

ئەلپبا ئاۋازلىق ئوقۇشلۇقلىرى

قوشساق ئاداش

(ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى باللار ئويۇنلىرى)

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

مۇقاۋا ئۈچۈن بېسىلغان رەسىملەر پەقەت ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈنلا ئىشلىتىلگەن

ئەڭ ياخشى ئاۋازلىق ئوقۇشلۇقلار

ISBN 978-7-89415-023-3

هۆرمەتلىك _____ گە:

_____

_____

_____

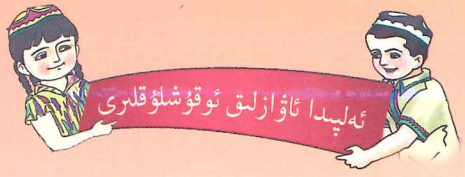
_____

_____ دىن تەقدىم

- يىلى - ئاينىڭ - كۈنى

قوشاق ئاداش

(ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بالىلار ئويۇنلىرى)

تۈزگۈچى: تۇرسۇن قادىر

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۇن ـ سىن نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: خاسىيەت ئىبراھىم
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابدۇرېھىم ئابلىمىت
مۇقاۋا ۋە بەت لايىھەلىگۈچى: تۇردىھاجىم تۇرغۇن
قىستۇرما رەسىمنى سىزغۇچى: ئادىلجان ئابلىز

ئەلپىدا ئاۋازلىق ئوقۇشلۇقلىرى

قوشماق ئاداش

(ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بالىلار ئويۇنلىرى)

تۈزگۈچى: تۇرسۇن قادىر

نەشر قىلغۇچى: شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۇن ـ سىن نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى ئىقتىساد ـ تېخنىكا تەرەققىيات رايونى پەن ـ تېخنىكا باغچە يولى 5 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830026
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى: شىنجاڭ بايى باسما زاۋۇتى
فورماتى: 787 × 1092 مىللىمېتىر، 1/16
باسما تاۋىقى: 117.75
نەشرى: 2015 ـ يىلى 2 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
بېسىلىشى: 2015 ـ يىلى 7 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 89415 - 023 - 3
ئومۇمىي باھاسى: 490.00 يۈەن (جەمئىي 20 كىتاب ۋە چەكمە قەلەم)

مۇندەرىجە

«سالام بېرىش» ئويۇنى..... 1
«ئاداش ـ ئاداش» ئويۇنى..... 2
«تاش تەرمەك» ئويۇنى..... 4
«تەپكۈچ» ئويۇنى..... 8
«بۆشۈك» ئويۇنى..... 10
«ئاق تېرەك، كۆك تېرەك» ئويۇنى..... 12
«قاپاق تېرىدىم» ئويۇنى..... 14
«ئىلىشماق» ئويۇنى..... 16
«چېلىشىش» ئويۇنى..... 18
«قارا ـ قارا قۇشلارىم» ئويۇنى..... 21
«ئىلەڭگۈچ» ئويۇنى..... 23
«مۆكۈشمەك» ئويۇنى..... 24
«جۈپمۇ ـ تاق؟» ئويۇنى..... 26
«ئايشەمخانىنىڭ تۇرغان جايى» ئويۇنى..... 27
«چۆچۈرە قاياق» ئويۇنى..... 28
«تۆگە ـ تۆگىلەڭ» ئويۇنى..... 30
«مېھماندارچىلىق» ئويۇنى..... 31
«ۋىزىلداق» ئويۇنى..... 33
«ئويمۇ ـ قويمۇ؟» ئويۇنى..... 34
«تارتىشماق» ئويۇنى..... 35
«دوپپا تالىشىش» ئويۇنى..... 36
«لام ـ جىم» ئويۇنى..... 37
«ۋاللەي»(گاگا ـ چۈك) ئويۇنى..... 38
«توپ» ئويۇنى..... 40
«چامغۇر يۇلۇش» ئويۇنى..... 42
«يىرتىلىڭتېغىم» ئويۇنى..... 43
«مەرەم» ئويۇنى..... 44
«ياڭاق» ئويۇنى..... 46

«قوچقارچىلاپ سوقۇشۇش»(ئۇسۇشۇش) ئويۇنى..... 47
«توقۇز قاتار» ئويۇنى..... 48
«ياڭاق سوقۇش» ئويۇنى..... 49
«ياغاچ پۇتتا مېڭىش» ئويۇنى..... 51
غىل تېپىلماش..... 52
«قاياق» ئويۇنى..... 54
«ئوردىكام» ئويۇنى..... 56
«ياغلىق تاشلاش» ئويۇنى..... 58
«قارلىق تاشلاش» ئويۇنى..... 59
قوشماق ئاداش ئويۇنى..... 60
«جۇپ - تاق» ئويۇنى..... 61
«موت كەتتى» ئويۇنى..... 62
«ئوردا كاتىكى» ئويۇنى..... 63
«تىزىق» ئويۇنى..... 65
«سەگۈنچەك» ئويۇنى..... 66
«تاش قوچقار سوقۇشتۇرۇش» ئويۇنى..... 68
«تاماق ئېتىش» ئويۇنى..... 69
«تاپان قويۇش» ئويۇنى..... 71
«لىڭگىر تاقتاق» ئويۇنى..... 73
«شىلدىر كوپ» ئويۇنى..... 74
«چىم - چىم» ئويۇنى..... 76
«تېپىشماق ئېيتىشىش» ئويۇنى..... 78
«ئات توقۇش» ئويۇنى..... 81
«قاچ - قاچ» ئويۇنى..... 83
«ئوغلاق - قوزا» ئويۇنى..... 85
«مىدىر - سىدىر» ئويۇنى..... 87
«نان يېقىش» ئويۇنى..... 89
«خوراز سوقۇشتۇرۇش» ئويۇنى..... 90
«جىلدىرماچ» ئويۇنى..... 91
«بوت-بوت» ئويۇنى..... 92
«ئات توپى» ئويۇنى..... 94
«ئوردا تۆشۈكى» ئويۇنى..... 95
«موللاق ئېتىش» ئويۇنى..... 97
«خورازمۇ - مېكىيانمۇ؟» ئويۇنى..... 99
«جۇپتۇڭنى تاپ» ئويۇنى..... 100

«سالام بېرىش» ئويۇنى

باللار چەمبەر شەكلىدە ئەركىن تۇرىدۇ، رىيا-سەتچى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى سالام - سەھىتى بىلەن غەربلىكلەرنىڭ سالام - سە-ھىتىنى ھەرىكەت بىلەن كۆرسىتىپ بېرىدۇ: ئۇيغۇر يىگىتلىرى ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ، بېشىنى سەل ئايان ئېگىپ سالام بەرسە، قىزلار جۈپ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، بېشىنى ئېگىپ تەزىم بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. غەربلىكلەر بولسا ئوغۇللار شىلەپىسىنى ئې-لىپ ئازراق ئېگىلىپ سالام بەرسە، قىزلار كۆڭلەك-نىڭ ئېتىكىنى تۇتۇپ، تىزىنى سەل ئېگىپ سالام قا-تۇرىدۇ.

ئويۇن قائىدىسى: رىياسەتچى خالىغان بالىنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام بەجا كەلتۈرىدۇ، ئەگەر ئۇيغۇر يىگىتنىڭ ئۇسۇلىدا سالام بەرسە قارشى تەرەپ غەرب قىزلىرىنىڭ ئۇسۇلىدا سالامنى قوبۇل قىلىشى كېرەك، غەرب يىگىتنىڭ ئۇسۇلىدا بەرسە، ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ ئۇسۇلىدا قوبۇل قىلىشى شەرت، قىز بالىچە سالام بەرسىمۇ يات ئەل ئوغۇللىرىنىڭ ئۇسۇلىدا سالام قا-تۇرىدۇ. ئەگەر جىددىيلىشىپ خاتا ئىنكاس قايتۇر-غۇچىلار كۆرۈلسە نومۇر ئورۇنلاپ بېرىشكە بۇيرۇ-لىدۇ. ئويۇن مۇشۇ تەرىقىدە داۋام ئېتىدۇ، ئەھۋالغا قارىتا باشقا مىللەتلەرنىڭ سالىمىنى ئالساقمۇ بولىدۇ.

بۇ ئويۇن ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارغا سالام -سە-ھەت ئادىتىنى بىلدۈرۈش بىلەن بىللە، ئىنكاسىنى تېزلەتكىلى بولىدۇ.

«ئاداش - ئاداش» ئويۇنى

«ئاداش - ئاداش ئويۇنى» هازىرغىچە يېزا - قىشلاقلاردا ئوغۇللار ئوينىغان داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئويۇنلارنىڭ بىرىدۇر. ئويۇننى باشلاش تەرتىپى مۇنداق بولىدۇ: ئۇچ ئوغۇل بالا قاتار تىزىلىپ بىر - بىرىنىڭ دولىسىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ، بىر پۇتلاپ تاقلاپ سەكرەپ، قوشاق ئېيتىش بىلەن تەڭ ئويۇننى باشلايدۇ. ئۇلار شۇ تەرتىپتە تاقلاپ قولىنى مۇرىگە قويۇپ توختىماي سەكرەپ مەھەللىنى ئايلىنىپ چىقىدۇ ۋە سەكرەش جەريانىدا باشقا ئوغۇللارنىمۇ سەپكە قوشۇلۇشقا چاقىرىدۇ.

ئوينايدىغان بالا بارمۇ؟
مۆرەيدىغان كالا بارمۇ؟
مەھەللىدە بىز بىلەن،
ئاداش بولار بالا بارمۇ؟

دېگەن قوشاق بىلەن تەڭ سەپكە قېتىلىدىغان باللار پۇتۇنلەي قوشۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، بارلىق ئويۇنغا قاتناشقان باللار بىرلىكتە:

ئاداش ـ ئاداش بولايلى،
ئالما قېقى شورايلى.
تالشپ يېگەچ بىر نانىنى،
دەريا بويى بويلايلى.
ئاداش ـ ئاداش بولايلى،
ئالما قېقى شورايلى.
ئۇلۇغ نانىنىڭ بويىدا،
بىر نان تاپساق تەڭ يەيلى.
چىم چۆچىكىم، چىم چۆچەك،
ئوتتۇرىسى كۆلمەنچەك،
سۇ قۇيسام تېشىپ كەتتى،
ئۆمىلەپ قېچىپ كەتتى.
كېلىڭ دوستلار ئويناپلى،
ئاداش ـ ئاداش بولايلى.
بىر نان تاپساق تەڭ يەيلى،
ئايرىلماس دوست بولايلى.

دېگەندەك قوشاقلارنى ئۇنۇملۇك، تەرتىپلىك، رىتىملىق ئېيتىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ جىسمانىي ساغلاملىقىغا پايدىلىق بولۇپ، قىش پەسلىدە ئويناسا بالىلارنىڭ سوغۇقتىن مۇداپىئەلىنىش، قورقماس، چىدامچان خاراكتېرنى يېتىلدۈرۈش بىلەن بىللە، يەنە كۆڭۈل ئېچىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ.

بۇ ئويۇننىڭ ئەڭ جەلپكار نۇقتىسى تىل بۆلىكىدە بولۇپ، بۇ ئويۇندا ئېيتىلغان قوشاقلار بالىلارغا خاس چۈچۈك تىلى، ئاددىي قافىيە، رىتىملىق ئالاھىدىلىككە ئىگە، بۇ ئويۇندا ھەربىر ئەت بىلەن سەنئەت تەبىئىي ھالدا بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئويۇنىنى تەشكىللىك ھالدا ناخشا ـ قوشاق پائالىيىتىگە ئايلاندۇرىدۇ. بۇ قوشاقلار مىللىتىمىزنىڭ ناخشا ـ قوشاقچىلىق ئەنئەنىسىنىڭ بالىلار ئويۇنلىرىدىكى جانلىق ئىپادىسى.

بۇ ئويۇننىڭ «ئاداش ـ ئاداش ئويۇنى» دېگەن نامىدىنلا ئويۇننىڭ ھەمدەملىكە، بىرلىكلىككە سەۋۈل قىلىنغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس. بۇ ھەم بالىلارنىڭ ئۆملۈككە بولغان ئىنتىلىشىنى ئىپادىلىسە، ھەم بالىلارنىڭ ئويۇندىن تەڭ ھۇزۇرلىنىش، بەھرىلىنىش ھېسسىياتىنى ئىنكاس قىلىدۇ.

«تاش تەرمەك» ئويۇنى

ئادەتتە «چاكۇم» دەپ ئاتىلىدىغان بۇ ئويۇن ئۇيغۇر قىز ئۆسمۇرلىرىنىڭ ئەڭ ئامراق ئويۇنلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئەتىياز، ياز ۋە كۈز كۈنلىرى پاكىز سەينالاردا ئويىنىلىدۇ. بۇ ئويۇننى ئىككى قىز ئۆزئارا ئوينىسىمۇ ياكى قىزلار4 ـ 5 تىن بىر گۇرۇپپا بولۇپ ئوينىسىمۇ بولىدۇ.

بۇ ئويۇن سىلىقلانغان بەش تال ئۇچكە ياكى ئۇچكە چوڭلۇقىدىكى بەش تال تاش بىلەن ئوينىلىدۇ. تاشلارنىڭ باشقا تاشلاردىن چوڭراق، ئۆزگىچە ياكى بويالغان بىرى ئانا تاش، قالغان تۆتى بالا تاش قىلىنىدۇ. بۇ ئويۇنىدا ھەربىر باسقۇچنىڭ ئايرىم ـ ئايرىم قوشقى بولىدۇ، ئويۇن قايسى باسقۇچقا كەلسە، شۇ باسقۇچنىڭ قوشقى ھەرىكەتكە ماسلاشتۇرۇپ ئېيتىلىدۇ.

بىرىنچى باسقۇچ: ئوينىغۇچى بەش تاشنى قولىدا سەكمىلاپ تۆتۈپ، ئانا تاشنى باش بارمىقى ۋە كۆرسەتكۈچ بارمىقىدا قىسىپ تۇرۇپ يۇقىرىغا ئېتىپ، قالغان تۆت بالا تاشنى يەرگە چاچىدۇ ـ دە، ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۆتۈۋالىدۇ؛ ئاندىن ئانا تاشنى يەنە يۇقىرىغا ئېتىپ، بالا تاشتىن بىرنى يەردىن چىمدىپ ئېلىپلا، ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۆتۈۋالىدۇ. 2 ـ، 3 ـ، 4 ـ بالا تاشلارمۇ ئاشۇ ئۇسۇلدا يەردىن بىر ـ بىرلەپ ئېلىنىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى شەرت شۇكى، ھەربىر بالا تاشنى يەردىن ئالغۇچە باشقا بالا تاشلار مىدىرلاپ كەتمەسلىكى لازىم، ئەگەر قولى تاشقا تېگىپ مىدىرلاپ كەتسە، ئويناۋاتقان بالا يېڭىلگەن بولىدۇ ـ دە، ئويناش نۆۋىتى تۇگىيدۇ. بۇ باسقۇچنىڭ قوشقى مۇنداق:

چاكۇم ـــ
چاكۇم ـ چاماكۇم،
كىچىكى ـ كىلىنچىكى.
كۆمىكى ـ كۆمىچىكى،
بىلىكى ـ بىلەزۈكى.

ئىككىنچى باسقۇچ: ئوينىغۇچى بەش تاشنى ئوڭ قولىدا سەكمىلاپ تۆتۈپ، ئانا تاش-

نى باش بارمقى ۋە كۆرسەتكۈچ بارمقىنىڭ ياردىمى بىلەن يۇقىرىغا ئېتىپ، قالغان تۆت بالا تاشنى يەرگە چاچىدۇ ۋە ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۇتۇۋالىدۇ؛ ئاندىن ئانا تاشنى يەنە يۇقىرىغا ئېتىپ، يەردىكى تۆت بالا تاشنى ئىككىدىن ئىككى قېتىم سىيرىپ ئالىدۇ، ھەر قېتىمدا ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۇتۇۋالىدۇ. بىرىنچى قېتىم ئىككى تاشنى ئېلىۋاتقاندا قالغان بىر جۈپ تاش مىدىرلاپ كەتمەسلىكى لازىم. بۇ باسقۇچنىڭ قوشىقى مۇنداق:

ئۆزۈم —
قاراپ تۇرغان كۆزۈم.
چوڭ ئۆزۈم،
چوڭ بولاي،
چوكان بولاي.
قوشمۇ قوش،
قوشادا قوش.
ئۈگرىدە ئاش،
باغرىمدا باش.

ئۇچىنچى باسقۇچ: ئويىنغۇچى بەش تاشنى ئوڭ قولىدا سەمىلاپ تۇرۇپ، ئانا تاشنى باشتىكى ئۇسۇل بويىچە يۇقىرىغا ئېتىپ، قالغان تۆت بالا تاشنى يەرگە چاچىدۇ ـ دە، ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۇتۇۋېلىپ، قايتا يۇقىرىغا ئېتىپ، بىرىنچى قېتىمدا ئۈچ بالا تاشنى، ئىككىنچى قېتىمدا قالغان بىر بالا تاشنى سىيرىپ ئالىدۇ. ھەر قېتىمدا ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۇتۇۋالىدۇ، ئۈچ بالا تاش يەردىن بىراقلا ئېلىنغاندا، قالغان بىر بالا تاش ھىدىرلاپ كەتمەسلىكى لازىم. بۇ باسقۇچنىڭ قوشىقى مۇنداق:

قوشى —
قوش قولاقنىڭ گۆشى.
ئۈچ ئۆزۈم.
ئۈچنى مەن تۇغدۇرىمەن،
ئوسما ئېلىپ قويدۇرىمەن.

تۆتىنچى باسقۇچ: ئويىنغۇچى ئوخشاشلا بەش تاشنى ئوڭ قولىدا تۇتۇپ، ئانا تاشنى ئالدىنقى باسقۇچتىكىدەك يۇقىرىغا ئاتىدۇ، كېيىن قالغان تۆت بالا تاشنى يەرگە چاچىدۇ ـ دە، ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۇتۇۋېلىپ، يەنە يۇقىرىغا ئېتىپ، يەردىكى تۆت بالا تاشنى بىر قېتىمدا سىيرىپ ئېلىپلا، ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۇتۇۋالىدۇ. بۇ باسقۇچنىڭ قوشىقى مۇنداق:

توكى ـ سوكى،
سېغىزغاننىڭ پوقى.
قوش توك ـ توك،
ھەم قوشى،
ھەم توك ـ توك،
مانا توك ـ توك،
بۆلەك ئويناشقا يوق.

بەشىنچى باسقۇچ: ئويىنغۇچى بەش تاشنى يەرگە چېچىپ، ئانا تاشنى ئايرىپ ئالىدۇ. ئاندىن سول قولىنىڭ ئالقىنىنى يەرگە قويۇپ، بەش بارمىقىنى سەل يېغىپ، باش بارمىقى بىلەن كۆرسەتكۈچ بارمىقى ئارىلىقىدا ئەگمە بوشلۇق، يەنى «ھويلا»نى ھاسىل قىلىدۇ، ئاندىن ئانا تاشنى ئايرىم ـ ئايرىم يۇقىرىغا ئېتىپ، بالا تاشلارنى بىر ـ بىرلەپ «ھويلا»غا ئالقان ئاستىغا ئىتتىرىپ كىرگۈزۈپ، ھەر قېتىمدا ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈر ـ

مەي تۇتۇۋالدۇ. بىر بالا تاش ئىتتىرىلگەندە قالغان بالا تاشلار مىدىرلاپ كەتمەسلىكى كېرەك، ئەگەر مىدىرلاپ كەتسە ياكى ئىتتىرىلگەن بالا تاش «هويلا»غا كىرمىسە، يېڭىلگەن ھېسابلىنىپ شۇ قىزنىڭ ئويناش نۆۋىتى تۈگەيدۇ. بۇ باسقۇچتىكى قوشاق مۇنداق:

هويلا،
بىر هويلا.
هويلا،
ئىككى هويلا.
هويلا،
ئۈچ هويلا.
هويلا،
تۆت هويلا.
بۇ هويلا يوغان هويلا،
ئوتتۇرىسىدا ئەينۇلا.
.....

ئوينىغۇچى تاشلارنىڭ ھەممىسىنى «هويلا»غا كىرگۈزۈپ بولغاندىن كېيىن، ئانا تاشنى يەنە يۇقىرىغا ئېتىپ، تۆت بالا تاشنى يەردىن بىر دومىلا سىيرىپ ئالىدۇ ـ دە، ئانا تاشنى يەرگە چۈشۈرمەي تۇتۇۋالىدۇ. ئەگەر قايسى باسقۇچتا ئانا تاش يەرگە چۈشۈپ كەتسە، باشقا بالا تاشلار مىدىرلاپ كەتسە ياكى بالا يەردىن سىيرىپ ئېلىنىۋاتقاندا بىرەر تال چۈشۈپ كەتسە، ئوينىغۇچىنىڭ نۆۋىتى شۇ يەردە توختاپ، باشقىلار ئويناىدۇ، ئىككىنچى قېتىم نۆۋەت كەلگەندە ئويۇن ئالدىنقى قېتىم توختاپ قالغان يەردىن باشلىنىدۇ.

ئالتىنچى باسقۇچ: يۇقىرىدىكى جەريانلار ئوڭۇشلۇق تاماملانغاندىن كېيىن، ئوينىغۇچى بەش تاشنى سىقىملاپ تۇتۇپ بىراقلا يۇقىرىغا ئېتىپ، يۇقىرىدىن چۈشۈۋاتقان بەش تاشنى قولىنىڭ كەينىدە توختىتىشقا تىرىشىدۇ، قولىنىڭ كەينىدە نەچچە تاش توختىسا، شۇ تاشنى قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن يەنە يۇقىرىغا ئېتىپ، ھەممىسىنى ئالقىنى بىلەن تۇتۇۋېلىش كويىدا بولىدۇ، تاشنى قانچە كۆپ تۇتالىسا، شۇنچە كۆپ نومۇرغا ئېرىشىدۇ. كىم ئۇتۇقلۇق ئويناپ، نومۇرنى كۆپ ئالسا، شۇ ئۇتقان بولىدۇ.

بۇ ئويۇن قىزلارنى چېچەن، سەۋرچان، ئۇمىدۋار، تەرتىپلىك بولۇشقا يېتەكلەيدۇ، سۆز بىلەن ھەرىكەتنى ماسلاشتۇرۇشقا ۋە قوشاق توقۇشقا ئۆگىتىدۇ، كۆز، قول ۋە ئېغىز قاتارلىق ئەزالارنىڭ ماس ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئۆسمۈرلەرنى چاققان، زېرەك قىلىپ يېتىلدۈرىدۇ.

«تەپكۇچ» ئويۇنى

«تەپكۇچ» ئويۇنى ئاساسەن باللار ئويۇنى بولۇپ، بۇ ئويۇننىڭ ئۇيغۇر باللىرى ئىچىدە ئوينىلىش تارىخى بىر قەدەر ئۇزۇن.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۈيۈك مۇتەپەككۇرى، دانىشمەن تىلشۇناسى مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ «تۈركي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرىدە: «تەپكۇچ باللار تېپىپ ئوينايدىغان ئويۇنچۇق. تەپكۇچ دۈگىلەك قوغۇشۇننىڭ تۆشۈكىگە ئۆچكە چۈپۈرى ئۆتكۈزۈپ ياسىلىدۇ» دەپ يازغانىدى (بىرىنچى توم، 501 ـبەت). بۇنىڭدىن تەپكۇچ ئويۇنىنىڭ ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە XI ئەسىردىنمۇ بۇرۇن بارلىقىنى، تارىخىنىڭمۇ بىرقەدەر ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىشقا بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، تەپكۇچ ھەممە دەۋرلەردە ئوينىلىپ، تا ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كەلمەكتە.

تەپكۇچ قوغۇشۇننىڭ تۆشۈكىگە ئۆچكە چۈپۈرى ئۆتكۈزۈلۈپ ياسىلىدىغانلىقىغا قارىغاندا، چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە قول ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر مىللىتى ئىچىدە كۆپرەك ئوينالغان مىللىي ئەنئەنىۋى ئويۇندۇر.

تەپكۇچ ئادەتتە چوڭراق تۆگىمە ۋە قوغۇشۇننىڭ تۆشۈكىگە ياكى داچەن، ياماقلارنىڭ تۆشۈكىگە ئۆچكە چۈپۈرى، توشقان تۈتىتى ياكى خورازنىڭ بويۇن پېيى ئۆتكۈزۈلۈپ ياسىلىدۇ. تەپكۇچ ئويۇنىغا قاتناشقۇچىلارنىڭ سانى چەكلەنمەيدۇ. قانچە ئادەم قاتناشسا بولۇۋېرىدۇ. تەپكۇچ ئويۇنى بىرنەچچە كىشى بىر تەرەپ بولۇپ، كولېكتىپ ياكى يەكمۇ ئوينىلىدۇ.

تەپكۇچ تېپىشنىڭ شەكىللىرى ــ ئۇزمەي ئالدىچە تېپىش، ئارقىچە تېپىش، بىر پۇتىنى يەرگە تىرەپ يەنە بىر پۇتىنىڭ دۈمبىسى بىلەن تېپىش، يۆتكىلىپ بىر پۇتىنىڭ دۈمبىسى بىلەن تېپىش، پۇتىنىڭ ئىچ يېنى بويىچە تېپىش، پاچاق ئۇستىدە تېپىش، ئىككى پۇتىنىڭ ئىچ يېنى ۋە سىرت يېنى بىلەن نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېپىش، سەكرەپ چىقىپ پۇتىنىڭ ئىچ يېنى ۋە دۈمبىسى بىلەن تېپىش، ئىككى ياكى ئۈنىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئۇدۇل تۇرۇپ نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېپىش قاتارلىقلاردۇر.

مۇسابىقىلىشىش ئۇسۇلى: بۇرۇن بۇ ئويۇن مۇسابىقىسىدە ۋاقىت چەكلىمىسى بولمايتتى. قانچە خىل تېپىش ئۇسۇلى بويىچە مۇسابىقىلىشىشنى ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار كېڭىشىپ بەلگىلەيتتى، دائىرە سىزىق چەكلىمىسىمۇ بولمايتتى. ھازىر ئىككى مۇسابىقە

شەكلى قوللىنىلىپ كەلمەكتە.

(1) ۋاقتىغا قاراپ نۆۋەت بىلەن تېپىش: ھەر قېتىملىق مۇسابىقە بەلگىلەنگەن ۋاقىتقا قەدەر داۋاملىشىدۇ. بۇنىڭدا بىر پۇت بىلەن تېپىشكىمۇ، ئىككى پۇت بىلەن تېپىشكىمۇ بولىدۇ. لېكىن، ھەر قېتىم تەپكەندە، تەپكۈچ تەپكەن پۇت يەرگە بىر قېتىم چۈشۈشى كېرەك، ئىسىلدۇرۇپ تېپىشكە بولمايدۇ. تېپىشتە تىز ھەم تىزنىڭ تۆۋەنكى قىسمىدا تېپىلسە كۈچكە ئىگە بولىدۇ. مۇسابىقە مەلۇم دائىرە ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. پۇتنى يەرگە تەگكۈزمەي تېپىش، قول بىلەن تۇتۇۋېلىش، دائىرە سىزىقىدىن پۇتى چىقىپ كېتىشلەرنىڭ ھەممىسى بىر قېتىم ئۇتتۇرۇپ قويغانلىق ھېسابلىنىدۇ. ئاخىرىدا تېپىش قېتىم سانى كۆپ بولغان تەرەپ ئۇتقان ھېسابلىنىدۇ.

(2) ۋاقتىغا قارىماي تېپىش: بۇنىڭدىمۇ نۆۋەت بىلەن تېپىش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. لېكىن، ۋاقىت چەكلىمىسى بولمايدۇ. بىر ئايلانما مۇسابىقىدە، تېپىش قېتىم سانى كۆپ بولغان تەرەپ ئۇتقان ھېسابلىنىدۇ.

«بۆشۈك» ئويۇنى

«بۆشۈك ئويۇنى» ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرى ياقتۇرۇپ ئوينايدىغان ئەنئەنىۋى ئويۇن بولۇپ، قىزلارنىڭ ئائىلىۋى تەربىيە ئېلىشىدا، ياخشى ئەخلاق يېتىلدۈرۈشدە بەلگىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە.

بۇ ئويۇن ئۇيغۇرلار بۆشۈكتىن پايدىلىنىپ ئۆز پەرزەنتلىرىنى ھەر جەھەتتىن ساغلام يېتىلدۈرۈشكە ئادەتلەنگەندىن باشلاپلا، ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرى ئارىسىغا سۈپ كىرگەن ھامىدە بەلگىلىك دەرىجىدە تەرەققىي قىلىپ، بۇگۈنكى كۈندىكى تاكامۇللاشقان «بۆشۈك» ئويۇنى ھالىتىگە كەلگەن. ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرى بۇ ئويۇننى

3 ـ 4 ياشقا كىرگەندىن باشلاپلا ئوخشىمىغان ئۇسۇل ۋە سەۋىيەدە ئويناپ، مەكتەپ يېشىغا يەتكەنگە قەدەر داۋاملاشتۇرىدۇ.

«بۆشۈك» ئويۇنى ھەرقانداق پەسلىدە ئويىنالسا بولۇۋېرىدۇ. ئورۇن جەھەتتە ئۆي، ھويلا، دەرەخ سايىسى چۈشىدىغان پاكىز سەينالاردا ۋە يەسلىلەردە ئويىنلىدۇ، بۇ ئويۇننى ئادەتتە ئاز بولغاندا بىر، كۆپ بولغاندا بىرقانچە قىز ئوينايدۇ.

بۇ ئويۇننى ئويناش ئۈچۈن قىز ئۇرۇق- تۇغقانلىرىنىڭ يارىدەمى بىلەن ئۆزىگە لايىق بىر بۆشۈككە، شۇ بۆشۈككە لازىملىق ھەر خىل «جابدۇق» ۋە قوشۇمچە سايمانلارغا ئىگە بولىدۇ، ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرى ۋە ئانىسىدىن ئۆگىنىۋالغانلىرى بويىچە بۆشۈكنىڭ ھەممە سايمانلىرىنى تەرتىپ بويىچە ئۆز ئورنىغا جايلاشتۇرىدۇ. پارچە-پۇرات لاتىلاردىن پايدىلىنىپ ئوغۇل ياكى قىز «بالا» ياسايدۇ.

قىزلار ئاۋۋال بۆشۈك، «جابدۇق» ۋە «بالا»لارنى ئېلىپ خالىغان بىر مەيدانغا بېرىپ، ئۆزئارا يېقىن ئۆتۈشىدىغانلىرىنى ئاساس قىلىپ گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنىدۇ، ئاندىن شۇ قېتىملىق ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار ئارىسىدىن بىر قىزنى ئويۇننى باشلاپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ ياكى كىمنىڭ باشتا ئويىنىشىنى مۇڭاپىق ئۇسۇل ئارقىلىق بېكىتىدۇ. بىر قىز ئويناۋاتقاندا، قالغانلار ئۆز بۆشۈكلىرى ۋە «بالا»لىرىنى بىر يانغا قويۇپ، ئويىنغۇچىنىڭ ھەربىرىگە قاراپ تۇرىدۇ، ئەگەر شۇ نۆۋەتلىك ئويۇنغا قاتناشقۇچىلارنىڭ ھەممىسى تەڭ ئويناشقا توغرا كەلسە، ھەممەيلەننىڭ تەييارلىقى پۈتكەندىن كېيىن، بىرەيلەن ئويۇنىنىڭ باشلانغانلىقىنى جاكارلاپ، بىر پۇتۇن جەريانىدىن كېيىن ئاخىرلاشقانلىقىنى ئېلان قىلىدۇ. مەيلى بۇ ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار تەڭ ئويىنسۇن ياكى بىرەيلەن ئويناپ قالغانلار قاراپ تۇرسۇن، ئوخشاشلا بۆشۈكنىڭ باش ـ ئايىغىنى پەرق ئېتىپ، «ھودا»، «جاك»، «جاك چەمبىرىكى»، «شۇمەك»، «زاكا»، «قولتارتقۇ»، «ياسىتۇق» قاتارلىق جابدۇقلىرىنى ئۆز تەرتىپى بىلەن ئۆز جايىغا رەتلىك قويۇپ، «بالا»نى ياتقۇزۇپ بۆشۈككە بۆلەيدۇ. بۆلىنىپ بولغان «بالا»نىڭ ئۇستىگە بۆشۈك ياپقۇچىنى يېپىپ، «بالا»نى «ئەللەي» ئېتىپ «ئۇيقۇ»غا كىرگۈزىدۇ، ھەتتا بەزى قىزلار ئانىسىدىن ئۆگىنىۋالغان ئەللەي ناخشىلىرىنى ئېيتىدۇ.

ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرى بۇ ئويۇن ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىنى، ئانىسىنىڭ ئۆزىنى چوڭ قىلىشتا سەرپ قىلغان يۈرەك قېنى قاتارلىقلارنى ئاز-تولا تونۇپ يېتىپ، ئاتا-ئانا قەدىرگە، بولۇپمۇ ئانىنىڭ قەدىرگە يېتىدۇ؛ تۇرمۇشنىڭ ئۇششاق تەرەپلىرىگىچە دىققەت قىلىپ، كىچىكىدىنلا بۆشۈك ۋە ئۇنىڭغا كېتىدىغان ھەر خىل «جابدۇق»لارنى تەييارلاشنى ئۆگىنىدۇ؛ ئەجدادلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدا بۆشۈكنىڭ قانچىلىك مۇھىم رول ئوينىغانلىقىنى تونۇپ يېتىدۇ.

«ئاق تېرەك، كۆك تېرەك» ئويۇنى

«ئاق تېرەك، كۆك تېرەك» ئويۇنى ئۇيغۇر قىز ـ ئوغۇل ئۆسمۈرلىرى ئۆزۈلۈكسىز داۋام قىلدۇرۇپ كەلگەن ئەنئەنىۋى ئويۇنلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئادەتتە ياز ۋە كۈزدە ئويناشقا باب كېلىدۇ. تېرەك ئۇيغۇرلارنىڭ ئورمانچىلىقىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ، شۇڭا ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىمۇ تېرەكنى قەدىرلەپ ئۆز ئويۇنلىرىنىڭ ئىسمى قىلغان. «ئاق تېرەك، كۆك تېرەك» ئويۇنى ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ.

بىرىنچى خىلدا، ئويۇنغا قاتناشماقچى بولغان قىز ـ ئوغۇللار مەھەللە ـ كويلاردا يىغىلىپ، ئۆزلىرى ئارىسىدىن كۆرسىتىلگەن ئىككى «ئانا»نىڭ رەھبۇت ئېلىشى ئارقىلىق ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنىدۇ، ئاندىن ئىككى گۇرۇپپا ئۆز «ئانا»سىنى قاتارنىڭ بېشىغا ئېلىپ، 30 ـ 35 مېتىر ئارىلىقتا بىر ـ بىرىگە قاراپ تۇرۇشىدۇ.

ئىككى تەرەپ ئەزالىرى ئۆز ئورۇنلىرىدا راۋرۇس تۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئىككى «ئانا» ئۆزئارا پۈتۈشۈپ سوئال قويغۇچى، جاۋاب بەرگۈچىگە ئايرىلىدۇ. ئويۇننىڭ تۇنجى قەدىمى سوئال قويغۇچى گۇرۇپپىدىن باشلىنىدۇ. سوئال قويغۇچى تەرەپتىكى

«ئانا»: «ئاق تېرەك، كۆك تېرەك، بىزدىن سىزگە كىم كېرەك؟» دەيدۇ. جاۋاب بەر-گۈچى تەرەپتىكى «ئانا»: «قولى ئەپچىل ھەر ئىشتا، ئوقۇشىمۇ بەك ياخشى، بىزگە پالانچى كېرەك» دەپ قارشى تەرەپتىن مەلۇم بىر بالىنىڭ ئىسمىنى ئاتايدۇ. ئىسمى ئا-تالغان بالا ئۆز سېپىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ، بىر ئالقىنىنى ئېچىپ تۇرغان قارشى تەرەپ ئەزالىرىدىن ئۆزى خالىغان بىرەيلەننىڭ ئالقىنىغا بىرنى ئۇرۇپلا ئۆز سېپىگە قاراپ قا-چىدۇ. ئالقىنى ئۇرۇلغان بالا ئۇرغۇچىنى قوغلاپ ئۆز ئەزالىرىنىڭ سېپىگە كىرىۋالغۇچە تۇتۇۋالالىسا، تۇتۇلۇپ قالغۇچىنى «ئەسىر» ھېسابىدا ئېلىپ قايتىدۇ؛ ئۇرغۇچىنى تۇتال-ماي قالسا، ئۆزى قارشى تەرەپكە «تۇتقۇن» بولۇپ كېتىدۇ. ئويۇننىڭ كېيىنكى باسقۇ-چىدىمۇ سوئال سورىغۇچى بىلەن جاۋاب بەرگۈچىنىڭ نۆۋىتى ئالمىشىپ، يۇقىرىقى مەز-مۇنلار تەكرارلىنىدۇ. دېمەك، ئويۇن بىر تەرەپتىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى قارشى تەرەپ-كە «تۇتقۇن» ياكى «ئەسىر» قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن تۇگەيدۇ. خۇلاسىدە، ئەزالىرى «ئەسىر» ياكى «تۇتقۇن» قىلىنغان تەرەپ يېڭىلگەن بولىدۇ.

ئىككىنچى خىلدا، ئويۇنغا قاتناشماقچى بولغان قىز - ئوغۇللار ئوخشاشلا ئىككى «ئانا»نىڭ تاللىشى بىلەن ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنىدۇ، ئاندىن ھەربىر گۇرۇپپا ئەزالىرى قوللىرىنى تۇتۇشۇپ، ئۆز ئالدىغا سەپ تۈزۈپ ئېيتىششىنى باشلايدۇ.

«ئا» گۇرۇپپا: ئاق تېرەك، كۆك تېرەك،
بىزدىن سىزگە كىم كېرەك؟
«ب» گۇرۇپپا: باتۇر - باتۇر قىز كېرەك.
«ئا» گۇرۇپپا: قىزىڭ ئىسمى نېمەدۇر؟
«ب» گۇرۇپپا: قىزىڭ ئىسمى مەلىكەم.
«ئا» گۇرۇپپا: كۆچۈك يەتسە ئال كېلىپ،
سېپىمىزنى سەن يېرىپ.
«ب» گۇرۇپپا: چۆڭ بىلەن ئۇرىمىز، كەم-پۈت بېرىپ ئالدايمىز.
«ئا» گۇرۇپپا: ئۇنىڭغىمۇ ئۇنمايمىز، كۆ-چۈكلەرنى سىنايمىز.

شۇنىڭ بىلەن «ب» گۇرۇپپىدىكى سەپنىڭ بېشىدا تۇرغان بالا ئېتىلىپ بېرىپ «ئا» گۇرۇپپىنىڭ خالىغان يېرىدىن بۆسۈپ ئۆتمەكچى بولىدۇ. «ئا» گۇرۇپپا ئەزالىرى قول-لىرىنى تېخىمۇ چىڭ تۇتۇشۇپ قارشى تەرەپنىڭ ئۆز سېپىنى پارچىلىشىغا يول قويماسلىق-قا تىرىشىدۇ. ئەگەر «ئا» گۇرۇپپىنىڭ سېپى قارشى تەرەپ ئەزاسى تەرىپىدىن بۇزۇپ

تاشلانسا، قولى بوشاپ كەتكەن ئىككى بالىدىن بىرى قارشى تەرەپكە «ئەسىر» بولىدۇ. ناۋادا ھۇجۇمغا ئۆتكۈچى بالا قارشى تەرەپ تۈزگەن سەپنىڭ خالىغان يېرىدىن بۆسۈپ ئۆتەلمەي قالسا، قارشى تەرەپكە «ئەسىر» بولىدۇ. ئويۇن بىر نۆۋەت «ئا» گۇرۇپپا، بىر نۆۋەت «ب» گۇرۇپپا تەرىپىدىن باشلىنىپ داۋاملىشىدۇ. بۇ ئويۇن بالىلارغا ئۆم - ئىناقلىقنىڭ ھەرقانداق ئىشنىڭ غەلىبىسى ئىكەنلىكىنى تونۇتىدۇ. «پادىدىن ئايرىلغانىنى بۆرە يەر» دېگەن ھەقىقەتنى بالىلارنىڭ قەلبىگە سىڭدۈرىدۇ.

«قاپاق تېرىدىم» ئويۇنى

«قاپاق تېرىدىم» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنىپ، ئەسرلەر بويى ئوينىلىپ كېلىۋاتقان روشەن خاسلىققا ئىگە ئويۇنلارنىڭ بىرى بولۇپ، بىر يىلنىڭ ھەممە پەسىللىرىدە، خالىغان سورۇنلاردا ئوينىلىدۇ.

بۇ ئويۇنغا قاتناشقۇچىلارنىڭ سانى چەكلەنمەيدۇ، پەقەت ئويۇن سورۇنىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ بەلگىلەنسە بولىدۇ. بۇ ئويۇن سۈۋارى ساناش ۋە ئاتلاپ ساناش دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ، ئەمما ھەر ئىككى تۈرنىڭ مەزمۇنى ئوخشاش بولىدۇ. ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار ئويۇن سورۇنىنىڭ خالىغان يېرىدىن ئورۇن ئېلىپ چەمبەر ھاسىل قىلىدۇ، ئاندىن بەرىلەن قويۇپ ئويۇنغا قاتناشقۇچىلارنىڭ ھەربىرىگە ئىسىم ئورنىدا بىردىن رەقەمنى بەلگىلەپ بېرىدۇ، مەسىلەن: سۈۋارى ساناش بولغان بولسا1، 2، 3، ... ئاتلاپ ساناش بولغان بولسا1، 3، 5، ... ياكى2، 4، 6، ... دېگەندەك. ھەربىر بالا ئۆزىنىڭ شەرتلىك نومۇرىنى ئېنىق بىلىۋالغاندىن كېيىن، سورۇندىكىلەرگە

نومۇر بەلگىلىگەن ھېلىقى بالا ئويۇننى باشلاپ: «قاپاق تېرىدىم، تېرىدىم X چۈشتى» دەپ شۇ سورۇندىكى بىرىنىڭ رەقەم ئىسمىنى ئاتايدۇ. رەقەم ئىسمى ئاتالغان بالا شۇ-ئان سۆز ئېلىپ: « X نېمىشقا چۈشىدۇ؟» دەپ سورايدۇ. ئويۇننى باشلاپ بەرگەن بالا: « X چۈشمەي قانچە چۈشىدۇ؟» دەپ قايتۇرۇپ سورىغاندا، رەقەم ئىسمى دەس-لەپ ئاتالغان بالا: « Y چۈشىدۇ» دەپ باشقا بالىنىڭ شەرتلىك نومۇرىنى ئاتايدۇ. رە-قەم ئىسمى ئاتالغان بۇ بالىمۇ يۇقىرىقى تەرتىپ بويىچە ئويۇننى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئەگەر ئارىلىقتا كىم گەپتىن ئېزىپ كەتسە ياكى دۇدۇقلاپ قالسا ئويۇن توختىتىلىپ، ئويۇننى بۇزغۇچىغا ئالدىن بېكىتىلگەن «جازا» ئىجرا قىلىنىپ، كېيىن ئويۇن جازالانغۇچى تەرد-پىدىن داۋاملاشتۇرۇلىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ ناتىقلىق ۋە ئىنكاس قايتۇرۇش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرىدۇ، سەزگۈرلۈكنى، مۇنازىرىلىشىش قابىلىيىتىنى ئاشۇرىدۇ.

«ئىلىشماق» ئويۇنى

«ئىلىشماق» ئويۇنى ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا كەڭ ئومۇملاشقان ئويۇن بولۇپ، بىر يىلنىڭ ھەممە پەسلىدە ئوينىلىدۇ.

«ئىلىشماق» ئويۇنىنى ئىككى قىز بىر - بىرىگە قارشى ئوينايدۇ، ئاۋۋال بىر مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى شوينىنىڭ ئىككى ئۇچىنى چېتىپ، ئاندىن ئويۇنىنى باشلاش نۆۋىتىنى تالىشىدۇ. بۇ ئويۇن بىرقانچە باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ. بۇ يەردە پەقەت «ئىلىشماق» ئويۇنىڭ بىرىنچى باسقۇچىدىن ئالتىنچى باسقۇچىغىچە بولغان ھەرىكەتلەر تونۇشتۇرۇلىدۇ.

بىرىنچى باسقۇچ: ئويۇن باشلىغۇچى «ئا» قىز ئىككى قولىنىڭ باش بارمىقىنى تىڭ تۇتۇپ، قالغان تۆت بارمىقىنى جۈپلەپ، ئىككى ئالقىنىنى بىر - بىرىگە ئۈدۈل قىلىپ تۇتىدۇ. ئىككى قولىنىڭ جۈپلەنگەن تۆت بارمىقىنى ھالقىسىمان شوينىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كىرگۈزۈپ تۇرۇپ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە بىر ئايلاندۇرۇپ، قولىغا يۆگەلگەن شوينىنى ئالقىنىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئىككى ئوتتۇرا بارمىقىغا ئىلىپ ئىككى يانغا تارتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا تىڭ تۆتبۇلۇڭنىڭ ئۇستىگە قىيپاشراق ئورۇنلاشقان ئىككى كۆپەيتىش بەلگىسى ھاسىل بولىدۇ.

ئىككىنچى باسقۇچ: «ب» قىز ھەر ئىككى كۆپەيتىش بەلگىسىنىڭ كېسىشىش نۇقتىسىنى ئىككى قولىنىڭ باش بارمىقىدا قىسىپ، ئىككى يانغا تارتىپ تۇرۇپ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە بىر ئايلاندۇ-

رۇپ، تۆت بارمقىنى تىك تۆتبۇلۇڭنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۇستى تەرەپكە كۆتۈرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا تىك تۆتبۇلۇڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا كېسىشكەن بىر جۈپ كۆپەيتىش بەلگىسى — «گىلەم» ھاسىل بولىدۇ.

ئۇچىنچى باسقۇچ: «ئا» قىزنىڭ تىك تۆتبۇلۇڭ ئىچىدىكى بىر جۈپ كۆپەيتىش بەلگىسىنىڭ كېسىشىش نۇقتىسىنى يەنىلا ئىككى قولىنىڭ باش بارمىقى ۋە كۆرسەتكۈچ بارمىقىدا قىسىپ تۇتۇپ، تىك تۆتبۇلۇڭنىڭ ئىچىدىن سىرتىغا ئاتلىنىپ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە بىر ئايلاندۇرىدۇ. بۇ چاغدا يان تەرىپى ئىككى قات، تىك تەرىپى بىر قات شويىنىدىن تۇزۇلگەن تىك تۆتبۇلۇڭ — «لەڭمەن» ھاسىل بولىدۇ.

تۆتىنچى باسقۇچ: «ب» قىز تىك تۆتبۇلۇڭنىڭ ئۇستى تەرىپىدىكى ئىككى تال يالاڭ شويىنىنى ئىككى چىمچىلىقى بىلەن ئالماپ ئىلىپ، تىك تۆتبۇلۇڭنىڭ يان تەرىپىنى تەشكىل قىلغان ئىككى قات شويىنىنى ئىككى باش بارمىقىغا ئىلىپ، ئۇستى تەرەپكە كۆتۈرىدۇ. بۇ چاغدا «بۆشۈك» شەكلى ياكى بىرىنچى باسقۇچتا پەيدا بولغان شەكلىنىڭ دۇم كۆمتۇرۇلگەن كۆرۈنۈشى ھاسىل بولىدۇ.

بەشىنچى باسقۇچ: «ئا» قىز «بۆشۈك»نىڭ ئىككى يان تەرىپىدىكى ھەر ئىككى كۆپەيتىش بەلگىسىنىڭ كېسىشىش نۇقتىسىنى ئىككى باش بارمىقى ۋە بېگىز بارمىقىدا قىسىپ ئىككى يانغا تارتىپ، ئۇستى تەرەپتىكى يالاڭ شويىنىنىڭ ئۇستىدىن ئاتلىتىپ، تۆۋەنگە ساڭگىلىتىپلا ئىككى يانغا تارتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ھەر ئىككى ئالقان يانتۇ بولۇپ، تىك تۆتبۇلۇڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا كېسىشكەن ئىككى كۆپەيتىش بەلگىسى، يەنى ئىككىنچى باسقۇچتا ھاسىل بولغان «گىلەم»نىڭ دۇم ھالەتتىكى كۆرۈنۈشى شەكىللىنىدۇ.

ئالتىنچى باسقۇچ: «ب» قىز تىك تۆتبۇلۇڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى كۆپەيتىش بەلگىسىنىڭ كېسىشىش نۇقتىسىنى ئىككى باش بارمىقى ۋە كۆرسەتكۈچ بارمىقىدا قىسىپ تۇتۇپ، تىك تۆتبۇلۇڭنىڭ ئىچىدىن سىرتىغا ئاتلىنىپ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە بىر ئايلاندۇرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئىككى يان تەرىپى ئەگرى - بۈگرى كەلگەن ئىككى تال شويىنىدىن، ئىككى توغرا تەرىپى يەككە شويىندىن تۇزۇلۇپ، ئىچكى قىسمىدا ئۆزئارا تۇتاش ئىككى كۆپەيتىش بەلگىسىنى شەكىللەندۈرگەن بىر مۇرەككەپ شەكىل پەيدا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى قەدەم - باسقۇچلاردا ھاسىل بولىدىغان شەكىللەر ئالدىنقى باسقۇچلاردىكىدىن ھالقىپ كەتمەيدۇ.

دېمەك، «ئىلىشماق» ئويۇنىدا باش بارماق، كۆرسەتكۈچ بارماق، چىمچىلاق ئاساسلىق رول ئويناىدۇ.

باللار بۇ ئويۇن ئارقىلىق زېھنىي قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇپ، شەيئىلەرنىڭ ئالاھىدە بەلگىلىرىنى پەرقلەندۈرۈش ئارقىلىق ئومۇمىي قانۇنىيىتى بىلەن تونۇشۇپ، يېڭى ۋە مۇرەككەپ نەرسىلەرنى ئىجاد قىلىشقا پىكىر يۈرگۈزىدىغان بولىدۇ.

«چىلىشىش» ئويۇنى

ھۆرمەتلىك ئۆسمۈر دوستلار، ئىلگىرىكى دەۋرلەردە خەلقىمىز ئۆز ئىچىدىن چىققان چىلىشچىلارنى «نوچى» دەپ بېشىدا كۆتۈرەتتى، ئۇلارنى ھۆرمەت قىلاتتى. بىرەر جېدەل-نى، تالاش ـ تارتىشنى ھەل قىلماقچى بولسا، زىتلىشىپ قالغان ئىككى تەرەپتىن بىردىن نوچى مەيدانغا چۈشۈپ، چىلىشىپ ھەل قىلاتتى.

شۇڭا ئۇ زامانلاردا يۇرتىمىزدىن داڭلىق چىلىشچىلار ناھايىتى كۆپ بولاتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇنىڭدىن يۈز يىللار ئىلگىرى ياشىغان ئاتۇشلۇق ھېيت نوچى دېگەن چىلىشچىغا پالۋانلىق ۋە كۈچلۈكلۈكتە تەڭ كېلىدىغان ئادەم چىقماس ئىكەن. ئۇ شىمالغا بېرىپ ـ كېلىپ تۇرىدىكەن. يول ئۈستىدە 25 چاڑەك ئەتراپىدىكى بىر تاش بولۇپ، بۇ تاشنى ھېيت نوچى شىمالغا ماڭغاندا، شىمال تەرەپكە 100 قەدەم يۆتكەپ قويىدىكەن. بۇنىڭدىن كىشىلەر «ھېيت نوچى شىمالغا كېتىپتۇ» دەيىشىدىكەن. قايتىشتا بۇ تاشنى ئۆز ئورنىغا يۆتكەپ قويىدىكەن. بۇنىڭدىن كىشىلەر «ھېيت نوچى «قايتىپ كەپتۇ» دەيىشىدىكەن. بۇ داڭلىق پالۋان روسىيەگمۇ چىقىپ، پالۋانلىقتا داڭ چىقارغان بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا ھەسەتخور رەقىبلىرى بۇنىڭغا تەڭ كېلەلمىگەنلىكتىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنىكەن.

يېقىنقى زامانىدىن سۆز ئاچساق، ئابلىز توخسۇن ئاپتونوم رايونىمىزدا ھەممە كىشى بىلىدىغان پالۋانلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقلابىي دەۋرىدە غۇلجىدا ئېلىپ بېرىلغان چىلىشىش سورۇنلىرىدا باشقىلار تەڭ كېلەلمەيدىغان پالۋان بولۇپ داڭ چىقارغان. كېيىنكى چاغلاردا ئاپتونوم رايون، غەربىي شىمال ۋە مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈ-

زۇلگەن چېلىشىش مۇسابىقىلىرىگە قاتنىشىپ ئەلا نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن.

1958- يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدا كەسپىي ئىشتاتلىق چېلىشىش كومانداسى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ رايونىمىزدا ھەر خىل چېلىشىش كوماندىلىرى قۇرۇلۇپ، بۇ يەردە تەربىيەلەنگەن ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەت چېلىشچىلىرى مەملىكەتلىك ۋە خەلقئارالىق مۇسابىقىلەردە «چېلىشىش چېمپىيونلىرى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى. ئاپتونوم رايونلۇق چېلىشىش كومانداسى چېلىشىش تېخنىكا ماھارىتى جەھەتتە مەملىكىتىمىزدىكى ئالدىنقى رەتتىكى كوماندا بولۇپ كەلدى.

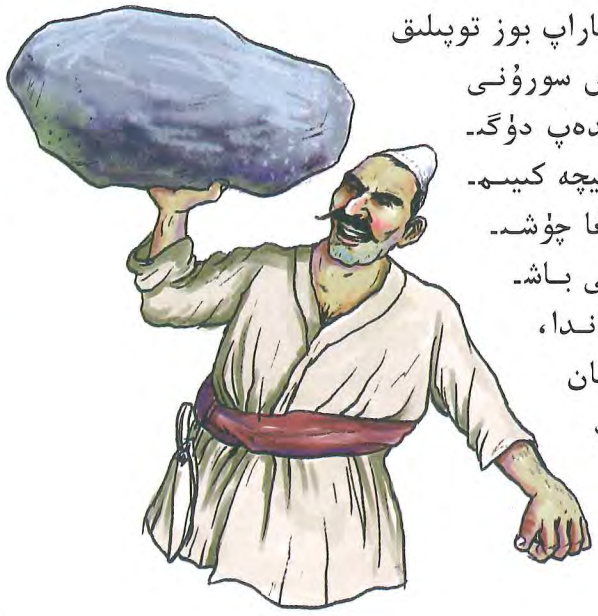

ئاپتونوم رايونىمىز پۈتۈن تەنھەرىكەت تۈرلىرىدە ئېرىشكەن نەتىجىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى چېلىشىش تۈرىنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئاپتونوم رايونىمىزدىن 20 نەپەردىن ئارتۇق چېلىشىش ماھىرى ياپونىيە، مىسىر، سابىق يۇگوسلاۋىيە، ئامېرىكا، ئىران، كورېيە قاتارلىق ئون نەچچە دۆلەتكە چىقىپ چېلىشىپ ياخشى ۋە ئەلا نەتىجىلەرنى يارىتتى. مەسىلەن، 1984 - يىلى مىسىردا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارالىق تەكلىپ مۇسابىقىدىكى 68 كىلوگىراملىق چېلىشىش تۈرىدە پالۋان ھاجى بىرىنچى بولۇپ رايونىمىزغا شەرەپ كەلتۈردى. دېمەك، چېلىشىشتىن ئىبارەت بۇ ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرى بىزنىڭ جىسمانىي ۋە مەنىۋىيىتىمىزنى بېيىتقاندىن سىرت، ئۆزىمىزنى جاھانغا نامايان قىلىدىغان ئەڭ ياخشى كۆزنەك ساھەلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئېسىگىلاردا بولسۇنكى، بۇ ساھەدە كۆزگە كۆرۈنگەن ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىمۇ ئاز ئەمەس. ئۇلار ئۆزى ئوقۇۋاتقان مەكتەپلەردە، ھەتتا چوڭ - چوڭ سەھنىلەردە يۇلتۇزدەك چاقناپ تۇرماقتا. بۇ ھەربىر ئۆسمۈرگە ئىلھامدۇر، ئەلۋەتتە.

چېلىشىش ئۇسۇلى:

تاماشىبىنلارنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ بوز توپلىق ياكى قۇملۇق تەكشى يەردە چېلىشىش سورۇنى تۈزۈلىدۇ. تاماشىبىنلار سورۇننى چۆرىدەپ دۇگلەك ھالدا ئولتۇرىدۇ. چېلىشچىلار مىللىيچە كىيىملىرىنى كىيىشىپ، بەلباغ باغلاپ مەيدانغا چۈشىدۇ. بىردىن ئىككىگىچە ئادەم چېلىشىشنى باشقۇرىدۇ. چېلىشىش رەسمىي باشلانغاندا، ئىككى سورۇنبېشى چېلىشماقچى بولغان بالىلارنى بىر - بىرلەپ تەكلىپ قىلىپ چېلىششقا سالىدۇ ھەمدە چېلىشماقچى بولغان ئىككى بالىغا چېلىششتا بىلۇۋىلىشقا ۋە دەققەت قىلىشقا تېگىشلىك

نۇقتىلارنى ئەسكەرتىپ ئۆتىدۇ. چېلىشىش ئالدىدا تۇرغان ئىككى بالا نۆۋەت بىلەن بىر - بىرىنىڭ بېلىدىكى پوتىنى راۋرۇس تۇتۇۋالغانلىقىنى ئىلىك ئېلىشقاندىن كېيىن چېلىشىدۇ. بۇ خىل چېلىشىش ئۇيغۇرچە بولغاچقا، ئۇيغۇرچە چېلىشىشنىڭ بىر يۇرۇش قائىدىلىرىگە يات ھەرقانداق ھەرىكەت چەكلىنىدۇ، ئەگەر چېلىشۇاتقان باللاردىن بىرى چېلىشىشنىڭ قائىدىسىگە خىلاپ كېلىدىغان قىلىقنى بىر مەيدانداً ئىككى قېتىم سادىر قىلسا، ئۇنىڭ شۇ كۈنلۈك چېلىشىش ھوقۇقى ئېلىپ تاشلىنىدۇ. بىر تەرەپ قائىدىسىزلىك قىلىپ قارشى تەرەپنى يىقىتىپ قويسا، نەتىجە يەنىلا قائىدىلىك چېلىشقۇچىغا مەنسۇپ بولىدۇ. بۇ خىل چېلىشىشتا يىقىتقۇچى يىقىلغۇچىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قويىدۇ.

چېلىشىش سورۇنى ئىككى خىل بولىدۇ. بىرى، ئىختىيارىي چېلىشىش. بۇ خىل چېلىشىشتا ئالدى بىلەن يېشى كىچىك باللارنى چېلىشىشقا چۇشۇرۇپ ئاستا - ئاستا يېشى چوڭلارغا تەرەققىي قىلىدۇ. ياش پەرقىنى ئاساس قىلىپ كەتمەيدۇ. كىم يىقىلسا، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىختىيارىي ھالدا يەنە بىرى چۇشىدۇ. چېلىشىش ئاشۇ تەرىقىدە داۋاملىشىپ ۋە تەرەققىي قىلىدۇ. ئىككىنچى خىلى بىر يۇرت باللىرى بىلەن يەنە بىر يۇرت باللىرى، بىر مەھەللە باللىرى بىلەن يەنە بىر مەھەللە باللىرى قارىمۇقارشى مۇسابىقىلىشىش خاراكتېرىنى ئالغان سورۇن تۈزۈلۈپ، ئىككى يۇرت ئۆز چېلىشچىلىرىنى ھەيۋەتلىك، سۇرلۇك قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ چېلىشىش ئۇسۇلى بىرقانچە خىل بولىدۇ:

1. چېلىشماقچى بولغان ئىككى تەرەپ بەلباغ باغلاپ مەيدانغا چۇشكەندىن كېيىن چېلىشىشنى باشقۇرغۇچىلار ئۇلارنى ئۆزئارا كۆرۈشتۇرۇپ، بىر - بىرىنىڭ بېلىدىن تۇتقۇزىدۇ. چېلىشچىلار بەلباغدىن ئوبدان تۇتۇشۇپ بولغاندىن كېيىن چېلىشىشنى باشلاش ئىشارىتى بېرىدۇ. بۇ ئىككى چېلىشچى بىر - بىرىنى كۆتۈرۈپ ئېتىش، كۆتۈرۈپ پىرقىرىتىپ ئېتىش، يانپاشقا ئېلىپ ئېتىش، بېشىدىن ھالقىتىپ ئېتىش قاتارلىق ھەرىكەتلەرنى قوللىنىپ قايسى تەرەپ قارشى تەرەپنى يەرگە يىقىتسا، شۇ كىشى يەڭگەن بولىدۇ. بۇ مەردانە چېلىشىش ئۇسۇلى بولۇپ، چىرماق، پەشۋا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ئىشلىتىشكە بولمايدۇ.

2. چېلىشقۇچى ئىككى چېلىشچى بەلباغ باغلاپ مەيدانغا چۇشۇپ بەل تۇتۇشقاندىن كېيىن چېلىشىشنى باشقۇرغۇچى چېلىشىشنى باشلاش كومانىسى بەرگەندىن كېيىن قانداقلا ھەرىكەت ئىشلەپ بولسۇن، بىر كىشى يەنە بىر كىشىنى يىقىتسىلا يەڭگەن بولىدۇ.

3. ئىككى چېلىشچى بېلىگە بەلباغ، ئوك پۇتىنىڭ يوتىسىغا پوتا باغلاپ مەيدانغا چۇشىدۇ. ئوك قولى بىلەن بەلباغنى، سول قولى بىلەن يوتىسىغا باغلانغان ياغلىقنى تۇتىدۇ. ئىككى چېلىشچى ئوبدان تۇتۇشۇپ بولغاندىن كېيىن چېلىشىشنى باشقۇرغۇچى باشلاش كومانىسى بېرىدۇ. بۇ خىل چېلىشىش ئۇسۇلىدىمۇ ھەرىكەت چەكلىمىسى بول-

مايدۇ. كۆتۈرۈپ ئېتىش، يانپاشقا ئېلىپ ئېتىش، چىرماق سېلىپ ئېتىش، پەشۋا ئۇ-رۇش، تۈرتۈش قاتارلىق ھەرىكەتلەرنىڭ قايسىنى ئىشلىتىپ بولسۇن قارشى تەرەپنى يە-ڭتسلا شۇ كىشى يەڭگەن بولىدۇ. بۇ خىل چېلىشىش ئۇسۇلىدا ئۇچ قېتىم چېلىشىپ، ئىككى قېتىم يىقىتقان كىشى غەلىبە قىلغان بولىدۇ.

دېمەك، چېلىشىش ـــ ئادەمنى ھەم جىسمانىي، ھەم مەنىۋىي جەھەتتىن چىنىقتۇرى-دىغان، بەردەم قىلىدىغان ئويۇندۇر.

ھۆرمەتلىك باللار، چېلىشىش پەۋقۇلئاددە ھازىرلىق تەلەپ قىلمايدۇ. ئەگەر بەلگە باغلايدىغان پوتا بولمىسا، چاپاننىڭ كەينىنى، كەمەرنى تۈتۈپمۇ چېلىشىۋەرگىلى بولىدۇ. قۇملۇق، توپلىق، چىملىق دېگەندەك يەرلەرنىڭ ھەممىسى ماس كېلىۋېرىدۇ. شۇڭا بىز سىلەرنىڭ مەكتەپلەردە ئوقۇش جەريانىدا مەيدانلاردا، پادا بېقىش جەريانىدا ياياقلا-رىدا، مەھەللىدە ئويناش جەريانىدا توپلىق يوللاردا چېلىشىپ ئويناپ ئۆزۈڭلەرنى كۈ-چۈڭلەرنى ئاشۇرۇشۇڭلارنى، خۇددى ھەممە ئادەمنى يېڭىدىغاندەك كۈچ ـ غەيرەتكە تولۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز.

«قارا ـ قارا قۇشلارىم» ئويۇنى

«قارا ـ قارا قۇشلارىم» ئويۇنى ئۇيغۇر قىز ـ ئوغۇل ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا بىرقەدەر كەڭ تارقالغان، مەزمۇنغا باي ئويۇنلارنىڭ بىرى بولۇپ، ھەممە پەسلىدە ئوينىلىدۇ.

بۇ ئويۇننى ئويناشتا، باللار پاكىز، ئازادە مەيدانلارغا توپلىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئا-رىسىدىن چوڭراق ئىككى بالىنى ئاساسلىق رول ئالغۇچى قىلىپ سايلايدۇ. بۇ ئىككى با-لىنىڭ بىرى «ئانا» بولۇپ قالغان باللارنى بويسۇرە سەپكە تۈزىدۇ. «ئانا» باللارغا سەپنى بۇزغۇچىلارنىڭ «ياماق ئاقۇەت»كە گىرىپتار بولىدىغانلىقىنى، سەپنىڭ مۇستەھ-كەملىكىنى ساقلاشتا چوقۇم «ئانا»نىڭ ھەرىكىتىگە يېقىندىن ماسلىشىش زۆرۈرلۈكىنى ئالاھىدە تاپىلاپ، ئۆزى سەپنىڭ بېشىدا تۇرىدۇ. يەنە بىر بالا «ئانا» ۋە باللار ھاسىل قىلغان سەپنى بۇزۇپ، باللارنى «ئۆز ئىگىدارچىلىق»قا ئالغۇچى «رەقىب» سۈپىتىدە قاتار بېشىدىكى «ئانا» بىلەن قارشىلىشىدۇ.

ئويۇن باشلىغاندا، «ئانا» ئۆز باللىرىنى بىر ـ بىرىنىڭ كەينىدىن مەھكەم تۇتۇپ رەقىبنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالماسلىققا ئۇندەپ، ئىككى قولىنى ئىككى تەرەپكە ئېچىپ

ھەربىرىدە قىلدۇ. بۇ ۋاقىتتا «ئانا» بىلەن «رەقىب» ئوتتۇرىسىدا قوشاق ئېيتىشىش باشلىنىدۇ.

«رەقىب»: قارا - قارا قۇشلارىم، ئارقاڭدىكى نېمە-رەڭ؟

«ئانا»: ئۇششاق - ئۇششاق بالىلىرىم!

«رەقىب»: ماڭا بېرنى بەرسەڭچۇ؟

«ئانا»: كۆچۈك يەتسە ئالساڭچۇ!

«رەقىب»: كۆچۈم نەگە كېتىپتۇ؟

«ئانا»: ئالا تاغقا كېتىپتۇ!

«رەقىب»: ئالا تاغدا نېمە بار؟

«ئانا»: ئالىيېشىل قۇشلار بار.

«رەقىب»: ئۇنداق بولسا بارايچۇ، قۇشتىن بېرنى تۇتايچۇ.

شۇنىڭ بىلەن «رەقىب» دەرھال «ئانا»نىڭ كەينىدىكى بالىلارنى قوغلايدۇ، «ئانا» «ۋاي بالىلىرىم، سار كەلدى!» دەپ ۋارقىراپ بالىلىرىنى ئاگاھلاندۇرىدۇ. بالىلار «ئانا»نىڭ كەينىدە بىر - بىرىنى قويۇۋەتمەستىن ئۇيان - بۇيان چېپىشىدۇ. «ئانا» بولسا ۋەھىمە سېلىۋاتقان «رەقىب»نىڭ ئالدىنى توسۇپ، بالىلارنى قوغدايدۇ. ناۋادا بالىلاردىن بىر-رەرسى سەپتىن چۈشۈپ قالسا، «رەقىب» ئۇنى تۇتۇۋالىدۇ، بۇنىڭ بىلەن قانائەتلىنىپ قالماي، «ئانا»نىڭ كەينىدىن باشقا بالىلارنىمۇ بىر - بىرلەپ قولغا كىرگۈزۈپ، «ئا-نا»نى يالغۇز قالدۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ. بۇ ئويۇن «ئانا» يالغۇز قالغان چاغدىلا بىر نۆ-ۋەت ئاخىرلىشىپ، بالىلىرىنى تارتىۋېلىپ قويغۇچى «ئانا»نىڭ ئورۇن ئالماشتۇرۇپ «رەقىب»نىڭ رولىنى ئېلىشى بىلەن يۇقىرىقى شەكىلدە تەكرار داۋاملىشىدۇ.

بالىلار «قارا -قارا قۇشلارىم» ئويۇنى ئارقىلىق ئىناقلىقنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى ھېس قىلدۇ، ئانا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى مېھر - مۇھەببەتنىڭ قەدىر - قىممىتىگە يېتىدۇ.

«ئىلەكگۈچ» ئويۇنى

ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرىنىڭ ئەتىۋارلىق ئويۇنلىرىنىڭ بىرى. مەشھۇر ئالىمىمىز مەھمۇد كاشغەرىي بۇ ئويۇن ھەققىدە توختىلىپ: «ئىلەكگۈچ ــ گۈلەكگۈچ قىزلار ئويناىدىغان بىر خىل ئويۇنىڭ نامى، ئارغامچىنىڭ ئىككى ئۇچى بىر ياغاچقا ياكى لىمغا باغلىنىدۇ، ئوتتۇرىسىغا بىر قىز ئولتۇرىدۇ، پۇتلىرى بىلەن يەرنى تېپىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بەزىدە ئۆرلەپ، بەزىدە پەسلەيدۇ» دېگەن («تۈركىي تىللار دىۋانى»، 3 ـ توم، 518 ـ بەت). دېمەك، بۇ ئويۇن ئەزەلدىنلا ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرىنىڭ ياخشى ئەرمىكى بولغان.

بۇ ئويۇن ئادەتتە ئەتىياز، ياز ۋە كۈز پەسىللىرى دەل-دەرەخلىك ئېرىق-ئۆستەڭ بويلىرىدا، ئورمانلىقلاردا قىز ئۆسمۈرلەر تەرىپىدىن ئوينىلىدۇ، بۇ ئويۇننى 7 ـ 15ياشقىچە بولغان قىزلار ئوينايدۇ.

ئىلەكگۈچ ئارغامچىنىڭ ئىككى ئۇچىنى ئىككى تۈپ دەرەخكە ياكى دەرەخنىڭ چوڭ ئىككى شېخىغا چىگىپ، ئوتتۇرىسى يەرگە تېگىپ قالمىغۇدەك قىلىپ سېلىنىدۇ. قىزلار تۆت-بەشتىن بۆلۈنۈپ نۆۋەت بىلەن ئوينايدۇ. ئىلەكگۈچ ئوينىغۇچى ئىككى تال ئارغامچىنى چىڭ تۇتۇپ كەينىگە يېنىپ، بىر پۇتىنى ئىلەكگۈچ تاختىسىغا ئىلىپ، يەنە بىر پۇتىنى يەرگە تىرەپ تۇرۇپ باشقىلارنىڭ ئىتتىرىپ قويۇشى ياكى ئۆزىنى كۆچەپ ئالدىغا ئېتىش ئارقىلىق پۇتىنى يەردىن ئۈزۈپ ئۇچۇشقا باشلايدۇ. دەسلەپتە پەسرەك ئۇ-

چىدۇ، كېيىن ئالدى- كەينىگە كۆچەپ رەتملىق سلكىنىپ بارغانسېرى ئېگىز ئۇچىدۇ. ئۇچۇش قانچە ئېگىز بولسا، ئۇچۇش تېزلىكى شۇنچە ئاشىدۇ. بىر قىز ئىلەڭگۈچ ئۇچۇ- ۋاتقاندا پەستە نۆۋەت كۈتۈۋاتقانلار:

ئىلانى،
گۈچانى،
چىمچاچاق،
كىم ئۇيناق.
مېنىڭ بالام تورغايچاق،
.....
هويت، هويت، هويت،
ماڭا قاراڭ،
بەستلىكى نار،
مەستلىكى بار.
بوز تايچاق
.....

دېگەنگە ئوخشاش ئىلەڭگۈچ قوشقىنى ئېيتىدۇ. نۆۋەت ئالماشتۇرۇش ئىلەڭگۈچ ئۇچقۇچىنىڭ قانائەتلەنگەندىن كېيىن باشقىلارغا ئۆتۈنۈشى ئارقىلىقلا بولىدۇ.

باللار بۇ ئويۇن ئارقىلىق تەن ساغلاملىقىنى ئاشۇرىدۇ، ئۆزئارا ئۆتۈنۈش، يول قويۇش، يارەملىشىش قاتارلىق ئەخلاقىي پەزىلەتنى يېتىلدۈرىدۇ.

«مۆكۈشمەك» ئويۇنى

مۆكۈشمەك ئويۇنى — ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ مەھەللىدە توپلىشىپ ئويناىدىغان ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ئويۇن پائالىيەتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ پائالىيەت چەبدەسلىكنى، يۈگۈرۈش تېزلىكىنى، چىداملىقنى، كوللېكتىۋىزملىق روھىنى ئۇرغۇتۇشتا ئەھمىيىتى ناھايىتى زور.

مۆكۈشمەك ئويۇنى كۆپىنچە هاللاردا ئايدىڭ كېچىلەردە ئويناىلىپ، مەيدان تاللىنىدۇ. ئويۇنغا قاتناشقۇچىلارنىڭ چەكلىمىسى بولمايدۇ. خالىغان بىر جايدا ئويناىلسا بو-

لۇۋېردىۇ. ئويناشتا ئالدى بىلەن ئىككى كىشى باش بولۇپ رامباتلىششش ئارقىلىق ئا-
دەملەرنى ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلىدۇ ھەمدە بىر ئورۇننى نۇقتا قىلىپ بەلگىلەيدۇ. مۇ-
كۇش نۆۋىتى ئالغان تەرەپ ئالدى بىلەن مۆكىدۇ. يەنە بىر تەرەپ پەللىدە قالىدۇ.
مۆككۈچىلەر مۆكۈپ بولغاندىن كېيىن پەللىدە قالغان تەرەپنىڭ بىرقانچىسى پەللىنى
ساقلاپ، قالغانلىرى مۆككەنلەرنى ئىزدەيدۇ. ئىزدىگۈچىلەر مۆككۈچىلەرنى مۆكۈۋالغان
يەردىن تېپىۋالسا بىر - بىرلەپ تۇتىدۇ. ئەگەر تۇتۇۋالالمىسا مۆككۈچىلەر پەللىگە ياكى
باشقا تەرەپكە قاراپ قاچىدۇ. پەللە ساقلىغۇچىلار پەللىنى قوغداپ مۆككۈچىلەرنى پەلل-
گە كىرگۈزمەي تۇتۇۋېلىشقا كىرىشىدۇ. مۆككۈچىلەر بولسا مۇۋاپىق پۇرسەت ئىزدەپ،
تۇتقۇزماي پەللىگە كىرىشكە تىرىشىدۇ. ئويۇن جەريانىدا پەللە باققۇچىلار مۆكۈپ،
مۆككەن تەرەپ پەللە باقىدۇ. ئەگەر مۆككۈچى تەرەپنىڭ بىر ئەزاسى بولسىمۇ تۇتۇق
بەرمەي پەللىگە كىرىۋالالسا يەنىلا مۆككۈچى تەرەپ مۆكۈنۈپ پەللە باققۇچى تەرەپ
پەللە باقىدۇ. ئويۇن شۇ تەرىقىدە داۋاملىشۇېردىۇ. ئەگەر پۈتۈن بىر ئاخشام مۆككۇ-
چىلەرنى تاپالماي قالسا ئەتىسى ئاخشىمى داۋاملاشتۇرۇشقا بولىدۇ. لېكىن، بۇ خىل ئۇ-
سۇلدا ۋاقىت ئۇزىراپ كېتىدۇ. شۇڭا، مۆككۈچىلەردىن بىر - ئىككىنى تۇتۇشنى شەرت
قىلسىمۇ بولىدۇ.

«جۇپمۇ - تاق؟» ئويۇنى

«جۇپمۇ - تاق؟» ئويۇنى باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان، بولۇپمۇ ئۆز دىيارىدىكى ھاۋا كىلىماتىغا ئاساسەن ئۆرۈك دەرىخى ئۆستۈرۈشكە ئادەتلەنگەن ئۇيغۇرلارنىڭ پەرزەنتلىرى ياز پەسلىدە ئويناىدىغان ئويۇنلارنىڭ بىرى. بۇ ئويۇننى قىز - ئوغۇللار ئايرىم ياكى ئارىلىشىپ ئوينىسا بولۇۋېرىدۇ.

باللار ياز كۈنلىرى پىشىپ ۋايىغا يەتكەن ئۆرۈكلەرنى يىغىنداپ، ئۆرۈك ئۇچىلىرىنى پاكىز يۇيۇپ قۇرۇتقاندىن كېيىن، ئوينىماقچى بولغان سورۇنغا توپلىشىپ ئىككىدىن بىر گۇرۇپپا بولۇپ بۆلۈنىدۇ. بىر گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن ئىككى بالىنىڭ بىرى يانچۇقىدىن بىر-نەچچە تال ئۇچكىنى سقىملاپ ئېلىپ يېنىدىكى بالىدىن «جۇپمۇ - تاق؟» دەپ سورايدۇ. سوئال سورالغان بالا ئۇچكە تۇتقان بالىنىڭ تۇغۇلگەن مۇشتۇمىنى مجىقلاپ بېقىش، قول دۇمبىسىنىڭ تېرىسىنى ئىككى باش بارماقتا تۇرۇپ كۆرۈش ئارقىلىق پەرىزىگە تايىنىپ «تاق» ياكى «جۇپ» دەپ ھۆكۈم قىلىدۇ. ھۆكۈم توغرا بولسا، ئۇچكە تۇتقۇچىنىڭ سقىمىدىكى ئۇچكىنى ئۇتۇۋېلىپ، ئويۇننى ئۆزىدىن باشلايدۇ؛ ئەگەر ھۆكۈم خاتا چىقسا، ئۇچكە تۇتقان بالىنىڭ قولىدىكى ئۇچكە قانچە تال بولغان بولسا، ئۇچكە تۇتقان بالغا شۇنچە تال ئۇچكىنى ئۇتتۇرغان بولىدۇ. ئۇتقان بالا ئويۇنىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. بۇ ئويۇن مۇشۇ تەرتىپ بويىچە تەكرارلىنىپ، ئىككى بالىنىڭ بىرىدىكى ئۇچكە تۇگىگەندە توختايدۇ. ئۇتقۇچى ئۇتقان ئۇچكىلەرنى ئويۇن ئوينىغۇچى ۋە كۆرگۈچىلەرگە بۆلۈپ بېرىدۇ.

«جۇپمۇ - تاق؟» ئويۇنى باللارنى سالماق كىشىلەردىن قىلىپ تەربىيەلەيدۇ، پايدا بىلەن زىيانغا توغرا مۇئامىلە قىلىپ، باشقىلار بىلەن ئىناق ئۆتۈشكە ئۇندەيدۇ. بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇر قىلىش، يۇزەكى ئالامەتلەر ئاساسىدا پەرەز قىلىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۇرىدۇ.

«ئايشەمخانىنىڭ تۇرغان جايى» ئويۇنى

«ئايشەمخانىنىڭ تۇرغان جايى» ئويۇنى ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرى يەسلى ۋە مەكتەپ يېشىغا يەتكەندىن كېيىن ئويناپدىغان ئويۇن بولۇپ، ياز ۋە كۈز كۈنلىرى كۆپرەك ئوينىلىدۇ. چۈنكى، بۇ مەزگىلدە قىزلار مىللىيچە رەڭگارەڭ كۆڭلەكلەرنى كىيىشىپ، ئويۇننىڭ مەزمۇن ۋە شەكىل تەلىپىگە ماسلىشالايدۇ.

بۇ ئويۇندا نەچچە قىز قول تۇتۇشۇپ دۇگىلەك ھاسىل قىلىدۇ، بىر قىز دۇگىلەك ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرىدۇ. دۇگىلەك ھاسىل قىلغان قىزلار قوللىرىنى مەھكەم تۇتۇشۇپ، ئۆرە تۇرغان قىزنىڭ ئەتراپىنى چۆرگىلەپ «پالانچىنىڭ كۆڭلىكى مۇنداق» دەپ ئۇ قىزنىڭ ئىسمىنى، كىيگەن كۆڭلىكىنىڭ رەڭگىنى ئاتايدۇ ۋە بۇنىڭغا ئولاپلا:

ئايشەمنىڭ تۇرغان جايى،
ھەر سائەتتە تۇرادۇر.
ئېگىزلىكى مۇنداق،
پەسلىكى مۇنداق.
كەڭلىكى مۇنداق،
تارلىقى مۇنداق.
ھەسەن ـ ھۈسەن كەپتۇ،
قوينى سويۇپ يەپتۇ.
قوينىڭ يېغى چىقسا،
قۇيماق ئېتىپ يەپتۇ.
ئاق توغاچ، كۆك توغاچ،
بىرنى تاللاپ ئېلىپ قاچ.

دەپ قوشاق ئېيتقاچ، بەدەن ھەرىكىتىنى قوشاقنىڭ مەزمۇنىغا ماسلاشتۇرىدۇ، يەنى «ئېگىزلىكى مۇنداق» دېگەندە ھەممەيلەن قولىنى بويىدىن ئېگىز كۆتۈرگەن بولسا، «پەسلىكى مۇنداق» دېگەندە بىردەك زوك ئولتۇرىدۇ. ئەگەر ئۇلاردىن كىمنىڭ سۆزى بىلەن ھەرىكىتى ماسلاشمىسا، قولى يېنىدىكى بالىنىڭ قولىدىن ئاجراپ كېتىپ سەپ بۇ-

زۇلدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئوتتۇرىدىكى قىزچاق پۇرسەنتى غەنىيمەت بىلىپ قولى بوشاپ كەتكەن بالىنىڭ يېنىدىن دۇگىلەك سرتىغا چقىپ كېتىشكە تىرىشىدۇ. ئەگەر سەپنى بۇزۇپ چقىپ كېتەلسە، قولى بوشاپ كەتكەن بالا بىلەن ئورۇن ئالماشتۇرىدۇ؛ چقىپ كېتەلمىسە دۇگىلەك ئىچىدە تۇرۇۋېرىدۇ، ئويۇن داۋاملىشىۋېرىدۇ.

«ئايشەمخانىنىڭ تۇرغان جايى» ئويۇنى قىزلارنىڭ سۆزلەش قابىلىيىتى ۋە سەزگۈر-لۇكىنى ئاشۇرىدۇ، قىزلارغا سۆز بىلەن ھەرىكەتنى ماسلاشتۇرۇپ چەبدەس بولۇشنى ئۆگىتىدۇ، بولۇپمۇ قىزلارنىڭ كىچىكىدىنلا قىزلارغا خاس نازاكەتلىككە ئىنتىلىپ، ئىجتىمائىي پائالىيەت ئىچىدە ئۆسۈپ يېتىلىشكە پايدىلىق.

«چۆچۈرە قايناق» ئويۇنى

«چۆچۈرە قايناق» ئويۇنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تامىقى بولغان چۆچۈرىدىن كەلگەن، ئۇ ئۆگەي ئانا بىلەن باغلىق بولۇپ، ئۇيغۇر قىز - ئوغۇل ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا «ئانىكام چۆچۈرە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ ئويۇن ئادەتتە كۆپىنچە ئەتىيازدا ئوينىلىدۇ.

باللار بىر يەرگە جەم بولۇپ، لايدىن يۇغۇرۇلغان «خېمىر»، ئوت - چۆپتىن تەيياردانغان «كۆك» قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى تەخلەپ، ئۆز ئىچىدىن چوڭراق بىرەيلەننى «ئانا» سايلايدۇ، ئاندىن ئۆزئارا قول تۇتۇشۇپ بىر چەمبەر ھاسىل قىلىدۇ-دە، «ئانا»نى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چۆرگىلەيدۇ. «ئانا» دۇگىلەك ئوتتۇرىسىدا زوك ئولتۇرۇپ «چۆچۈرە» تۇگۇش ھەرىكىتىنى دوراپ، باشتا تەييارلىغان ئوت - چۆپلەرنى لاي جىلىتىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ «چۆچۈرە» تۇگىدۇ. بۇ ۋاقىتتا «ئانا» ئەتراپىدا دۇگىلەك بولۇپ ئايلىنىۋاتقان باللار:

چۆچۈرەم، چۆچۈرەم قاينايدۇ،
ئانام ماڭا بەرمەيدۇ.
بەرمىسمۇ بەرمىسۇن،
ئىشكىنى تاقاپ ئۆزى يېسۇن.
ئاق ئۆيدە ئايىم بار،
پىيالىدە چايىم بار.

مېنىڭ ياراتقان ئىگەم بار،
ئاخىر بىر كۈن سوراق بار.
ئاش بەرسە سۈيۈق بەردى،
نان بەرسە كۆيۈك بەردى.
قانداق قىلىمىز، دوستلار،
ئۆگەي ئانىنىڭ دەردى.

.....

دەپ قوشاق ئېيتقاچ گۈررىدە «ئانا»نىڭ ئەتراپىغا ئولىشىپ:

— چۆچۈرە پىشتىمۇ؟— دەپ توۋلايدۇ.

— بىرەدەم تۇرۇپ كېلىڭلار، — دەپ جاۋاب بېرىدۇ «ئانا».

بالىلار دەرھال ئۆز ئورۇنلىرىغا بېرىپ قايتىدىن دۇگلەك بولۇپ، بايىقى قوشاقنى تەكرار ئوقۇپ ئايلىنىپ، ئاندىن: «چۆچۈرە پىشتىمۇ» دەپ قايتا سورايدۇ. «ئانا»: «پىشتى، مەن قاچا - قۇچا تەييارلاي» دەپ بىر يانغا سۈرۈلىدۇ. بالىلار ئانىنىڭ چۆچۈرە يېنىدىن نېرى كەتكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ چۆچۈرىنىڭ ھەممىسىنى «يەۋالىدۇ». بىرەدەمدىن كېيىن قاچا - قۇچا ئېلىپ كەلگەن «ئانا» بالىلارنى قوغلايدۇ، بالىلار قاچىدۇ. «ئانا» قوغلاپ تۇتۇۋالغان بالىدىن: «سەن قانچە چۆچۈرە يېدىڭ؟» دەپ سورايدۇ. شۇنداق قىلىپ، بالىلارنىڭ چۆچۈرىنى ئەڭ كۆپ «يەۋالغىنى» «ئانا» قىلىنىپ، ئويۇن يېڭىدىن باشلىنىدۇ.

بالىلار بۇ ئويۇن ئارقىلىق ئۆز ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ئەتىۋارلىنىپ كېلىۋاتقان چۆچۈرە تۇرلىرىنى ياد ئېتىدۇ، كېچىكىدىنلا مۇستەقىل تۇرمۇش كەچۈرۈشكە دائىر چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولىدۇ، ئۆزئارا ئىناق ئۆتۈشكە، ئەدەپ - ئەخلاقلىق بولۇشقا ئادەتلىنىدۇ.

«تۆگە ـ تۆگىلەك» ئويۇنى

«تۆگە ـ تۆگىلەك» ئويۇنى قىش پەسلىدىن باشقا ھەممە پەسلىدە، يەنى ئالاھىدە سوغۇق ۋە پەۋقۇلئاددە ئىسسىق بولمىغان ئەھۋالدا تالا ـ تۈزدە، دەل ـ دەرەخ ساـ يىسىدە قىز ـ ئوغۇللار بىرلىكتە ئويناىدىغان قوشاقلىق ئويۇن.

بۇ ئويۇنغا قاتنىشىدىغان باللار ئۆزلىرى ئارىسىدىن تەينىلەنگەن ئىككى «ئاـ نا»نىڭ تاللۇبلىشى ئارقىلىق ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنىدۇ، ھەربىر گۇرۇپپا 8 ـ 9 غەـ چە بالا بولسا ھۇۋاپىق بولىدۇ. ئۇلاردىن بىر گۇرۇپپا قول تۇتۇشۇپ چەمبەر ياسايدۇ. يەنە بىر گۇرۇپپا ئەزالىرى «ئانا»سىنى باشقا ئېلىپ بىر ـ بىرىنىڭ ئارقا پىشىنى تۇتۇپ بويسۇرە قاتار بولۇشۇپ، خۇددى يىراق ـ يىراقلارغا يولغا چىقىش ئالدىدا تۇرغان تۆـ گە كارۋىنىغا ئوخشاش سەپ تۈزگەچكە، «قاتار تۆگىلەر» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. سەپ تۈزگەن باللار ئۆز سېپىنى بۇزماستىن، دۇگىلەك بولۇپ تۇرغان باللارنىڭ قولى ئاستىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتىدۇ. بۇ چاغدا ئىككى گۇرۇپپا ئارىسىدا قوشاق ئېيتىشىش باشلىنىدۇ.

دۇگلەك بولۇپ تۇرغان باللار:

قاتار ـ قاتار تۆگلەر،
نەگە ـ نەگە ماڭدىڭلار؟

تۆگە بولۇپ تۇرغان باللار:

تۇزغا ـ تۇزغا ماڭدۇق بىز.
ـــ تۇزۇڭ نەگە تۆكۈلدى؟
ـــ ئارا يولغا تۆكۈلدى.
ـــ تاسقاپ ـ تاسقاپ ئالساڭچۇ؟
تاغىرىڭغا سالساڭچۇ؟
ـــ تاغىرىمدا تۆشۈك بار،
ماراپ تۇرغان مۇشۇك بار.

بۇ ئويۇن ئىككى گۇرۇپپىنىڭ ئالمىشىشى بىلەن يۇقىرىقى مەزمۇندا داۋاملىشىدۇ. «تۆگە ـ تۆگلەڭ» ئويۇنى باللارنى تەرتىپلىك، ئۈيۈشقاق، ھەرىكەتچان بولۇشقا، ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشكە ئۇنىدەيدۇ.

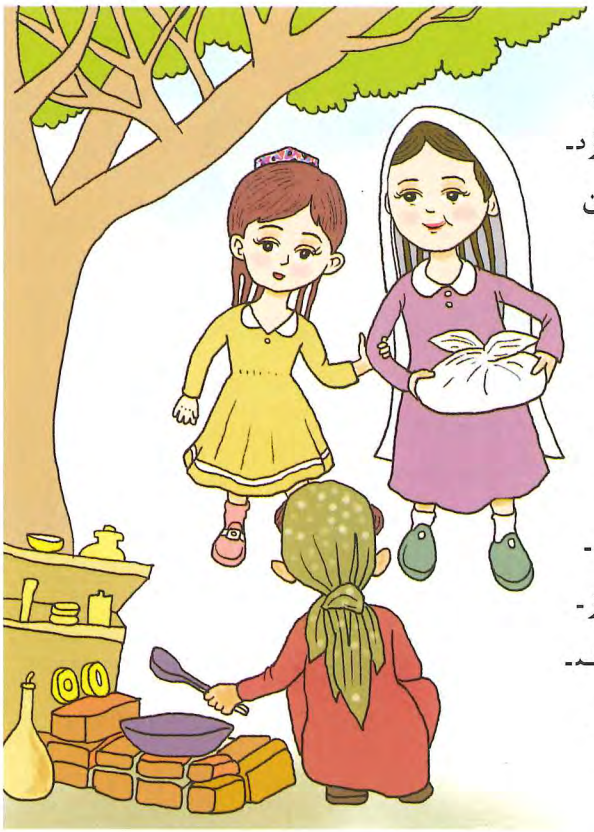
«مېھماندارچىلىق» ئويۇنى

«مېھماندارچىلىق» ئويۇنىنى ئۈيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرى ياز ۋە كۈز پەسلىنىڭ ھاۋاسى مۆتىدىل كۈنلىرى ھويلا ـ ئارانلاردا ۋە دەل ـ دەرەخلەر تۇۋىدە ئويناىدۇ.

قىزلار ئاۋۋال خۇددى يىراق بىر يەرگە مېھماندارچىلىققا بارىدىغان چوڭ كىشىلەرگە ئوخشاش كىيىنىپ، مېھماندارچىلىققا ئىشلىتىلىدىغان «قاچا ـ قۇچا»، «داستىخان»، «گېزەك»، «يېمەكلىك» ۋە باشقا لازىمەتلىكلەرنى ئۆز شارائىتىغا قاراپ لايى ۋە باشقا ماتېرىياللاردىن تەييارلىۋالىدۇ.

قىزلار ئۆز ئىچىدىن كۆرسىتىلگەن «ئانا»لارنىڭ نۆۋىتى بىلەن تالىشىپ ئارقىلىق ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ، «مېھمان» ياكى «ساھىبخانا»غا ئايرىلىدۇ، ئاندىن ئۆزلىرى مېھماندارچىلىققا ئېلىپ كەلگەن لازىمەتلىكلەرنى ئىككى «ئانا»غا تاپشۇرىدۇ. «ئانا»لار

بۇ نەرسىلەرنى رولغا قاراپ تەڭشەيدۇ، ئۆز گۈرۈپپىسىدىكى قىزلارنى ئالاھىدىلىككە قاراپ «ۋەزدە-پە»گە قويىدۇ. ئادەتتە مېھمان بىلەن ساھىبخانا شۇ سورۇندا ئورۇنلاشقا تېگىشلىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ئې-تىبار بىلەن قارايدۇ. مېھمانلار كىيىم، داستخان كۆتۈرۈش، سلىق - سىپايە كۆرۈنۈش، قائىدىلىك ئولتۇ-رۇش - قوپۇش، نازاكەتلىك غىزالى-نىش، چاي ئىچىش، ساھىبخانىنى ئىز-زەتلەش؛ ساھىبخانىلار ھەممە ھەرىكە-تىدە مېھمانلارنىڭ كۆڭلىگە بېقىش، كۆتۈش ئىشلىرىنى ئۆز تەرتىپى بې-لەن تولۇق ئىشلەش، مې-مانلارنى ھۆرمەتلەش قاتارلىقلاردا ئامالنىڭ بارىچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. مېھمان ۋە ساھىبخانىلار باش يېغىلقلىرىنى رومالچىلاپ ئارتىپ چوڭ ئايال سىياقىغا كىرىدۇ. مېھمانلار ئۆز «ئۆي»لىرىدە تەييارلىغان «سوۋغات»لارنى داستخانلارغا رەتلىك يۆگەپ قولتۇقلىرىغا قىستۇرۇپ كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئۆزلىرىنى كۆتۈشكە چىققان ساھىبخانىلارغا ئىككى قوللاپ سۇنىدۇ. ساھىبخانىلار مېھمانلار ئېلىپ كەلگەن «سوۋغات»لارنى «بۇ-نىڭ ھاجىتى يوق ئىدى، لازىم ئەمەس، بۇنچە كايىماي كېلىۋەرسىلىمۇ بولاتتى» دې-گەنگە ئوخشاش تەكەللۇپ سۆزلەرنى ئېيتىپ قوبۇل قىلىشىدۇ؛ مېھمانلارنى تارتىنماي، ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇپ بەھۇزۇر «يەپ - ئىچىش»كە تەكلىپ قىلىدۇ؛ ئاخىرىدا مېھمانلارنى ئېلىپ كەلگەن «سوۋغات»لارغا لايىق «ياردەمچى» قىلىپ ئۆزىتىشىدۇ.

بۇ ئويۇن ئۇيغۇر قىزلىرىنى شەرم - ھايالىق، قائىدە - يوسۇنلۇق، ئەپچىل، ئې-دەپلىك بولۇشقا، ئۆز مىللىتىنىڭ ئېسىل ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ئىلىم سۈپىتىدە ئۆگىنىشكە دەۋەت قىلىدۇ، ئۆزئارا ئىناق ئۆتۈشكە ئۈندەيدۇ.

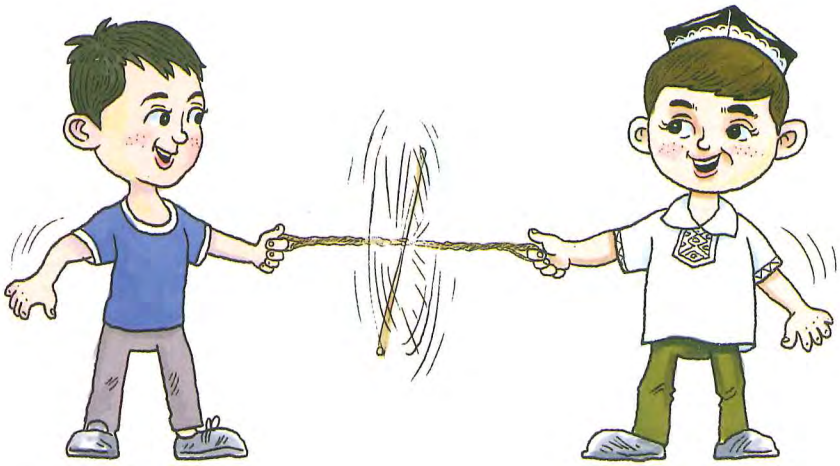

«ۋىزىلداق» ئويۇنى

«ۋىزىلداق» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى ئارا كەڭ تارقالغان بولۇپ، بىر يىلنىڭ ھەرقايسى پەسىللىرىدە، ئاساسلىقى يېزا ـ قىشلاقلاردا كۆپرەك ئوينىلىدۇ. شۇڭلاشقىمۇ بۇ ئويۇننىڭ يېزا بالىلىرى ئارىسىدا يەنە «غۇژ ـ غۇژ» دېگەنگە ئوخشاش نامىلىرىمۇ بار. بالىلار بۇ ئويۇننى ئۆز ئالدىغا ياكى بىر ـ بىرى بىلەن مۇسابىقىلىشىپ ئوينايدۇ.

بالىلار ئالدى بىلەن تومۇقى ۋە ئۇزۇنلۇقى ئوتتۇرا بارماقچىلىك كېلىدىغان تاياق-چىنى چىرايلىق ئاقلاپ، ئۇنىڭ دەل ئوتتۇرىسىنى ئازراق بەلدەپ ئايلانما ئىزنا پەيدا قىلىدۇ، ئاندىن 80 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى شوينىنىڭ ئىككى ئۇچىنى چېتىپ ئوتتۇرا-سىغا بايىقى تاياقچىنى چىگىدۇ، ئاندىن شوينىنىڭ ئىككى چەتتىكى ھالقا قىسمىغا ئىككى باش بارمىقىنى ئۆتكۈزۈپ، سەل ـ پەل ئايلاندۇرۇپلا ئىككى تەرەپكە ئاستا ـ ئاستا تارتىدۇ، بۇ چاغدا تاياقچە ئوڭ ۋە تەتۈر ئايلىنىپ «ۋىز ـ ۋىز» ئاۋاز چىقىرىدۇ. ئو-يۇن يۇقىرىقى تەرتىپتە داۋاملاشتۇرۇلىدۇ. ئويۇن ئاخىرىدا بالىلارنىڭ ئويۇنچۇق تە-يارلاش ماھارىتى، ئويۇن داۋامىدىكى قائىدىگە بويسۇنۇش ئەھۋالى، ياراتقان نەتىجىسى قاتارلىقلار ئۆزئارا باھالىنىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ جاسارىتىنى ئاشۇرىدۇ، بىلەك ۋە كۆكرەكلىرىنى چىنىقتۇرى-دۇ، جۈملىدىن ساغلاملىقىنى ئاشۇرۇپ، ئاۋاز پەرقلەندۈرۈش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرىدۇ، بالىلارنى روھلۇق، ئىرادىلىك، چىدامليق ئۆسۈپ يېتىلىشكە يېتەكلەيدۇ.

«ئويمۇ - قويمۇ؟» ئويۇنى

«ئويمۇ - قويمۇ؟» ئويۇننى قىز - ئوغۇللار خالىغان ۋاقىت ۋە ئورۇندا، ئومۇ-مەن تالا - تۈزدە ئەركىن - ئازادلىك، سىلىق - سىپايىلىق ئىچىدە ئويناىدۇ.

بۇ ئويۇن مەخسۇس ئويناش ۋە تاسادىپىي ئويناش دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. مەخ-سۇس ئويناشتا، باللار بىر يەرگە جەم بولۇپ ئۆزئارا پاراڭلىشىپ، پاراك ئارىلىقدا بە-رى ئىككى قولدا يەنە بىرىنىڭ ئىككى كۆزىنى بوش تۇتۇپ «ئويمۇ - قويمۇ؟» دەپ سورايدۇ. بۇ ۋاقىتتا كۆزى تۇتۇۋىلىنغان بالا «قوي» دىيەلسە ئويۇندا ئۇتقان بولىدۇ - دە، قارشى تەرەپ دەرھال قولىنى بوشتىدۇ؛ ئەگەر «ئوي» دەپ قالسا، قارشى تەرەپ ئۇنىڭ كۆزىنى چىڭراق بېسىپ قويۇۋېتىدۇ. تاسادىپىي ئويناشتا، باللار يېقىن دوستلە-رى ياكى تۇغقانلىرىنىڭ باشقا ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەتكەن پۇرستىدىن پايدىلە-نىپ كەينى تەرەپتىن ئاستا كېلىپ، ئۆزىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى تۇيدۇرمايدۇ. قالغان سۆز - ھەرىكەتلەر مەخسۇس ئويناشتىكى بىلەن ئوخشىشىدۇ.

باللار «ئويمۇ - قويمۇ؟» ئويۇنى ئار-قىلىق ھەرقانداق ئورۇن ۋە ۋاقىتتا سۆز - ھەرىكەتتە جەبدەس بولۇپ، ئويناپ سۆزلىسىمۇ ئويلاپ سۆزلەش ماھا-رىتىنى ئاشۇرىدۇ.

«تارتىشماق» ئويۇنى

«تارتما تارتىشماق» ئويۇندا ئون بالا بولسا، ئاۋۋال ھەربىرىنى ئۆزىنىڭ باراۋىرىگە جۈپ قىلىپ، ئاندىن كېيىن ئون بالىنىڭ ئىچىدىن ئىككى چوڭ بالا ئايرىلىپ چىقىلىدۇ، بۇ ئىككىسى قالغان سەككىز بالا ئاتاردىكى ھەربىر جۈپ بالىدىن بىردىن بۆلۈۋالىدۇ، يەنى ئىككى چوڭ بالىنىڭ كەينىدە تۆتتىن سەككىز بالا بىر-بىرىنىڭ بېلىنى تۇتۇپ تۇرىدۇ. ئالدىدا ئىككى چوڭ بالا بىر-بىرىنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ ئۆز تەرىپىگە تارتىدۇ. ئىككى تەرەپ شۇنداق تارتىشىپ، ئالدىدىكى چوڭ بالىنى قالغان تۆت بالا بىلەن قوشۇپ تارتىپ نىشاندىن ئۆتكۈزۈۋالسا يېڭىۋالىدۇ. كۆچى يەتمەي تارتىلىپ كەتكەن بالىلار مات بولىدۇ.

بۇ ئويۇنىڭ يەنە«ئۆتۈشمەك»، «تارتىشماق»دېگەن ئىسمىمۇ بار بولۇپ، بۇ ئويۇنىڭ تارىخى تولىمۇ ئۇزاق، يەنى «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا بۇ ئويۇن ھەققىدە مۇنداق مەلۇمات قالدۇرۇلغان: «ئۆتۈش: ئويۇندا ئۆتۈش. بۇ ئويۇن مۇنداق بولىدۇ: بالىلار ھالقا شەكلىدە ئولتۇرۇپ، ئاردىدىن بىرى يېنىدىكىسىنى تۇرتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆتۈش، ئۆتۈش دەيدۇ، يەنى سەنمۇ يېنىڭدىكى بالىنى تۈت، دەيدۇ. ئۇمۇ شۇنداق قىلىدۇ. ھالقىنىڭ تاكى ئاخىرىغىچە شۇنداق داۋام قىلىدۇ.» تارتما تارتىشماق ئويۇنى ھازىرقى شەكىلدە ئۆرە تۇرۇپ يۇقىرىقىدەك ئويىنىلىدىغان بولۇپ ئۆزگەرگەن.

«دوپپا تالىشىش» ئويۇنى

باللار ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ سەپ بولۇپ تىزىلىدۇ-دە، رەت بويىچە ساناپ چىقىدۇ. بۇ چاغدا ھەربىر بالا ئۆز نومۇرىنى يادلىۋېلىشى كېرەك. ئاندىن ئىككى گۇرۇپپا بىرلىشىپ بىر چەمبەرەك ھاسىل قىلىپ ئولتۇرىدۇ. چەمبەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر دوپپا قويۇلىدۇ. بىر بالا رېپىر بولىدۇ. ئويۇن باشلىنىش بىلەن رېپىرى بىر نومۇرنى، مەسىلەن: «5- نومۇر» دەپ چاقىرىدۇ. بۇ چاغدا ھەر ئىككى گۇرۇپپىنىڭ5 - نومۇرلۇق ئەزالىرى دەرھال ئوتتۇرىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ دوپپىنى تالىشىدۇ. بۇ چاغدا كۆپچەلىك چاۋاك چېلىپ ناخشا ئېيتىدۇ. دوپپىنى ئالدىدا ئېلىۋالغان بالا دوپپىنى كۆتۈرۈپ چەمبەرنى ئايلىنىپ قاچىدۇ. دوپپىنى ئالالمىغان بالا ئۇنى قوغلايدۇ. ناخشا تۈگەشتىن ئىلگىرى قوغلاپ يېتىشىۋالسا دوپپىنى ئۇنىڭغا كىيگۈزۈپ قويىدۇ. بۇ چاغدا قوغلىغۇچى بالا بىر نومۇرغا ئېرىشىدۇ. قوغلاپ يېتىشەلمىسە، دوپپىنى ئېلىپ قاچقان بالا ئىككى نومۇرغا ئېرىشىدۇ. ئۇلار ئۆز جايلىرىغا بېرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، رېپىرى باشقا بىر نومۇرنى چاقىرىدۇ. ئويۇن يەنە باشلىنىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا نومۇرغا ئەڭ كۆپ ئېرىشكەن گۇرۇپپا غەلبە قىلغان بولىدۇ.

«لام ـ جىم» ئويۇنى

«لام ـ جىم» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان، مەزمۇن ۋە شەكىل ئۆزگىچىلىكى، تەربىيەۋى ئەھمىيىتى بىلەن بۇگۈنگىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئەدەبىي ئەنئەنىۋى ئويۇن بولۇپ، ۋاقىت، ئورۇن، قاتنىشىدىغان ئادەم سانى جەھەتتە چەكلىمىگە ئۇچرىمايدۇ. بۇ ئويۇننى يىلنىڭ قايسى پەسلى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، مۇۋاپىق مەيدان ۋە ۋاقىتتا قىز ـ ئوغۇللار ئارىلىشىپ ياكى ئايرىم ـ ئايرىم ئوينىسا بولۇۋېرىدۇ.

ئويۇنغا قاتنىشىدىغان بالىلار پاكىز، رەتلىك كىيىنىپ بەلگىلەنگەن جايغا توپلانغاندىن كېيىن، خالىغان يەردە ئولتۇرۇشىدۇ ياكى ئۆرە تۇرۇشىدۇ، ئاندىن ئۆزلىرى ئىچىدىن بىر «ئانا» تەيىنلەيدۇ. «ئانا» ئويۇن باشلىنىشتىن ئاۋۋال رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك تەرتىپ قائىدە ۋە خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا بېرىلىدىغان ھەر خىل «جازا»لارنى ئېلان قىلىدۇ. «لام ـ جىم» ئىجازىتى بېرىلىش بىلەن تەڭ ئويۇن باشلىنىدۇ، بالىلار چەمبەر شەكىللەندۈرۈپ زوڭ ئولتۇرۇپ ياكى ئۆرە تۇرۇپ بىر ـ بىرىگە چېكەتكىدەك تېكىلىدۇ، لېكىن ئېغىزنى مەھكەم يۇمۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ جەھەتتە ھەممەيلەن بىر ـ بىرىنى قاتتىق كۆزىتىدۇ. ئويۇنغا قاتناشقان بالىلار تەرتىپكە، ئويۇننىڭ ھەر خىل بەلگىلىمىلىرىگە ئەمەل قىلىشى، ئويۇن جەريانىدا باشقىلارنى گەپكە تۇتماسلىقى ۋە كۈلمەسلىكى، ئېغىز، بۇرۇن، كۆز، قۇلاق قاتارلىق ئەزالىرىنى ئىشقا سېلىپ قىلىق چىقارماسلىقى، ئۆزئارا پەرچىلاشماسلىقى، ھەتتا «ئىشارەت تىلى»مۇ ئىشلەتمەسلىكى كېرەك. بۇلارغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى سەزگەن ھامان «ئانا» بولغۇچىغا مەلۇم قىلىپ، ئويۇنغا يېڭى مەزمۇن بېغىشلاش ھەممەيلەننىڭ مەجبۇرىيىتى ھېسابلىنىدۇ. «ئانا» بولغۇچى دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ،

ئويۇن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ ئىنكاسىغا قۇلاق سېلىشى ۋە ئادىل «ھۆكۈم» چىقىرىشى كېرەك.

ئويۇن بىرەر بالىنىڭ غەيرىي قىلىقى سېزىلگەنگە قەدەر بىر خىل تەرزدە داۋاملىشىدۇ. «قىلمىش»نىڭ يارىشا «جازا»غا تارتىلغۇچى شۇ مەيدانىدىلا بالىلار يۈمۈرىدىن بىر نەچچىنى دەپ ياكى بىرەر قىسقا ھېكايە سۆزلەپ بېرىپ، ئويۇنداشلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئارقىلىق «گۇناھ»نى يۇيىدۇ، ئاندىن ئويۇن يەنە يېڭىباشتىن ئوينىلىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنى قائىدە ـ يوسۇنلۇق، ئېغىر ـ بېسىق، سەۋرچان قىلىپ تەربىيەلەيدۇ، ئۆزىنى ئۆزى باشقۇرۇشقا ئۇندەيدۇ.

«ۋاللەي»(گاگا-چۆك) ئويۇنى

بۇ ئويۇننى ئوچۇقچىلىق يەردە ئىككى بالا ئوينايدۇ (بىرنەچچە بالا ئىككى گۇرۇپپا بولۇپ ئوينىسىمۇ بولىدۇ). ئۇلار بىر يەرنى «پەللە» قىلىپ ياساپ، ئىككى كىشەكنى قويىدۇ (ياكى كىچىك كاتەكچە ئويىدۇ)ـدە، ئەتراپىنى دۇگىلەك قىلىپ جىجاپ قويىدۇ. ئاندىن بىر نەرسىنى شەرت قىلىپ قايىسسى ئۇتتۇۋالسا ئويۇننى شۇ باشلايدۇ.

ئويۇن باشلىغۇچى كىشەكنىڭ(ياكى كاتەكچىنىڭ) ئۈستىگە بالياغاچنى(چۆكنى) قويۇپ، ئانىياغاچ (گا)بىلەن ئاستىدىن كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ئۇرىدۇ. قارشى تەرەپتىكى بالىلار بالياغاچ چۈشىدىغان سەينىغا تارىلىپ تۇرۇپ، دوپپا ياكى شەپكىسى بىلەن بالياغاچنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىدۇ. ئەگەر بالياغاچنى تۇتۇۋالسا، بالياغاچ ئۇرغۇچىنىڭ نۆۋىتى كۆيۈپ كېتىدۇـدە، بالياغاچنى تۇتۇۋالغانلار ئويۇن باشلايدۇ. ئەگەر تۇتالمىسا بالياغاچ نەگە چۈشسە، شۇ يەردە تۇرۇپ، بالياغاچ بىلەن دۇگۇلەك ئىچىدىكى كىشەكنىڭ ئارىسىغا قويۇپ قويغان ئانىياغاچنى سوقىدۇ (كېيىن

سەكنى سوقسمۇ بولىدۇ). سوقۇۋالسا بالياغاچ ئۇرغۇچىنىڭ نۆۋىتى يەنە تۇگەيدۇ. ئەگەر سوقالمسا بالياغاچ ئۇرۇۋاتقان بالا بالاياغاچنى ئانياغاچ بىلەن پۇچلاپ تۇرۇپ ئۇچ قېتىم ئۇرىدۇ. بالياغاچ ئۇچىنچى قېتىم ئۇرۇلغاندا (ئەگەر بالياغاچنى پۇچلاپ ئۇرالمسمۇ ئۇرغانغا ھېساب)، نەگە بېرىپ چۈشسە، قارشى تەرەپتىكى بالىلاردىن بىرى يوغان- يوغان چامداپ پەللىگە كەلگۈچە سانايدۇ: بالياغاچ ئۇرغۇچى تەرەپ بالياغاچنى پەللەدىن يەنە يېڭىباشتىن ئۇرىدۇ. ئەگەر بۇ جەريانداقارشى تەرەپ بالياغاچنى تۇتۇۋالسا، بالياغاچ ئۇرغۇچىنىڭ نۆۋىتى تۇگەپ، تاپقان سانىمۇ «كۆيىدۇ». ئاندىن ئىككىنچى تەرەپ ئويناپدۇ. 500 قەدەمگە يەتكۈزسە، يەنە بىر تەرەپ «ئېشەك» بولىدۇ. بۇ چاغدا ئۇتۇپ چىققان تەرەپ بالياغاچنى پەللىدىن باشلاپ ئۇدا ئۇچ قېتىم ئۇرىدۇ (بۇ چاغدا قارشى تەرەپ بالياغاچنى توسمايدۇ)، بالياغاچ ئۇچىنچى قېتىم نەگە بېرىپ چۈشسە، «ئېشەك» بولغۇچى بالا شۇ يەردىن پەللىگە توختىماستىن «ۋاللەي... ۋاللەي... ۋاللەي...» دەپ توۋلاپ يۈگۈرىدۇ. ئەگەر ئۇ بىرەر يەردە تىنىپ ئالسا، ئۇتۇۋالغۇچى بالا بالياغاچنى يەنە كەينىگە يانداۋرۇپ بىر قېتىم ئۇرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، قاچان «ۋىلى- ۋىلى ۋاللەي...» دەپ تىنماي توۋلاپ پەللىگە يۈگۈرۈپ كېلەلىسە، ئاندىن ئويۇن تاماملىنىدۇ. بۇنىڭ باشقا ۋاريانتلىرىمۇ كۆپ.

«توپ» ئويۇنى

بۇ ئويۇننى قىزلار ئويناىدۇ. تۆت ـ بەش قىز توپنى نۆۋەتلىشىپ ئويناپ قوشاق ئېيتىدۇ. شەرت: توپنى قاچۇرماسلىق ھەمدە قوشاق ئېيتىشتا دۇدۇقلاپ قالماسلىق، شۇنىڭ بىلەن بىللە قوشاقنى توپنىڭ ئۆرلەپ چۈشۈشىگە ماسلاشتۇرۇپ ئېيتىش كېرەك. توپ قولدىن چۈشۈپ كەتسە ياكى قوشاق ئېيتىشتا دۇدۇقلاپ قالسا، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرى ئويناىدۇ. قوشقى تۆۋەندىكىچە:

چىگچى، بۇغدايچى،
خەمكى دۇغدايچى.
كېچىلەپ زۇۋانى قوي،
زۇۋۇنىڭ قايسى قىز.

ئەڭ كىچىكى ۋوپا قىزى
ۋوپانى ۋوپا دېمەڭلار،
ۋوپا يالغانچى بولار.
ۋوپادىن كۆر بوۋاڭنى تاپ،
بوۋا بەك ياخشى بولۇر.
بوۋىنىڭ بىر تال تۆكى،
ئېشەككە ئاغامچا بولۇر.
.....

ئۇچۇپ چىقتىم ھاۋاغا،
سەكرەپ چۈشتۈم دەريا غا.
دەريا سۈيى قويۇلدى،
پاتمىچۇقلار بويالدى.

بىرىنىڭ ئېتى كۇچۇلا،
بىرىنىڭ ئېتى پۇچۇلا.

ئاپپاق ساقال بوۋىلار،
قىلدى نەچچە توۋىلار...
.....
ھاۋا- ھاۋا، ھاۋاچاق،
چاۋا تەردىم بىر قۇچاق.
چاۋانى ئېلىپ قاچتى،
پاقا بىلەن قۇمۇچاق.

ئۆتۈكۈم دىستا ئۆتۈك،
مېڭىشىم تاراق- تۇرۇق.
روزىنىڭ ئون بەشىدە.
چۈشتى غازاڭ شاراق-شۇرۇق.

.....
يولدىشكامنىڭ بىر قىزى،
باسما كۆڭلەك كىيىپتۇ.
باسما كۆڭلەك كىيگەندە،
ھېلىمبەككە تېگىپتۇ.

ھېلىمبەككە تەگكەندە،
ئالتە بالا تۇغۇپتۇ،
ئالتە بالا بەرى پوق،
ئېيتاي دېسە لاتا يوق.

لاتا دېگەن ئۆگزىدە،
چىقاي دىسە شوتا يوق.
شوتا دېگەن دەرەختە،
كېسەي دىسە پالتا يوق.

پالتا دېگەن بازاردا،
ئالاي دېسە پۇلى يوق.
پۇل دېگەن ساندۇقتا،
ئاچاي دىسە ئاچقۇچ يوق.

ئاچقۇچكاملار ئۆلۈپتۇ،
ئاق مازارغا كۆمۈپتۇ.
ئاق مازارغا بىرەمدە،
ئاق تىكەنلەر ئۇنۇپتۇ...
يىغلايدىغان ئادەم يوق
ئۆزى قوپۇپ يىغلاپتۇ...
.....
قوشاق ئەنە شۇنداق داۋاملىشىپ
رىدۇ.

«چامغۇر يۇلۇش» ئويۇنى

باللاردىن بىرى تۆۋرۈك ياكى بىر تۈپ دەرەخنى قۇچاقلاپ ئولتۇرىدۇ. قالغان باللار ئۇنىڭ كەينىدە بىر -بىرىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرىدۇ. باللاردىن يەنە بىرى دېھقان بولۇپ ئەڭ كەينىدە ئولتۇرغان بالىنى قۇچاقلاپ (دېھقان چامغۇر يۇلغان پەدىدە) تارتىدۇ. ئولتۇرغان بالا ئالدىدىكى بالىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ئولتۇرۇۋالىدۇ. دېھقان بالا كۆچەپ تارتىدۇ. ئويۇن دېھقان بالا ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىنى تارتىپ ئورنىدىن قوپۇرۇپ بولغىچە داۋاملىشىدۇ.

«يېرىلمىگۈم تېغىم»

بالىلار بىر ـ بىرىنىڭ قولـ
لىرىدىن تۇتـۇپ دۇگىلەك بـو
لۇپ ئولتۇرىدۇ. بىر بالا دۇگـ
لـەك ئىچىـدە «ئانا» بـولـۇپ
يۇكۇنۇپ ئولتۇرىدۇ. يەنە بىـر
بالا دۇگىلەكنى ئايلىنىپ قوشاق
ئېيتىدۇ:

يېرىلمىگۈم تېغىم، يېرىلمىگۈم،
مەن ئانامنى كۆرۈۋالاي.
قۇچاقىغا باش قويۇپ،
دىدارىغا تويۇۋالاي..

بالا دۇگىلـەكنى ئايـلىنـىپ
قوشاق ئېيتقاچ ئوتـتۇرىغا كـە
رىش ئۈچـۈن يوچۇق ئىـزدەيـ
دۇ. دۇگىلەك بولۇپ ئولتۇرغان
بالىلار بولسا ئۇنـىڭغا يوچـۇق
بەرمەيدۇ. ئـويۇن بۇ بـالا بـە
رەر يەردىن يـوچـۇق تېپـىـپ
دۇگىلەكنـىڭ ئوتتۇرىـسىدىكـى
«ئانا» يېنىغا كىرىـۋالغچـە دا
ۋام قىلىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن، دەسلەپكى بالىغا يوچۇق بېرىپ قويغان يەردىكى ئىككى بالىدىـن بىرى دۇگىلەك ئىچىدە ئانا بولۇپ ئولتۇرىدۇ. يەنە بىرى دۇگىلەكنىڭ سىرتىدا ئايلىنىپ هېلىقى قوشاقنى ئېيتىدۇ.

هەر قېتىم يېڭىلگەنلەر مەيدانغا چۈشىدۇ، ئويۇن شۇ يوسۇندا داۋاملىشىۋېرىدۇ.

«مەرەم» ئويۇنى

بۇ ئويۇن ئادەتتە قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىغاندىن تارتىپ ئوينىلىدۇ، ئادەم سانى چەكلەنمەيدۇ.

ئالدى بىلەن باللار سان جەھەتتە تەڭ ھالدا ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنىدۇ، ئاندىن شەرتلىشىپ قايسى تەرەپنىڭ ئاۋۋال مۆكىدىغانلىقى، قايسى تەرەپنىڭ مۆككەنلەرنى تاپىدىغانلىقى بېكىتىلىدۇ (قولدا بىر نەرسە تۇتۇپ جۈپمۇ-تاق دېگەندەك ئۇسۇللار بىلەن). شۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپتىكى باللارنىڭ ھەممىسى تەرەپ-تەرەپكە (مۆكىدىغان دائىرە شەرتلەشكەندە دېيىلىدۇ) تارقاپ بىرىدىن ياكى بىر - ئىككىدىن بولۇپ ئۆزى بىلگەن جايغا مۆكىدۇ، مۆككۈچى تەرەپتىن چوڭراق بىرى ھەممە ئەزالىرىنىڭ مۆكۈپ بولغانلىقىنى جەزملەشتۈرگەندىن كېيىن مۆككەن جايىدا تۇرۇپ يۇقىرى ئاۋازدا «مەرەم!..» دەپ بىرنەچچىنى توۋلايدۇ، شۇ ئاۋاز بىلەن تاپقۇچى تەرەپ مۆككەنلەرنى ئىزدەشكە باشلايدۇ (تاپقۇچى تەرەپتىكىلەر « مەرەم..» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلىمىغۇچە ئەسلىدىكى جىم تۇرۇپ تۇرىدۇ).

يەنە شۇ ئاۋاز بىلەن مۆككەنلەر تاپقۇچىلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئىزدەشكە باشلىغانلىقىنى بىلىدۇ، مۆككەنلەر مۆككەن جايىدا جىم

تۇرسمۇ ياكى يۆتكەلمە هالەتتە تۇرسمۇ بولىدۇ. تاپقۇچىلار ھەممە يەردىن (كۆۋرۈك ئاستى، ئۆستەڭنىڭ ئىچى، دەرەخنىڭ كاۋىكى، دەرەخنىڭ ئۇستى...دىن) مۆككۈچىلەرنى ئىزدەپ بىر-بىردىن تاپىدۇ (بەلگىلەنگەن دائىرە ئىچىدىن). مۆككۈچىلەر دائىرىدىن سىرتقا مۆككەن بولسا ياكى تېپىۋالسا قېچىپ كەتسە «چىدىماس» بولىدۇ. تاپقۇچىلار مۆككۈچىلەرنىڭ ھەممىسىنى تېپىپ بولغاندىن كېيىن ئويۇننى ئەكسىچە داۋاملاشتۇرىدۇ (تاپقۇچىلار مۆككىچىلەر بولىدۇ، مۆككىچىلەر تاپقۇچىلار بولىدۇ).

بۇ ئويۇن مۇشۇ تەرىقىدە بىرنەچچە رەت ئايلىنىپ بەزى ۋاقىتلاردا يېرىم كېچىگىچە داۋاملىشىدۇ.

بۇ ئويۇننىڭ ئالاھىدىلىكى:

ئويۇن پۈتۈنلەي قاراڭغۇ، كەچ مەزگىلدە ئېلىپ بېرىلىدۇ ھەمدە قائىدىسى چىڭ بولىدۇ، شۇڭا ئويۇنغا قاتناشقۇچىلاردا قورقماس، يۈرەكلىك، گېپىنى تۇرىدىغان ئىدىيە شەكىللىنىدۇ.

ئويۇنغا قاتناشقۇچىلارنىڭ سانى، يېشى چەكلەنمەيدۇ (زىيادە كىچىك بالىلاردىن سىرت). شۇڭا ئويۇنغا بىر مەھەللىدە قانچە بالا بولسا ھەممىسى قاتنىشالايدۇ، بالىلارنىڭ سانى بەزىدە 40 تىنمۇ ئېشىپ كېتىدۇ.

شۇڭا بالىلاردا ئىتتىپاقلىق، بىرلىك شەكىللىنىدۇ.

«ياڭاق» ئويۇنى

ياڭاق ئويۇنى ــ نىشانغا تەگكۈزۈشنى مەقسەت قىلغان ئەنئەنىۋى ئويۇنلارنىڭ بىرى بولۇپ، ياڭاق كۆپ چىقىدىغان قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ قاتارلىق رايونلاردىكى ئۇيغۇر ياشلىرى ئارىسىدا كەڭ ئومۇملاشقان.

بۇ ئويۇن ئادەتتە ھېيت ـ بايرام ۋە ھەر خىل سەيلە پائالىيەتلىرىدە ئوينىلىدۇ. بۇ بىرقەدەر ئاددىي ئويۇن بولۇپ، قاتنىشىدىغانلارنىڭ سانى چەكلەنمەيدۇ. كىمنىڭ ياڭىقى بولسا ئىختىيارىي ئويناۋېرىدۇ. بۇ ئويۇن ئۇچۇن تامنىڭ تۆۋىگە ياكى تۈزلەڭ يەرگە ئون ـ يىگىرمە ياڭاق سىغقۇدەك بىر ئورەك كولىنىدۇ. ئويىنغۇچىلار ئۆزئارا كېڭىشىپ، ئورەككە ياڭاق ئاتىدىغان چېگرا سىزىقى بەلگىلۈۋالىدۇ ياكى تامغا بىر پارچە تاختاينى يانتۇ تىكلەپ، تاختاينىڭ يۇقىرى تەرىپىدىن پەسكە قارىتىپ بىر ياڭاقنى دومىلىتىدۇ. شۇ ياڭاقنىڭ دومىلاپ بېرىپ توختىغان يېرى ياڭاق ئېتىش چېگرا سىزىقى قىلىنىدۇ.

قاتناشقۇچىلار مۇۋاپىق ئۇسۇل بىلەن كېلىشىپ ئورەككە ياڭاق ئېتىش نۆۋىتىنى بەلگىلەيدۇ. شۇ رەت بويىچە بىرىنچى بولۇپ ياڭاق ئاتقۇچىغا ئويۇنغا قاتنىشىدىغان ھەربىر كىشى ئوخشاش ساندىكى ياڭاقنى بېرىدۇ. ياڭاق ئاتقۇچى قولىدىكى پاي قىلىپ قوشۇلغان ياڭاقنى «جۈپ» ياكى «تاق» دەپ ئاشكارا جاكارلاپ چېگرا سىزىقىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ ئورەككە تاشلايدۇ. ئادەتتىكى ئەھۋالدا ئورەك بىلەن چېگرا سىزىقىنىڭ ئارىلىقى تۆت ـ بەش مېتىر كەتراپىدا بولىدۇ. ئەگەر ياڭاق ئاتقۇچى «جۈپ» دەپ توۋلىغان بولسا، ئورەككە چۈشكەن ياڭاقنىڭ سانى جۈپ بولسا ئۇتقان ھېسابلىنىپ، باشقىلار پاي قىلىپ

قوشقان ياڭاق شۇ كىشىگە تەۋە بولىدۇ. ئورەككە چۈشكەن ياڭاقنىڭ سانى تاق بولسا ئۇتتۇرغان بولىدۇ ۋە ئويۇنغا قاتناشقانلار قانچە ياڭاق پاي قوشقان بولسا، شۇنچە ياڭاق تۆلەم تۆلەيدۇ. ئۇتقۇچىدا ئارقا ـ ئارقىدىن ياڭاق ئېتىش ھوقۇقى بولىدۇ. ئۇتتۇرۇپ قويسا ياڭاق ئېتىش نۆۋىتى ئالمىشىدۇ. ھەر قېتىم ئورەككە ياڭاق ئاتقاندا ئويۇنغا قاتناشقانلار يۇقىرىقىدەك ئوخشاش ساندىكى ياڭاقنى ئالدىن پاي قىلىپ تاپشۇرىدۇ. ياڭىقى تۈگەپ ئويناشنى خالىمىسا مەجبۇرلانمايدۇ. بىر ئورەكتە ئويناۋاتقانلار ئادەتتە ئۈچ ـ تۆت ئادەمدىن ئاشمايدۇ.

«قوچقار چىلاپ سوقۇشۇش» (ئۇسۇشۇش) ئويۇنى

قوچقارچىلاپ سوقۇشۇش پائالىيىتى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە قىزىقارلىق ۋە ئەقلىي پائالىيىتى بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلىرىدا، بولۇپمۇ خوتەن ۋىلايىتىدە مىللىي بايرام، ھېيت ـ ئايەم ۋە ھەر خىل يىغىلىشلاردا ئۆتكۈزۈلەتتى.

قوچقارچىلاپ سوقۇشۇشقا تاللىنىپ كېلىنگەن باتۇرلار مەيدانغا كىرىپ تۇلۇمچىلاپ سويۇلۇپ تەييارلانغان مۇڭگۈزلۈك قوچقار تېرىسىگە كىرىپ سوقۇشۇشقا تەييارلىنىپ تۇرىدۇ. باشقۇرغۇچى تەرىپىدىن باشلاش كومانىدىسى بەرگەن ھامان تۇلۇم ئىچىدىكى ئىككى ئادەم قوچقارلارغا ئوخشاش ھەيۋە بىلەن بىرده باش قويۇپ ئۇسۇشۇپ، بىرده كەينىگە يېنىشىپ يۈگۈرۈپ كېلىپ سوقۇشۇپ، يەنە كەينىگە يېنىپ يەنە سوقۇشۇپ، ئاخىر قايسىسى يەنە بىرىنى ئۇسۇپ ئۆرۈۋەتسە، شۇ يەڭگەن بولىدۇ.

قوچقارچىلاپ سوقۇشۇش پائالىيىتى يېقىنقى زامانلاردىن بۇيان چوڭلار ئارىسىدا ئاساسەن ئېلىپ بېرىلمايدىغان بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، كىچىك بالىلار ئارىسىدا بۇ ئويۇنىڭ ساقىنىدىلىرى ھېلىھەم مەۋجۇت. بۇنى بالىلار «دوق» ئويناش دەپ ئاتايدۇ.

«توققۇز قاتار» ئويۇنى

توققۇز قاتار ئويۇنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزگىچە خاسلىققا ئىگە ئەنئەنىۋى ئويۇن تۈرلىرىنىڭ بىرى، ئۇ كىشىلەرنىڭ پىكىر قىلىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش، زېھنىنى ئېچىش جەھەتلەردە ياردىمى زور قىزىقارلىق ئويۇندۇر.

توققۇز قاتارنىڭ مەيدان شەكلىنى سىزىش ئوڭاي، خالىغان بىر تەكشى يەر يۈزىگە بور بىلەن كوۋادرات شەكلىدە سىزىلىدۇ. داۋاملىق ئويناىدىغانلار بىر تاختىغا سىزىپمۇ قويىدۇ، چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاش ھەجمىدىكى ئاق، قارا تاشلارنى ياكى رەڭگى ئوخشاش بولمىغان ئۇرۇقچىلارنى تاللاپ قاتارنىڭ ئۇرۇقى قىلىشقا بولىدۇ، قاتار ئويۇنى ئويناىدىغان ئىككى كىشى توققۇز داندىن ئۇرۇق تەييارلايدۇ.

ئويناش ئۇسۇلى: توققۇز قاتار ئويۇنىنى باشلاشتىن ئىلگىرى ئىككى كىشى ئۇرۇق بىسىش نۆۋىتىنى تالىشىدۇ. ئۇرۇق بىسىش نۆۋىتىگە ئىگە بولغان كىشى ئالدى بىلەن ئۇرۇق باسىدۇ. ئاندىن سىزىلغان قاتارنىڭ بۇرجەك ۋە كىسىشكەن نۇقتىلىرىغا نۆۋەت

بىلەن ئۇرۇق بېسىشپ ئويۇننى باشلايدۇ. ئالدى بىلەن ئۇرۇق باسقۇچى بىر ئۇرۇقنى قاتار ئىچىگە باسسا، ئارقىدىن ئىككىنچى بىر كىشى ئۇرۇقنى قاتار ئىچىگە باسىدۇ. قالغان ئۇرۇقلىرىنىمۇ ئاشۇ تەرتىپتە ناھايىتى ئويلاپ بىر - بىرلەپ بېسىپ، ھەربىر كىشى 9 دانە ئۇرۇقنى بېسىپ تۈگىتىدۇ. مۇسابىقىلەشكۈچى ئىككى كىشىنىڭ قايسىبىرى نۆۋەت بىلەن ئۇرۇق يۆتكەپ مېڭىپ، ئۆز ئۇرۇقىدىن ئۇچ تالنى بالدۇر بىر قاتار قىلىشالسا، يەنە بىر كىشىنىڭ بىر دانە ئۇرۇقنى يەيدۇ، قىلىنغان قاتارنى يېرىپ، يەنە قاتار قىلىشقا بولىدۇ. ئاشۇ ئۇسۇلدا ئويناپ قايسى كىشى كۆپرەك قاتار قىلىۋېلىپ، قارشى تەرەپنىڭ ئۇرۇقنى يەپ تۈگەتسە ياكى قارشى تەرەپنىڭ ئۇرۇقنى قاماپ ئۇرۇق يۈرۈش يولنى قويمىسا، شۇ كىشى يەڭگەن بولىدۇ.

قاتار ئويۇنى ھېچقانداق بىر مۇرەككەپ مەيدان، سايمان تەلەپ قىلمايدىغان بولغاچقا ھەرقانداق جايدا ئويناشقا ئەپلىك ئويۇن. بۇ ئويۇننى بىر جايدا ئولتۇرۇپلا ئويناىدىغان دەم ئېلىشقا چىققان كىشىلەر ياخشى كۆرۈپ ئويناىدۇ، ھەتتا بەزى داۋاملىق ئويناىدىغانلارنىڭ چىرايلىق ئۇرۇقلىرى ۋە سىزىۋالغان قاتار تاختىسى بولىدۇ.

دېمەك، توققۇز قاتارنى كۆپىنچە ياشانغانلار ئويناىدىغان بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، ھەرقايسى ئىدارە - جەمئىيەتلەرنىڭ ياشانغانلار پائالىيەت سورۇنىدىكى خەلقئارا شاھمات، جۇڭگوچە شاھمات، دامكا، ماجاڭ تاختىلىرى قاتارىدا توققۇز قاتارنىڭ تاختىسىمۇ قويۇپ قويۇلسا تازا مۇۋاپىق كېلىدۇ.

«ياڭاق سوقۇش» ئويۇنى

ياڭاق سوقۇش — ئۇيغۇرلاردىكى باغۋەن ۋە دېھقان ياشلىرى ئويناىدىغان ئۇزاق تارىخقا، قويۇق مىللىي تۇسكە ئىگە ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە ئويۇنى. بۇ ئويۇندا يەكمۇيەك بەسلىشىدۇ.

ئويۇن قائىدىسى: ياڭاق سوقۇشتا بەسلەشمەكچى بولغان ئىككى كىشىدىن بىرى بىر دانە ياڭاقنى يەنە بىر كىشىنىڭ باش ئۇستىگە (بوشلۇققا) تىك ئاتىدۇ. ياڭاق سوققۇچى كىشى قولىدىكى ياڭاق بىلەن قارشى تەرەپ ئاتقان ياڭاقنى سوقىدۇ. ئەگەر ئاسمانغا ئېتىلغان ياكى پەسلەپ چۈشۈۋاتقان ياڭاقنى سوقۇۋەتسە، يەڭگەن بولۇپ، قارشى تە-

رەپتىن بىر ياڭاق ئالدۇ. ئاندىن بۇلار ئالمىشىپ ئويۇننى داۋاملاشتۇرىدۇ.

بۇ ئويۇندا، ياڭاق ئاتقۇچى ياڭاق سوققۇچىنىڭ بېشى ئەتراپىدىكى بوشلۇققا ياڭاقنى قانچە ئېگىز ئاتسا بولۇۋېرىدۇ. لېكىن ياڭاقنى تىك ئاتماي يانتۇ ئاتسا ئۇنىڭۋەتسىز بولۇپ، قايتا ئاتىدۇ. ئەگەر ياڭاق بوشلۇققا تىك ئېتىلمىغان بولسىمۇ، ياڭاق سوققۇچى ئۇ ياڭاقنى سوقمەن دەپ ھەرىكەت ئىشلەپ سوقالمىغان بولسا، ياڭاق سوققۇچى يېڭىلگەن بولۇپ، ياڭاق ئاتقۇچىغا بىر ياڭاق بېرىدۇ. ئويۇن ئاشۇ تەرتىپتە داۋاملىشىدۇ.

بۇ ئويۇننى تېخىمۇ ياخشى قائىدىگە سېلىپ مۇسابىقە قىلدۇرساق، قىزىقارلىق تەربىيە ئويۇنى بولىدۇ.

«ياغاچ پۇتتا مېڭىش» ئويۇنى

ياغاچ پۇتتا مېڭىش ـــ مەملىكتىمىزدىكى كۆپلىگەن مىللەتلەرگە ئورتاق پائالىيەت بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدىمۇ ئۇزاق تارىخقا ئىگە.

بەسلىشىش ئۇسۇلى: ياغاچ پۇت بىلەن مېڭىشتا بەسلەشكۈچىلەر بىر يەرگە يىغىلىغاندىن كېيىن مېڭىشىش ئارىلىقلىرى بەلگىلىنىدۇ. ئاندىن بەسلىشىنى باشلاش سىزىقى بىلەن ئاخىرقى نۇقتا سىزىقلىرى سىزىلىدۇ. بەسلەشكۈچىلەر ياغاچ پۇتلۇق بولۇپ، باشلىنىش سىزىقىدا قاتار تۇرىدۇ. ئاندىن باشلاش كوماندىسى بېرىلگەندىن كېيىن بەسلىشىنى باشلاپ، بەلگىلەنگەن ئارىلىققا قايىسسى بۇرۇن يېتىپ بارسا، شۇ كىشى يەڭگەن بولىدۇ.

ياغاچ پۇتتا مېڭىش ئىلگىرى ئۇنتۇلۇش گىردابىغا بېرىپ قالغانىدى. لېكىن يېقىنقى يىللاردىن بېرى يەنە قايتىدىن ئەسلىگە كەلدى. رايونىمىزنىڭ پېچان ناھىيەسىدىن چىققان سەھەت ئىمىن ئىسىملىك ئۇيغۇر ئەزىمەت يېگىتى 2003 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىدىن 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىگىچە ئۆزى ياسىغان «ياغاچ پۇت» بىلەن پېچان ناھىيەسىدىن تۇرپان شەھرىگىچە بولغان 97 كىلومېتىر ئارىلىقنى 42 سائەتتە بېسىپ «جېننىس رېكورتى»نى يارىتتى. ئۇ يەنە 2004 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ياغاچ پۇت بىلەن ئۇ رۇمچى خەلق مەيدانىدىن ئاتلىنىپ 386 كىلومېتىرلىق ئارىلىقنى بېسىپ، پېچان ناھىيەسىگە بېرىپ يەنە يېڭى رېكورت يارىتتى. ئۇ يەنە مۇشۇ ساھەدە كانادالىق ياغاچ پۇت ماھىرى دوگ خانت 2002 ـ يىلى يارىتقان رېكورتنى بۇزۇپ تاشلىدى. شۇ يىلى كانادا، گېرمانىيە، ياپونىيە قاتارلىق ئەللەردىكى نوپۇزلۇق ئاخبارات ۋاستىلىرى كېلىپ سەھەت ئىمىننى زىيارەت قىلدى.

رەت قىلدى ھەمدە «ياغاچ پۇت شاھى» سەرلەۋھسىدە مەخسۇس ماقالە ئېلان قىلدى ھەم فىلىم ئىشلىدى. سەمەت ئىمىن 2006 ـ يىلى پېچان ناھىيەسىنىڭ قۇمتاغ سايامەت باغچىسىدا 16.41 مېتىر ئېگىزلىكتىكى 64 كىلوگىراملىق ياغاچ پۇت بىلەن 27 قەدەم مېڭىپ، بۇرۇن ياراتقان ئۆز رېكورتىنى يېڭىلىدى. ئەنگلىيە جېننىس دۇنيا رېكورتى باش ئىشتابى خىزمەتچىلىرى نەق مەيداندا ئۇنىڭغا گۇۋاھنامە تارقىتىپ بەردى.

دېمەك، ياغاچ پۇت بىلەن مېڭىش بىزدە قايتا جانلىنىش باسقۇچىغا كىردى. شۇڭا 2010 ـ يىلى 9 ـ ئايدا قومۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن 7 ـ نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت يىغىندا بىرىنچى قېتىم ياغاچ پۇت بىلەن مېڭىش مۇسابىقە تۈرى قىلىنىپ، كىشىلەرنىڭ ياخشى باھاسىغا، ئالقىشىغا ئېرىشتى.

«غىل تېيىلىش» ئويۇنى

غىل تېيىلىش ــ ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ قىش كۈنلىرى دەريا ـ كۆللەر، ئېتىز ـ ئېرىق ۋە ئۆستەڭلەردىكى مۇزدا تېيىلىپ ئويناىدىغان تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنىڭ بىرى. ئۇ، كىشىلەرنىڭ بەدىنىنى چېنىقتۇرۇپ، تەمكىنلىكىنى، قەيسەرلىكىنى ۋە ساغلاملىقىنى ئاشۇرىدۇ. بۇ پائالىيەت شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ.

ئويناش ئۇسۇلى: غىل تېيىلغۇچىلارنىڭ ئۆتكىنىڭ پاشنىسىغا ناھال قاقتۇرۇلغان بولىدۇ. غىل تېيىلغۇچى يېراقتىن يۈگۈرۈپ كېلىپ، پۇتىنىڭ ئۇچىنى سەل كۆتۈرۈپ، ئىككى قولىنى ئىككى يانغا كېرىپ، ناھال ئارقىلىق مۇزنى سىجاپ ئىز چىقىرىپ تېيىلىپ ماڭىدۇ.

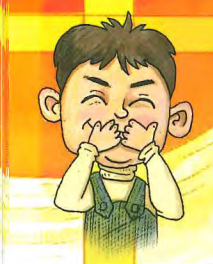
غىل تېيىلىش شارائىتقا ئاساسەن ئىككى خىل بولىدۇ: بىرىنچى خىلى، كۆلىمى كىچىك ئارىلىقى ئۇزۇن كەلگەن مۇز ئۈستىدە ئۇزۇن ئارىلىققا تېيىلىش، ئىككىنچى خىلى بولسا، كىچىك كۆللەردە ئايلىنىپ تېيىلىش.

غىل تېيىلىشنىڭ شەكلى ئاددىي بولسىمۇ، لېكىن مۇز ئۈستىدە يۈقىرى ماھارەت تەلەپ قىلىنىدىغان پائالىيەت، ئەگەر غىل تېيىلغۇچى بەدىنىنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاشقا

ماهىر بولمسا، يەلپۇ كېتىدۇ ياكى ئۇزۇن ئارىلىققا تېيىلىپ بارالمايدۇ. شۇڭا بۇ پائالىيەتنىڭ ئۇزۇن ۋاقىتلىق تەكرار مەشق قىلىش تەلەپ قىلىدۇ. بۇ، پائالىيەتتە خەلق ئارىسىدا كەم ناھال قويۇپ ئۇزۇن ئارىلىققا تېيىلالمسا، كۆللەردە تېيىلىپ كۆپرەك ئايلىنالمسا، شۇ كىشىنىڭ غەل-تېيىلىش ماھارىتى ئۇستۇن ھېسابلىنىدۇ.

بۇ پائالىيەتنى تېخىمۇ قىزىقارلىق، ياخشى ئېلىپ بېرىش ۋە ئۆزئارا رىقابەتنى كۈچەيتىش ئۈچۈن مۇكەممەل، ئىلمىي مۇسابىقە قائىدىسىنى تۈزۈپ چىقىش زۆرۈر.

مۇز تېيىلىش ئەرلەر بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. چوكان - قىزلارمۇ دەريا - كۆللەردىكى مۇز ئۈستىدە تېيىلىدۇ. بۇلارنىڭ تېيىلىشىنى بۇرۇنلاردا «چوكان غەل» تېيىلىش دەپ ئاتاتتى. قىزلار كۆپىنچە مۇز ئۈستىدە يۈگۈرۈپ كېلىپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ تېيىلىدۇ. بۇلارنىڭ ئاشۇ خىل تېيىلىشىدا كەم زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ئەڭ ئۇزۇن ئارىلىققا تېيىلىپ بارالسا، شۇ قىز قالتىس ماھارەتلىك ھېسابلىنىدۇ.

«قاياق» ئويۇنى

قاياق ئويۇنى ــ ئۇيغۇرلارنىڭ يىراق قەدىمكى تەنتەربىيە ئويۇنلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ قار تېيىلىش ئويۇنىدىن ئىبارەت. بۇگۈنكى كۈندە قاياق ئويۇنى چاڭغا تېيىلىش نامى بىلەن داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

قاياق ئويۇنى قەدىمدىن بۇيان كىشىلەرنىڭ ساغلاملىقىنى، سوغۇققا چىداملىقىنى ئاشۇرۇشتا، شۇنىڭدەك قەيسەر ھەم باتۇرلىقىنى يېتىشتۈرۈشتە كەم بولسا بولمايدىغان تەنتەربىيە تۈرلىرىنىڭ بىرى دەپ قارالغان. تەتقىقاتچىلارنىڭ قارىشىچە، قاياق ئويۇنى ئېلىمىزنىڭ شىمالىدىكى جايلاردا بارلىققا كەلگەن ھەم دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقالغان بولۇپ، جۇڭگو كلاسسىك تارىخىي ماتېرىياللىرىدا قاياق ۋە ئۇنىڭ ئانا مۇكانى ھەققىدە يېتەرلىك تارىخىي پاكىتلار قالدۇرۇلغان. دەل شۇنداق بولغاچقا، جۇڭگو قار تېيىلىش جەمئىيىتى بۇ يىل 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئالتايدا «ئالتاي خىتابنامىسى»نى ئېلان قىلىپ، «ئالتاي ۋىلايىتى دۇنيادىكى قار تېيىلىش ئەڭ بۈرۈن باشلانغان جاي» دەپ جاكارلىدى ھەمدە بۇ يىلدىن باشلاپ، ھەر يىلى 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىنى «دۇنيادا ئەڭ بالدۇر قار تېيىلىش مەيدانغا كەلگەن جايىنى خاتىرىلەش كۈنى» قىلىپ بېكىتتى. ئىلگىرى كىشىلەر قار تېيىلىشتا پۇتىغا پۇتىنىڭ پەنجىسىدەك، ئۇزۇنلۇقى 50 ـ 70 سانتىمېتىر كەلگۈدەك نېپىز تاختىنىڭ ئاستىغا بۇغا تېرىسىنى چاپلاپ ياكى چانا ياساپ، ئىككى قولىغا تىرەپ مېڭىش تايىقى ئېلىپ، ئېگىزدىن پەسكە ياكى تەكشى قار ئۈستىدە تېيىلاتتى. ئەنە شۇ بۇغا تېرىسىنى چاپلىۋالغان تاختا قاياق دەپ ئاتىلاتتى. ئۇ يەنە جۇڭگو تارىخىي ماتېرىياللىرىدا تىلغا ئېلىنغان «قىللىق قار تېيىلىش تاختىسى»، شۇنىڭدەك بۇگۈنكى دەۋردىكى چاڭغىنىڭ دەل ئۆزى ئىدى.

قار تېيىلىش تاختىسى (قاياق ــ چاڭغا) قار ئۈستىدە تېيىلغان تەنتەربىيە قورالى بولۇپ، قار تېيىلىش شەكلى ۋە تۈرلىرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن، ئوخشىمىغان شەكلىدە ياسىلىدۇ. ئادەتتە قار تېيىلىش تاختىسى ئېگىز تاغلاردىن تېيىلىش، سۈپىدىن سەكرەپ تېيىلىش، فىگۇرا چىقىرىپ تېيىلىش ۋە ئوۋ ئوۋلاشتا تېيىلىشتا ئىشلىتىلىدىغان قار تېيىلىش تاختىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇيغۇرلار قەدىمدە قاياقتا قار تېيىلىشنى بىر تۈرلۈك كۆڭۈل ئېچىش ـ تەنھەركەت ئويۇنى سۈپىتىدە چۈشىنىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە قىش كۈنلىرىدىكى ئوۋ ئوۋلاش ۋە ھەربىي نەقلىيات ئىشلىرىنىڭ

ياخشى ۋاستسى دەپ چۈشەنگەن. قار تېيىلىش تاختىسى ئىلگىرى ئاددىي ياغاچچىلىقتىن ياسالغان بولسا، بۈگۈنكى كۈندە سولياۋ ۋە يېنىك مېتاللاردىن ياسالغان ئېلاستىكلىق، سۈرئىتى تېز بولغان ھازىرقى زامان قار تېيىلىش تاختىلىرىغا ئۆزگەردى. ھاسا قار تېيىلىش ھەرىكىتىدىكى مۇھىم قوراللارنىڭ بىرى، تېيىلغۇچى ھەر ئىككى قولىغا بىردىن ھاسا تۇتىدۇ. ھاسا باش پەللىدىن قوزغىلىشتا ۋە تېيىلۇېتىپ تېخىمۇ تېزلىككە ئېرىشىشتە، ئەگىلىشلەردە ئىشلىتىلىدۇ، لېكىن سەكرەش سۈپىسىدىن سەكرىگەندە ئىشلىتىلمەيدۇ.

«ئوردىكام» ئويۇنى

ئوردىكام ئويۇنى — ئۇيغۇر خەلقنىڭ مىللىي ئەنئەنىۋى ئويۇن تۈرلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئاساسەن جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ئوينىلىپ كەلمەكتە.

ئوردىكام ئويۇنى تۈزلەڭ يەرلەردە، مال باققان يايلاق ـ جايلىرىدا، يېزا ـ مەھەللىلەردە ئوينىلىدۇ. بۇ ئويۇن ئۇچۇن ئالدى بىلەن ئادەم سانىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە قاراپ چەمبەر شەكلىدە مەيدان سىزىلىدۇ. ئاندىن شۇ سىزىق ئايلانمىسى بويىچە تەخمىنەن هەر-بىر ـ ئىككى مېتر ئارىلىققا بىردىن كىچىك ئورەك كولىنىدۇ (ئورەكنىڭ ھەجمى چاي پىيالىسى چوڭلۇقىدا). كولانغان ئورەكنىڭ سانى قاتنىشىدىغان ئادەمنىڭ سانىدىن بىرى كەم بولىدۇ. چەمبەر شەكلىدىكى بۇ مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا بالچۇق (توپ) ھەيدەپ كىرگۈزۈلىدىغان بىر ئانا (مەركىزىي) ئورەك (ئوردا دېيىلىدۇ) كولىنىدۇ. ئويۇنغا قاتنىشىدىغانلارنىڭ ئۆزىنىڭ بوي ئېگىزلىكىگە ئاساسەن ئۆزلىرى تاللاپ يارىتقان نوغۇچ شەكلىدىكى بىردىن كالتەك تاياق ھەمدە يۇمىلاق ياكى ئۇزۇنچاق (باشمالداقتىن سەل چوڭراق) ھالەتتىكى بىر دانە ياغاچ بالچۇق تەييارلايدۇ. ئويۇنغا قاتنىشىدىغانلار تەخ بولغاندىن كېيىن بىر كوماندا بىلەن تەڭ چاقماق تېزلىكىدە ھەربىرى بىردىن ئورەكنى ئىگىلەپ ئانچۇق تاياق (توپ ئۇرىدىغان كالتەك) نى ئورەككە سولاپ تۇرىدۇ. ئورەك ئىگىلەش ھوشيارلىق ۋە چەبدەسلىكىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەگەر كىم ئورەك ئىگىلىيەلمىگەن بولسا شۇ كىشى توپقا مەسئۇل بولۇپ، بالچۇقنى مەيدان سىرتىدىن توپ ئۇرۇش كالتىكى بىلەن مەيدان ئىچىگە ھەيدەپ ئەكىرىپ، پەم بىلەن ئوتتۇرىسىدىكى مەركىزىي ئورەككە سولاش ئۇچۇن ھەرىكەت قىلىدۇ. قالغان ئويۇنچىلار ھەم ئۆزىنىڭ ئورنىنى، ھەم مەركىزىي ئورەكنى قوغدايدۇ.

ھەربىر ئورەكنىڭ ئىگىلىرى توپنى مەركىزىي ئورەكتىن يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ئورەككە كىرىش ئېھتىمالى بولغان توپنى كالتەك تايىقى بىلەن ئۇرۇپ يىراقتا ھەيدەۋېتىشكە ھەرىكەت قىلىدۇ. ئورەك باققۇچى مۇشۇ مەقسەتتە تايىقىنى ئورەكتىن چىقارغان ھامان ئورەككە ئىگە بولالمىغان توپ ھەيدىگۈچى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، چاققانلىق بىلەن تايىقىنى ھېلىقى بوش ئورەككە تىقىۋالسا، بۇ ئورەكنىڭ ئىگىسى ئوردىسىدىن مەھرۇم قالىدۇ -دە، ئوريكى (ئوردىسى) نى ئىگىلىۋالغان كىشى ئورنىدا مەيداننىڭ سىرتىغا چىقىپ قايتىدىن توپ ھەيدەشكە مەسئۇل بولىدۇ. ئويۇن مۇشۇ خىل ئۇسۇلدا دەۋرسىمان داۋاملىشىۋېرىدۇ. ئارىلىقتا ئويۇننى تېخىمۇ قىزىتىش ۋە ئەۋجىگە كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئويۇن باشلىغۇچى «كۆچ-كۆچ» دېگەن كومانىدىسى بىلەن تەڭ، ئورەك ئىگىلىرى تايىقىنى كۆتۈرۈپ، ئۆزئارا ئورەك ئالماشتۇرىدۇ. ئەگەر مۇشۇ «كۆچ -كۆچ» پەيتىدە ئوريكى يوق توپ ھەيدىگۈچى چاققانلىق بىلەن بىرەر بوش ئورەككە تايىقىنى سىلتىۋالسا، ئۇ ئورەك شۇنىڭغا مەنسۇپ بولۇپ، بىخەستەلىك قىلىپ كىم ئورەك ئىگىلىيەلمىگەن بولسا، شۇ داۋاملىق توپ ھەيدەشكە مەسئۇل بولىدۇ. ئەگەر توپ ھەيدىگۈچى بالىچۇقنى باشقىلارنىڭ ئۇرۇپ يىراقلاشتۇرۇشىغا يول قويماي، ئەپچىللىك بىلەن توپنى مەركىزىي ئورەككە كىرگۈزۈۋالسا، شۇ ھامان بىر قېتىملىق ئورەك كۆچۈش (كۆچ-كۆچ) بولىدۇ. شۇ جەريانىدا ھەركىم چاققانلىق بىلەن ئورەك ئىگىلىشى شەرت. ناۋادا ئورەك ئىگىلىيەلمەي سىرتتا قالغىنى يەنە توپ ھەيدەپ كېلىشكە مەسئۇل بولىدۇ. ئەگەر ئىككى كىشىنىڭ تايىقى ئورەككە سىلىنىپ قالسا، كىمنىڭ تايىقى ئورەككە بالدۇر سىلىنغان بولسا، ئورەك شۇ كىشىگە مەنسۇپ بولىدۇ. كىم بۇرۇن ئىگىلىگەنلىكى ئايرىلمايدۇ. ئورەك تالىشىش يۈز بەرسە ئويۇن باشلىقى ھۆكمى بىلەن يەنە بىر قېتىم «كۆچ-كۆچ» قىلىندۇ. بۇ ئويۇننى ئويناشتا ئوينىغۇچىلار توپ كالتىكى بىلەن بىر - بىرىنىڭ پۇتىغا ياكى باشقا جايلىرىغا ئۇرۇشقا، بالىچۇقنى قولى بىلەن تۇتۇپ ئويناشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. ئويۇن تەرتىپىگە خىلاپلىق قىلغۇچىلار سېزىلسە، ئۇ كىشى ئويناشتىن مەھرۇم قىلىنىدۇ ياكى باشقا ئۇسۇللار بىلەن تەنبىھ بېرىلىدۇ.

«ئوردىكام» ئويۇنى ئىنتايىن قىزىقارلىق بولۇپ، چەبدەسلىكنى، ھوشيارلىقنى، پەملىك بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ئويۇن كىشىنىڭ غەيرىتىنى، ئىرادىسىنى كۈچەيتىپ، ئىتتىپاقلىق ئېڭىنى ئۆستۈرىدۇ.

«ياغلىق تاشلاش» ئويۇنى

ياغلىق تاشلاش ــ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ياش ـ ئۆسمۈرلىرى ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان تېزلىك، ھوشيارلىق تەلەپ قىلىدىغان قىزىقارلىق ئەنئەنىۋى ئويۇنلارنىڭ بىرى، بۇ ئويۇنغا ئاز بولغاندا 15 تىن ئارتۇق قىز ـ ئوغۇل قاتناشسا بولىدۇ. قاتناشقۇچىلارنىڭ سانى بۇنىڭدىن ئاز بولسا، ئويۇن قىزىمايدۇ.

ئويناش ئۇسۇلى: ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار بىر يەرگە يىغىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئىچىدىن ئىختىيارىي ئاساستا ياكى چەك تاشلاش ئارقىلىق ياغلىق تاشلىغۇچى بەلگىلىنىدۇ. قالغانلار دۆگىلەك چەمبەر ھاسىل قىلىپ يېقىن ـ يېقىن ئولتۇرىدۇ. ياغلىق تاشلىغۇچى دۆگىلەك چەمبەر ھاسىل قىلىپ ئولتۇرغانلارنىڭ كەينىدىن ئايلىنىپ يۈگۈرۈپ، ياغلىقنى خالىغان بىرىنىڭ كەينىگە بىلدۈرمەي تاشلايدۇ. ئەگەر ئارقىغا ياغلىق تاشلانغان بالا ياغلىق تاشلىغۇچى ئايلىنىپ ئۆز يېنىغا كەلگۈچە ياغلىقنىڭ كەينىگە قويۇلغانلىقىنى بىلمەي قالسا، ياغلىق تاشلىغۇچى تاشلانغان ياغلىقنى ئېلىپ ياغلىق تاشلانغان بالىنى چەمبەرنى ئايلىنىپ يۈگۈرۈپ ئۆز يېنىغا كەلگۈچە ئۇرىدۇ. ئاندىن ئىككىسى ئورۇن ئالماشتۇرۇپ ئويۇننى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئەگەر ياغلىقنىڭ ئارقىغا قويۇلغانلىقىنى سېزىپ قالسا، ئۇ ھالدا ياغلىقنى ئېلىپ ياغلىق تاشلىغۇچىنى قوغلاپ، ياغلىق تاشلانغان بالىنىڭ ئورنىغا كېلىۋالغىچە ئۇرىدۇ. ئۇرالمىسا، ئۇنىڭ ئورنىغا ياغلىق تاشلىغۇچى ئولتۇرىدۇ ـ دە، ياغلىق تاشلىغۇچى ئويۇن

باشلايدۇ. ئويۇن ئاشۇ تەرىقىدە تاكى ئويۇنچىلار بولدى قىلغىچە داۋاملىشىدۇ.

دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار: ئىككى قات قىلىپ ئېشىلگەن ياغلىق بىلەن بىر - بىرىنىڭ باش قىسمىغا ئۇرۇشتىن ۋە باشقا جايلىرىغا ئۇرغاندىمۇ قاتتىق ئۇرۇشتىن ساقلىنىش لازىم.

«قارلىق تاشلاش» ئويۇنى

قارلىق ئويۇنى ــ ئۇيغۇرلاردا ئالاھىدە خاراكتېرگە ئىگە دۇر. ئۇيغۇر خەلقى قارنى «خۇدانىڭ رەھمىتى» دەپ بىلىدۇ. شۇڭا، تۇنجى ياغقان قار خۇشاللىقىدا «قارلىق ئويۇنى»نى باشلايدۇ. بەزىلەر تۇنجى قار يېغىشتىن بۇرۇنلا «قارلىق» تاشلىدىغان ئۆينى نىشانلاپ قويىدۇ. تۇنجى يېغىۋاتقان ياكى تۇنجى قار يېغىپ توختىغان ھامان:

قاردا قارلىق تاشلىدۇق،
بۇ ئويۇننى باشلىدۇق.
يېڭى قارنىڭ خۇشلۇقىدا،
سىزگە قارلىق تاشلىدۇق.

دەپ باشلانغان ۋە:

قارلىق ئاپارغان كىشىنى،
پەم بىلەن تۇتسىلا.
يۇزلىرىگە قار سۈركەپ،
ئالدىمىزغا كەلسىلە.

دەپ ئاخىرلاشقان قارلىقنى يېزىپ، نىشانلانغان ئۆيگە يېقىن بولسا پىيادە، يىراق بولسا ئۇلاغلىق بېرىپ، قارلىقنى ئۆينىڭ بەلگىلىك بىر يېرىگە تېقىپ قو-

يۇپ، ئۆيدىن چىقىۋېتىپ «پالانى يەردە قارلىق قويۇپ قويدۇم» دەپلا قاچىدۇ. قارلىق تاشلانغان ئۆيدىن بىر ئادەم قوغلايدۇ. ئەگەر ئۇنى تۇتۇۋالسا، ئۇنىڭ يۈز - كۆزىنى بويياپ جۇۋىنى تەتۈر كىيگۈزۈپ مەھەللىمۇمەھەللە ئايلاندۇرىدۇ. تۇتۇلۇپ قالغان تەرەپ ئالاھىدە مېھمان چاقىرىپ «قارلىق چىيى» ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. ئەگەر قارلىق ئەكەلگۈچى تۇتۇلماي قېچىپ كەتسە، قارلىق تاشلانغان ئۆي قارلىق چىيى بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، مەھەللىدە قىش بويى «قارلىق چىيى» ئۇزۇلمەيدۇ.

«قارلىق ئويۇنى» ئۇيغۇرلارنىڭ تەبىئەتكە سېغىنىش ۋە ئاقنى ئۇلۇغلاشتىن ئىبارەت قەدىمكى ئېتىقادىدىن كېلىپ چىققان.

«قوشماق ئاداش» ئويۇنى

«قوشماق ئاداش» ئويۇنى بىلەن توپۇق ئويۇنى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا دوستلۇق، ۋاپادارلىق، ساداقەتمەنلىكنىڭ سىموۋولى سۈپىتىدە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئويۇن.

قوشماق ئاداش ئويۇنى - خەلقىمىز ئىچىدە كەڭ ئومۇملاشقان بولۇپ، ئىككى ياشنىڭ ساداقىتىنى ئىپادىلەشنىڭ سىموۋولى قىلىنغان. ئويۇن ئۆرۈك ئۇچىسىدىن جۇپ (قوشماق) چىققان مېغىز تاللىنىپ قوشماق ئوينىغۇچى ئىككى تەرەپ بىردىن يەيدۇ. يېيىش ۋاقتىدا ۋاقىت بەلگىلەپ، بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا كىم بالدۇر «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم قوشماق ئاداش» دەۋالسا شۇ ئۇتقان بولىدۇ. ئۇتتۇرغۇچى ۋەدىلەشكەن نەرسىنى ئۇتقۇچىغا بېرىدۇ. بۇ ئويۇن كۆرۈنۈشتە ئاددىي بولغان بىلەن ئىككى دوستنىڭ بىر ئۇچكە ئىچىگە سىغقان قوشماق مېغىزدەك دوستلۇقنى ئىپادىلەيدۇ.

«جۇپ ـ تاق» ئويۇنى

بۇ ئويۇن ئۇيغۇر باللىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇنى بولۇپ، بۇ ئويۇننى ئوغۇل بالىلار ئويناپدۇ. ئويۇنغا قانچە بالا قاتناشسىمۇ ئىككى بالا جۇپ ـ تاق ئويناپدۇ. بۇ ئويۇندا شاپتۇل، ئۆرۈك ئۇرۇقچىسى ئىشلىتىدۇ. بىرقانچە ئۇرۇقچا سغقۇدەك بىر دانە ئورەكچە كولىنىپ، كولانغان ئورەكتىن 1.5 مېتىر يىراقلىقتىكى ئورەككە ئۇرۇقچا تاشلاش ئورنى بەلگىلىنىدۇ.

ئويناش ئۇسۇلى: ئويۇنغا قاتناشقۇچى ئىككى بالىنىڭ بىرى تاق سان، يەنە بىرى جۇپ سانىنى تاللايدۇ. بىرى قانچە ئۇرۇقچا چىقارغان بولسا يەنە بىر بالىمۇ شۇنچە ئۇرۇقچا چىقىرىپ نۆۋەت بىلەن كولانغان ئورەككە بىر قولىنىڭ چاڭگىلى (سقىمى) بىلەن ئۇرۇقچا تاشلايدۇ. ئورەككە چۈشكەن ئۇرۇقچا جۇپ بولسا، جۇپ سان بولغۇچى بالا ئۇتقان بولۇپ، ئورەكتىكى هەممە ئۇرۇقچىنى ئالىدۇ. ئەگەر تاق چۈشسە، تاق سان بولغۇچى ئۇتقان بولىدۇ. ئورەككە ئۇرۇقچا ئاتقان بالا قولىدىكى ئۇرۇقچىلارنى ئويناپ تۈگەتكەندىن كېيىن، قايتىدىن يەنە ئۇرۇقچا چىقىرىشىپ يەنە بىر بالا ئورەككە ئۇرۇقچا تاشلايدۇ. ئويۇن ئاشۇ ئۇسۇلدا داۋاملىشىپ، ئويۇننى ئىككى بالا توختاتقاندا ياكى ئىككى بالىنىڭ بىرىنىڭ ئۇرۇقچىسى تۈگىگەندە ئويۇن ئاخىرلىشىدۇ.

جۇپ ـ تاق ئويۇنىنىڭ يەنە بىر تۈرلۈك ئوينىلىشى بولۇپ، ئۆرۈك ئۇرۇقچىسى ياكى ئۇششاقراق چىلاندىن بىرقانچىسىنى ئويۇنغا چۈشكۈچى ئىككى بالىنىڭ بىرى يەنە بىر بالىغا كۆرسەتمەي، قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ سقىملاپ ئاندىن قولىنى چىقىرىپ «جۇپمۇ ـ تاقمۇ؟» دەيدۇ. جاۋاب بەرگۈچى بالا جۇپ دېگەن بولسا، قولىدىكى ئۇرۇقچا جۇپ بولسا، جاۋاب بەرگۈچى بالا ئۇتقان بولىدۇ، ئەكسىچە بولسا ئۇتتۇرغان بولىدۇ.

«موت كەتتى» ئويۇنى

«موت كەتتى» ئويۇنى «توك كەتتى»، «ئۇرۇش كەتتى» دېگەنگە ئوخشاش ناملار بىلەن كەڭ تارقالغان قىزىقارلىق ئويۇنلارنىڭ بىرى بولۇپ، ھەرقايسى پەسىلەردە قىز ـ ئوغۇللارنىڭ ئوينىشىغا باب كېلىدۇ. مۇڭاپىق ئويۇن سورۇنى قىلىپ تاللىنىدۇ، ئويۇنغا ئادەتتە 5 ـ 10 بالا قاتنىشىدۇ.

بالىلار ئويۇننى باشلاشتىن ئاۋۋال قاتارغا تىزىلىپ تۇرىدۇ. «ئانا» بولغۇچىلار قاتارنىڭ ئىككى بېشىدا تۇرۇپ ئويۇننىڭ تەرتىپى، قائىدىلىك ئوينىلىشى، سەپنىڭ بۇزۇلۇپ كەتمەسلىكى، شۇنىڭدەك ھەر خىل ئۇقۇشماسلىقلار تۇپەيلى كېلىپ چىقىش ئېھتىمالى بولغان تاسادىپىيلىقلارغا مەسئۇل بولىدۇ. ئويۇن قاتارنىڭ بىر بېشىدىكى «ئانا»نىڭ «موت كەتتى ـ توك كەتتى» دېگىنىچە يېنىدىكى بالىنىڭ دولا ياكى دۇمبىسىگە بوشراق ئۇرۇشى بىلەن باشلىنىدۇ. ئويۇن باشلىغان «ئانا» نىڭ يېنىدا تۇرغان بالىمۇ بايىقى پەددە يېنىدىكى بالىنى نوقۇيدۇ. ئويۇن شۇ ئۇسۇلدا قاتارنىڭ بۇ بېشىدىن باشلىنىپ ئۇ بېشىدا، ئۇ بېشىدىن باشلىنىپ بۇ بېشىدا ئاخىرلىشىدۇ. تەلەپ شۇكى، ئويۇنغا قاتناشقان ھەربىر بالا سەپنىڭ بەلگىلەنگەن يېرىدە ئالدى تەرەپكە قاراپ تەرتىپلىك تۇرۇشى، بىر ـ

بىرىنى گەپكە تۇتماسلىقى، «موت كەتتى» نۆۋىتىنىڭ كېلىپ قېلىشىغا دىققەت قىلىپ ئو-يۇنىنى ئاقسىتىپ قويۇشتىن ساقلىنىشى، ئويۇنىنىڭ قائىدىلىرىگە بويسۇنۇشى، «موت كەتـ-تى»نى باھانە قىلىپ يېنىدىكىلەرنى قاتتىق ئۇرماسلىقى، كەلسە ـ كەلمەس ۋارقىراپ ئويۇن تەرتىپىنى بۇزماسلىقى، ئۆز سەۋەنلىكى تۈپەيلى بېرىلگەن «جازا»نى ياۋاشلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ ئويۇنىنىڭ نورمال داۋاملىشىشىغا كاپالەتلىك قىلىشى، «موت كەتـ-تى» نۆۋىتىدە پەقەت قولىنىلا ئىشلىتىشى، بولۇپمۇ قىز بالىلارغا سىلىق ـ سىپايە بولۇ-شى لازىم.

بالىلار بۇ ئويۇن ئارقىلىق كىچىكىدىن قائىدە ئۆگىنىدۇ، سەزگۈرلۈكىنى ئاشۇرۇپ، ھازىر جاۋابلىق بىلەن چاققان ھەرىكەت قىلىشنى بىرلەشتۈرۈش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرىدۇ.

«ئوردا كاتىكى» ئويۇنى

«ئوردا كاتىكى» ئويۇنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا، خۇسۇسەن خو-تەن رايونىدا ئومۇملاشقان، بالىلارنىڭ ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئەنئەنـۋى ئويۇنـلىرىدىـن بىرى. بۇ ئويۇنىنى ئوغۇللار قىش ۋە ئەتىياز پەسسلىرىدە مەيدان ياكى چىملىقتا ئويناي-دۇ. ئويۇندا ئادەتتىكى خام يىپتىن ئالما شەكلىدە چىرايلىق ياسالغان تـوپ ئويۇنچـۇق قىلىنىدۇ.

بۇ ئويۇنغا قانـچە بالا قاتـناشماقـچى بولسـا توپ بىمـالال پاتقۇدەك شـۇنچە كاتـەك ئايلانمـا ھالەتتە كولىنىپ، بىر چەمبەر ھـاسىل قـىلىنـدۇ. ھەربىر بالا بىرىدىن كاتەكنـى ئىگـىلەيدۇ، كاتـەك-لەرنىڭ ئارىلىقى 40 ~ 50 سانتـىمېتـر بولسـا بولىدۇ. چەمبەرنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا ئەتراپتىكى تۆشۈكلەردىن چوڭراق بىر كاتەك كولـىنىدۇ، بـۇ كاتەك «ئوردا كاتىكى» دېيىلىدۇ.

ئويناش ئۇسۇلى: مۇسابىقـىلەشكۈچـىلەر بىـر يەرگە يىغىلغاندىن كېيىن، چەك تاشلاش ياكى باشقا ئۇسۇللار ئارقىلىق كاتەكلەرگە توپ تاشلىغۇچى بەلگىلەپ چىقىلىدۇ، ئاندىن بەش مېتىرچە ئارىلىقتـىن ئوردا كاتـكىگە تـوپ تاشلاش باشلىنىدۇ. ئەگەر تاشلانغان توپ ئوردا كاتىكىگە چۈشمەي، توپ ئاتقۇچىنىڭ

كاتىكىگە چۈشۈپ قالسا ياكى ھېچقايسى كاتەككە چۈشمىسە، توپ تاشلاش نۆۋىتى يەنىلا شۇ بالدا بولۇۋېرىدۇ. ناۋادا تاشلانغان توپ باشقىلارنىڭ كاتىكىگە چۈشۈپ قالسا، توپ تاشلاش نۆۋىتى توپ چۈشكەن كاتەك ئىگىسىگە ئۆتىدۇ. ئەگەر تاشلانغان توپ ئوردا كاتىكىگە چۈشسە، توپ تاشلىغان بالا توپنى دەرھال كاتەكتىن ئېلىپ، باشقىلارنى قوغلاپ تاكى قېچىش پەللىسىگە بېرىۋالغۇچى توپ بىلەن ئۇرۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ ۋەزىيە تەلەپكە لايىق ئورۇنلانسا، توپ تاشلاش نۆۋىتى ئۇرۇلغۇچىغا ئۆتىدۇ؛ ئەگەر ئورۇنلانمىسا توپنى يەنىلا شۇ بالىغا تاشلايدۇ.

ئەگەر ئوردا كاتىكىگە توپ چۈشۈرگەن بالا قېچىش پەللىسىگە قاراپ قېچىۋاتقان ئەزالارنى توپ بىلەن ئۇرۇۋالسا ۋە ئۇرۇلغۇچى بالا دەرھال توپنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇرۇۋالغۇچى بالىنى قېچىش پەللىسىگە بېرىۋالغۇچە يەنە قايتۇرۇپ ئۇرۇۋالسا، توپنى يەنىلا دەسلەپ توپ تاشلىغان بالا تاشلايدۇ. قېچىش ئارىلىقى ھەربىر ئەزانىڭ كاتىكى ئۇدۇلىدىن 30 مېتر يىراقلىقتا بولىدۇ. توپنى ھەركىم ئۆز كاتىكى ئۇدۇلىدىن بەش مېتر نېرىدا تۇرۇپ تاشلايدۇ.

باللار بۇ ئويۇن ئارقىلىق يۈگۈرۈش تېزلىكىنى قەدەممۇقەدەم ئاشۇرۇپ، خېلىلا ئوبدان بەدەن چېنىقتۇرۇش پۈرسىتىگە ئىگە بولالايدۇ؛ نىشانلىق، مەقسەتلىك ئىش قىلىشنى ئۆگىنىدۇ؛ باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئۆگىنىش تۇيغۇسىنى يېتىلدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىدۇ.

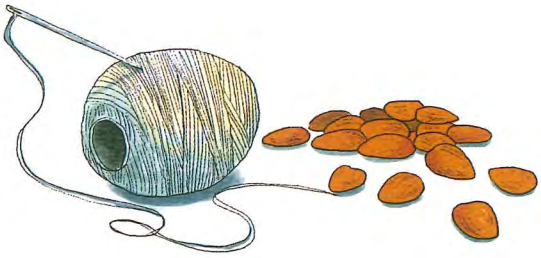

«تىزىق» ئويۇنى

«تىزىق» ئويۇنى ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرىنىڭ روشەن خاسلىقىغا ئىگە ئەنئەنىۋى ئويۇنلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ياز، كۈز كۈنلىرى مېۋىلىك باغ ياكى ئېتىز - ئېرىق بويلىرىدا ئوينىلىدۇ.

قىزلار ئادەتتە بۇ ئويۇننى ئويناش-تىن ئىلگىرى بەلگىلىك مىقداردا ئۆرۈك مېغىزى، يىپ، يېڭنە قاتارلىقلارنى تەييارلايدۇ. يىپ يېڭنىگە ئۆتكۈزۈلۈپ تەخلىنىدۇ. ئويۇن رەسمىي باشلانغاندىن كېيىن، ئىككىدىن قىز بىر گۇرۇپپا بولۇپ، بىرلا ۋاقىتتا تىزىق ئۆتكۈزۈشكە كىرىشىدۇ. شەرت شۇكى، ئىككى قىز يېڭنىگە ئۆتكۈزگەن يىپ ئوخشاش ئۇزۇنلۇقتا، يېڭنىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى بىر خىل بولۇشى، يېڭنە مېغىزنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدىن ئۆتكۈزۈلۈشى، تىزىقلار تەڭ ئۇزۇنلۇقتا پۈتۈپ چىقىشى كېرەك. بىر تىزىق پۈتكەن ھامان ئىككى ئۇچى بىر - بىرىگە چىگىلىپ ھالقا شەكلىگە كەلتۈرۈلىدۇ. ئويۇن داۋامىدا يىپنى ئۇزۇۋېتىش، توقۇناق قىلىپ قويۇش تۈپەيلى ۋاقىتنى ئۇزارتىۋەتكەنلەر ياكى تىزىقنى سۈپەتسىز قىلىپ قويغانلارغا بەلگىلەنگەن تىزىق سانى توشۇپ ئويۇن خۇلاسىلەنگەن چاغدا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىنىدۇ. گۇرۇپپىلاشقان ئىككى قىزدىن قايسىسى سان - سۈپەتكە كاپالەتلىك قىلىش شەرتى بىلەن تىزىقنى قانچىكى تېز پۈتكۈزۈپ بولالىسا، غەلبە شۇنىڭ بولىدۇ. يېڭىلگۈچى «جازا»غا تارتىلىدۇ. بۇ ھال ئويۇنىنىڭ بىر قېتىم خۇلاسىلەنگىنى بولۇپ، يەنە شۇ تەرزدە داۋام قىلىدۇ. ئويۇن ئاخىرلاشقاندا قىزلار تىزغان تىزىقلىرىنى ئاتا - ئانىلىرىغا

رىغا، دوستلىرىغا، يېقىن كىشىلىرىگە سوۋغا قىلىدۇ.

بۇ ئويۇن باللارنى كىچىكىدىنلا دوستلۇق ـ ئىناقلىققا، قېرىنداش ۋە تۇغقانلار ئارا مېھىر ـ مۇھەببەتكە، كۆڭۈل ئالماشتۇرۇش، ئۆزئارا ياد ئېتىش، چوڭلارنى، تۇغقانلارنى ھۆرمەتلەش قاتارلىقلارغا ئۇندەيدۇ.

«سەگۈنچەك» ئويۇنى

«سەگۈنچەك» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىنىڭ ياشاش شارائىتى، ئانا يۇرتىنىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنى ۋە تەبىئي ئەۋزەللىكلىرى بارلىققا كەلتۈرگەن ئەنئەنىۋى ئويۇنلارنىڭ بىرى. ئۇ «ئىلەڭگۈچ» ئويۇنىدىن بەزى روشەن ئالاھىدىلەر ئارقىلىق پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ ئويۇن ئومۇمەن ياز، كۈزدە ئېرىق ـ ئۆستەڭ بويلىرى ياكى دەرەخلىكلەردە، ئايرىم ھاللاردا قىش پەسلىدە ئېگىز ئايۇان ـ پېشايۋانلاردا قىزلارنىڭ ئويىنىشىغا باب كېلىدۇ.

قىزلار ئاۋۋال ۋاقىت ۋە ئورۇننى بېكىتىۋالىدۇ، ئاندىن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن پۇتۇشكەن جايغا يىغىلىدۇ. باللارنىڭ ئىمكانىيىتىگە قاراپ سەگۈنچەككە لازىملىق بولغان ئارغامچا ـ تانا، ئەدىيال، كۆرپە، چوڭ بارماق تومۇقىدا كەرگە قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاچ كېلىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ئويۇن قانداق جايدا ئويىنىلىشىنى قەتئىينەزەر، سەگۈنچەك بەلگىلىك ئارىلىقتىكى بىر جۈپ دەرەخ، تۈۋرۈك ياكى ئىشىك ـ دېرىزە راملىرى ئارىسىغا ياسىلىدۇ، باللارنىڭ بويى يەتكۈدەك ئېگىزلىك ئۆلچەم قىلىنىدۇ، سەگۈنچەكنىڭ باش ـ ئاياغ تەرىپى پەرقلىق بولىدۇ. تەييارلىقلار پۈتكەندىن كېيىن، «ئۇچقۇچى» بىلەن «تەۋرەتكۈچى» بەلگىلەپ چىقىلىدۇ. قالغانلار ئەتراپتا تۇرۇپ، بۇ ئىككىيلەننىڭ ئويۇنىدىن زوقلانغاچ ھەرىكىتىگە باھا بېرىدۇ. ھەرىكىتى ئۆلچەملىك، نەپىس، سەنئەتلىك بولغانلارنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۆزلىرىگە ئۆگىتىپ قويۇشنى ئىلتىماس قىلىدۇ. ئەكسىچە بولغانلارغا سەممىي تەكلىپ ۋە يارىدەم بېرىلىدۇ.

«ئۇچقۇچى» بالا سەگۈنچەكتە توغرىسىغا ئولتۇرۇپ، ئىككى پۇتىنى جۈپلەپ ئۇزىتىپ ئېگىزرەك كۆتۈرىدۇ، بېشىنى سەل كەينىگە قاتايتىدۇ، ئىككى قولىدا سەگۈنچەكنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئارغامچىنى مەھكەم تۇتۇپ ئۇچۇشنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. «تەۋرەتكۈچى» ئارغامچىدىن ياكى «ئۇچقۇچى» بالىنىڭ دۈمبىسىدىن بوش ـ بوش ئىتتىرىدۇ. بۇ جەريانىدا ئويۇنغا تەۋە قوشاقلار ئېيتىلىپ، ئۇچۇش ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇلىدۇ. قوشاق

«تەۋرەتكۈچى» ۋە ئويۇن كۆرگۈچىلەر تەرىپىدىن تۆۋەنرەك ئاۋازدا ئوقۇلىدۇ.

سەگۈنچەككە چىققان بالا پۈت ـ قول ۋە بەدىنىنى قائىدە بويىچە ھەرىكەتكە ماسلاشتۇرۇشى، «تەۋرەتكۈچى»گە قەستەن ئېغىرىنى سالماسلىقى، ئۆزىنى تاشلاپ يېتىۋالماسلىقى، قوشاققا ئارىلىشىۋالماسلىقى، بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە ئويۇن كۆرسىتىشى، چۈقان كۆتۈرمەسلىكى، «تەۋرەتكۈچى»گە ئورۇنسىز تەلەپ قويماسلىقى كېرەك. «تەۋرەتكۈچى»مۇ قائىدىگە ئەمەل قىلىپ، ئويۇننىڭ كۆڭۈللۈك، نەتىجىلىك خۇلاسىلىنىشىگە كاپالەتلىك قىلىشى، سەگۈنچەكنى قاتتىق تەۋرەتمەسلىكى، ئويۇن كۆرگۈچىلەرنى قەستلىمەسلىكى، شەخسىيەتچىلىك قىلماسلىقى، ئويۇننىڭ مەزمۇن دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتمەسلىكى، قوشاق بىلەن تەۋرىتىشنى ماسلاشتۇرۇپ، كۆرگۈچىلەرنى رازى قىلىشى لازىم. ئويۇن يۇقىرىقى تەرتىپلەر بويىچە داۋاملىشىدۇ. شۇ كۈنلۈك ئويۇنغا قاتناشقان ھەربىر قىزغا بىر قېتىمدىن ئۇچۇش نۆۋىتى كېلىدۇ. تەۋرىتىش بىرنەچچە قىز تەرىپىدىن ئورۇنلانسىمۇ بولىدۇ.

بۇ ئويۇن ئالدى بىلەن قىزلارغا كۆكتە ئۇچقاندەك تۇيغۇ بېرىپ، قىزلارنىڭ كۆڭلىنى شادلاندۇرىدۇ، قىزلارنى قورقماس روھقا ئىگە قىلىپ تەربىيەلەيدۇ.

«تاش قوچقار سوقۇشتۇرۇش» ئويۇنى

بۇ ئويۇننىڭ «قوچقار سوقۇشتۇرۇش»، «تاش سوقۇشتۇرۇش»، «سوقا تاش» ئويۇنى دېگەن ناملىرىمۇ بار. «تاش قوچقار سوقۇشتۇرۇش» ئويۇنىنىڭ ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا شەكىللىنىپ ۋە تارقىلىپ داۋاملىشىش تارىخى خېلىلا ئۇزاق. چۈنكى، قوي بېقىشنىڭ ئۇيغۇرلار ھاياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ كېلىۋاتقىنىغا ناھايىتى ئۇزاق زامانلار بولدى. ئۇيغۇرلار ئەنئەنىۋى مىللىي بايرام «نوروز» يېتىپ كەلگەندە، خوراز سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش، ئات چاپتۇرۇش، چېلىشىش، قوچقار سوقۇشتۇرۇش- تەك پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. بۇنداق تارىخىي ۋە رېئال شارائىتلار ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىنىڭ «تاش قوچقار سوقۇشتۇرۇش» ئويۇنىنى بارلىققا كەلتۈرگەن.

بۇ ئويۇن قىش پەسلىنىڭ ئارىسالدى چاغلىرىدا ئوغۇللار تەرىپىدىن ئوينىلىدۇ. ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار يۇرت ئەتراپىدىكى ساي ياكى تاغ - دەريالارغا بېرىپ «قوچقار»غا ئوخشاپراق كېتىدىغان تاشلاردىن بىرنەچچىنى تېپىپ كېلىدۇ، ئاندىن مۇۋاپىق ئورۇن ۋە ۋاقىت تاللاپ «تاش قوچقار»لارنى سوقۇشتۇرىدۇ. بۇ ئويۇننى باللار گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ ئوينىسىمۇ، ئىككىدىن بالا ئۆزئارا مۇسابىقىلەشسىمۇ بولىدۇ.

«تاش قوچقار سوقۇشتۇرۇش» ئويۇنى رەسمىي باشلىنىش ئالدىدا باللار ھەر خىل ئۇسۇللار ئارقىلىق ئاۋۋال «ئۇرۇچى» بولۇش نۆۋىتىنى تالىشىدۇ، ئاندىن بىر تەرەپ «قوچقار»نى تۆز يەرگە توختىتىدۇ. يەنە بىر تەرەپ ئۆز «قوچقار»نى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ ئۇستىگە

تاشلايدۇ، تەلەپ شۇكى، ھەر ئىككى بالا نۆۋەت ئالتىماسلىقى، ئۈرە تۇرۇپ «قوچقار»نى ھۇۋاپىق ئېگىزلىكتىن يەردە ياتقان «قوچقار» ئۈستىگىلا تاشلىشى، «قوچقار»نى ئەتراپتا ئويۇن كۆرۈۋاتقان باللارغا تەگكۈزۈۋەتمەسلىكى، ھۇداپىئەدە تۇرىدىغان «قوچقار»نى ئۆز جايىغا ئورۇنلاشتۇرۇشى كېرەك.

گۇرۇپپىلار ئارا ئۈتۈپ چىققان «تاش قوچقار»لار ئۆزئارا سوقۇشتۇرۇلۇپ، ئويۇن ئاخىرىدا بىرىدىن ئۇچكىچە «نوچى قوچقار»نىڭ ئىگىلىرى ھەر خىل ماددىي نەرسىلەر بىلەن تارتۇقلىنىدۇ.

بۇ ئويۇن باللارنى «نوروز»غا ئوخشاش مىللىي بايراملار بىلەن تونۇشۇش پۇرسىتىگە ئېرىشتۈرىدۇ، ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت تۈرلىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە چۈشىنىشكە يېتەكلەيدۇ.

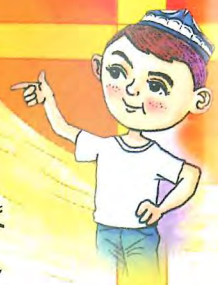
«تاماق ئېتىش» ئويۇنى

«تاماق ئېتىش» ئويۇنى ئۇيغۇر قىز ئۆسمۈرلىرى ياقتۇرۇپ ئوينايدىغان ئەنئەنىۋى ئويۇن بولۇپ، ئومۇمەن ئەتىياز، ياز، كۈز كۈنلىرى ئازادە مەيدان ياكى ھويلىلاردا ئوينىلىدۇ.

ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار ئالدى بىلەن سېغىز لايدىن «قازان»، «ئوچاق»، «تاۋاق»، «قوشۇق»، «چۆمۈچ»، «پىچاق»، «ئاشتاختا ـ نوغۇچ» قاتارلىق سايمانلارنى تەييارلىۋالىدۇ؛ ئىمكانىيەتكە قاراپ ھەر خىل «كۆكتات»لاردىنمۇ ئاز ـ تولا تەخلەيدۇ، ئاندىن ئىختىيارىي گۇرۇپپىلارغا ئايرىلىپ نۆۋەت بىلەن «تاماق ئېتىش»كە كىرىشىدۇ. بىر ـ ئىككى بالا ئويۇن كۆرسەتسە، قالغان باللار پۈتۈن دىققىتى بىلەن «تاماق ئەتكۈچى»نىڭ ھەرىكەتلىرىنى كۆزىتىپ، كۆڭۈللىرىدە باھالايدۇ. ئويۇن كۆرسەتكۈچى «قازان ـ قومۇچ»، «سۇپرا ـ ئاشتاختا» ۋە باشقا لازىمەتلىكلەر ھازىرلانغان جايدا ئەپچىللىك بىلەن ئولتۇرۇپ شۇ نۆۋەت ئەتمەكچى بولغان «تاماق»نىڭ پۈتكۈل باسقۇچلىرىنى بىر ـ بىرلەپ ئورۇنلايدۇ. مەسلەن: پولۇ ئەتمەكچى بولسا سەۋزە قەلەملەگەن، گۈرۈچ يۇغان، گۆش پارچىلىغان، ياغ چۈچۈتكەن، پىياز ۋە سەۋزە سالغان، سۇ قۇيغان، گۈرۈچ سالغان، دۇملىگەن، لېگەن تەييارلىغان، پولۇنى ئۈسۈپ داستخانغا ئېلىپ كەلگەنگە ئوخشاش ھەرىكەتلەرنى دورايدۇ. ئەتراپتا قاراپ تۇرغان باللار چازا قۇرۇپ رەتلىك ئولتۇرۇپ، قولى بىلەن پولۇ يېگەن شەكلىنى كۆرسىتىدۇ.

«تاماق ئېتىش» ئويۇنىنىڭ قوموُل قاتارلىق جايلاردا «ئېشىڭ نېمە تېتىيدۇ؟» دېگەن نامىمۇ بار. ئويۇندا قىزلار بىر قىزنى ئاش ئېتىشكە بۇيرۇيدۇ، ئۇ قىز ئوتتۇرىغا چۇشۇپ ئاشقا تەييارلىق قىلىدۇ ۋە كۆچىلىكنىڭ تەلىپىنى ئورۇنلاشقا كىرىشىدۇ. ئەتراپتىكىلەر ئۇنى چۆرىدەپ بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى تۇتۇشۇپ چۆرگىلىگەچ سورايدۇ:

— نېمە قىلىۋاتىسەن؟
— خېمىر يۇغۇرۇۋاتىمەن.
كۆچىلىك:
— چىلىق ـ چىلىق ـ چىلىق.
كۆچىلىك:
— ئەمدى نېمە قىلىۋاتىسەن؟
— خېمىر يېيىۋاتىمەن.
كۆچىلىك:
— تاقاراق ـ تاقاراق ـ تاقاراق.

كۆچىلىك:
— ئەمدى نېمە قىلىۋاتىسەن؟
— ئاش كېسىۋاتىمەن.
كۆچىلىك:
— كىرت ـ كىرت ـ كىرت.
كۆچىلىك:
— ئەمدى نېمە قىلىۋاتىسەن؟
— ئاشنى قازانغا سېلىۋاتىمەن.
كۆچىلىك:

پولۇك ـ پولۇك ـ پولۇك.

كۆپچىلىك:

ـــ ئەمدىچۇ؟

ـــ ئوت قالاۋاتىمەن.

كۆپچىلىك:

گۇپ ـ گۇپ ـ گۇپ.

كۆپچىلىك:

ـــ ئەمدىچۇ؟

ـــ قازان قاينىۋاتىدۇ.

كۆپچىلىك:

ـــ پاراق ـ پۇرۇق، پاراق ـ پۇرۇق.

كۆپچىلىك:

ـــ ئېشىك پىشتىمۇ؟

ـــ ئېشىم پىشتى، سىلەرمۇ ئىچىپ بېقىڭلار.

كۆپچىلىك:

ـــ شۇرت ـ شۇرت.

ـــ ئېشىم ئوخشاپتىمۇ؟

كۆپچىلىك:

ـــ ئېشىك پو تېتىيدۇ،

ـــ دەپ يۇگۇرگەن پېتى تارقىلىپ قاچىدۇ. ئاش ئەتكەن قىز ئۇلارنى قوغلايدۇ، تۇتۇلۇپ قالغان قىز تاماق ئېتىشكە بۇيرۇلىدۇ.

ئويۇن شۇ كۈنى ئويۇنغا قاتناشقان قىزلار بىر ـ بىرلەپ ئويۇن كۆرسىتىپ بولغاندىن كېيىن ئاخىرلىشىدۇ. كىم قايسى خىل «تاماق»نى ئېتىپ ئويۇن كۆرسەتسۇن، «تاماق»نىڭ ئېتىلىش قائىدىسى ۋە تەرتىپىگە بىردەك ئەمەل قىلىشى شەرت. بۇ ئويۇن ئاساسەن ئۆزئارا ماھارەت كۆرسىتىش مەقسىتىدە ئوينىلىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنى ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ھەرخىل تائاملارنى تەييارلاش ماھارىتى ۋە مىللىي تائام تۈرلىرى بىلەن ئۇچراشتۇرىدۇ؛ ئائىلە تۈرمۇشى بىلەن دەسلەپكى قەدەمدە تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپ، ئاتا ـ ئانىسىغا يار ـ يۆلەك بولۇش روھىدا تەربىيەلەيدۇ.

«تاپان قويۇش» ئويۇنى

«تاپان قويۇش» ئويۇنى «چانا تېپىلىش» ئويۇنىنىڭ ئۆندۈرمىسى سۈپىتىدە ئۇيغۇر ئوغۇل ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا خېلى ئومۇملاشقان. بالىلار 6 ـ 7 ياشقا قەدەم قويغاندىن باشلاپلا بۇ ئويۇنغا ھەۋەس قىلىدۇ، قىش كۈنلىرى ناللىق ئۆتۈك ياكى قونچلۇق بەتكىلەرنى كىيىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەن بالىلار ئۆيلىرى ئەتراپىدىكى ئېرىق ـ ئۆستەڭ ۋە كۆللەردە تاپان ئارقىلىق مۇز تېپىلىپ بىر ـ بىرى بىلەن مۇسابىقىلىشىدۇ.

بۇ ئويۇن يۇقىرىدىن تۆۋەنگە تېيىلىش، تەكشىلىكتە ئولتۇرۇپ ۋە قوپۇپ تېيىلىش دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ، كۆپ ھاللاردا ئىككىنچى خىل ئۇسۇلدا ماھارەت كۆرسىتىش تەلەپ قىلىنىدۇ. چۈنكى، بىرىنچى خىل تېيىلىش ئويۇنغا يېڭىدىن كىرىشكەنلەرگە ماس كېلىدۇ، كېيىنكىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش خېلى ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ. ئويۇننى ھەركىم ئۆز ماھارىتىگە قاراپ بىرگە بىر بولۇپ ئوينىسىمۇ، ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ ئوينىسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. تەلەپ شۇكى، تاپان قويۇشنى باش پەللىدىن باشلاش، ئاخىرقى نىشانغا تولۇق يېتىش، بەلگىلەنگەن لىنىيەنى بويلاپ مېڭىش، بىر - بىرىنى پۇتلىشىۋەتمەسلىك، تاپاننىلا مۇزغا تەگكۈزۈش، يىقىلىپ ياكى پۇتىنىڭ ئۇچى مۇزغا تېگىپ كەتسە، شۇ قېتىملىق نۆۋىتىنى «كۆيدى» دەپ قاراپ، تېيىلىشتىن دەرھال توختاش، كېيىملىرىنى ئاسراش، ۋاقىتقا جىددىي قاراش، تاپان قويۇش يولىدا باشقىلارغا ئېسىلىۋالماسلىق، دەل - دەرەخلەرگە تايىنىۋالماسلىق، ئويۇنىنىڭ كۆركەم، تېز سۈرئەتتە ئوينىلىشى ئۈچۈن قائىدىلەرگە تولۇق ئەمەل قىلىش لازىم. ئويۇن يۇقىرىقى تەرتىپ بويىچە داۋاملىشىپ بەلگىلەنگەن ۋاقىت توشقاندا ئاخىرلىشىدۇ.

بۇ ئويۇن باللارنى سوغۇقتا چېنىقتۇرۇش رولىنى ئوينايدۇ، پائالىيەتچىل قىلىپ تەربىيەلەيدۇ، ھەرقانداق ئىشتا ۋىجدانلىق بولۇشقا ئۈندەيدۇ، راستچىللىققا يېتەكلەيدۇ، تەڭتۇشلار ئارا ئۆتكۈزۈلگەن مۇسابىقىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەشتىكى تۇرتكىلىك كۈچ ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈرىدۇ.

«لىڭگىرتاقتاق» ئويۇنى

«لىڭگىرتاقتاق» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا ئەزەلدىنلا بار بولۇپ، «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا «لوگىرتاقتاق ــ بىر خىل بالىلار ئويۇنىنىڭ نامى» دەپ ئېلىنغان (3ـ توم، 517 ـ بەت).

بۇ ئويۇن ئادەتتە قىش پەسلىدىن باشقا پەسلىلەردە قىز ـ ئوغۇللار تەرىپىدىن ئويىنىلىدۇ. بالىلار ئۆز هويلىلىرىدا، مەھەللە ـ كويلاردا، ئازادە، پاكىز سورۇنلاردا توپ ـ توپ بولۇشۇپ ئىككى بالا بىر ـ بىرىگە قارشى گۈرۈپپا بولۇپ، ئۆزىنىڭ تېقىمى ئېگىز-لىكتە كېلىدىغان كۆتەك، ئورۇندۇق، تاش ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر ئۈستىگە توغرىسىغا مىندۈرۈلگەن ئۇزۇنلۇقى 4 ~ 5 مېتىرلىق شال ياكى لىم ياغاچلارنىڭ ئىككى ئۇچىدا ئولتۇرۇپ، ئۆزى ئولتۇرغان تەرەپنى تۆۋەنگە باسىدۇ. ئىككى بالىنىڭ قايسىسى كۆچتۈڭگۈر، ئېغىر بولسا، ئۆزى ئولتۇرغان تەرەپنى يەرگە تىرەپ قارشى تەرەپنى بوشلۇقتا توختىتىۋالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قارشى تەرەپتىن يەڭگىل كېلىپ ياغاچ ئۈستىدە كۆتۈرۈلۈپ قالغان بالا:

لىڭگىر ـ لىڭگىرتاقتاق،
ھەجەرخان چاپاق.
ھەجەرخاننىڭ بىر قىزى بار،
يۈزلىرى قاسماق.

لىڭگىر ـ لىڭگىرتاق،
ئىككىمىز ئىناق.
دائىم رەتلىك ئويناىمىز،
يۈزىمىز ئاپپاق.

دەپ قوشاق ئېيتىدۇ. بۇ ھالەت قوشاق ئېيتقۇچىنىڭ بىر قېتىم يېڭىلگەنلىكىنى ئېڭىراپ قىلىپ، دوستلۇق ئاساسىدا قايتا داۋاملاشتۇرۇشنى ئىلتىماس قىلغانلىقىنىڭ ئىپادىسى. بۇنىڭ بىلەن يەڭگۈچى يېڭىلگۈچىگە ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن ئورنىدىن مەدىرلاپ، ئۆزىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ، ئويۇن يەنە يېڭى مەزمۇنغا كىرىدۇ. يەڭگۈچى بەلەن يېڭىلگۈچى ئوتتۇرىسىدىكى ھەرىكەت يۇقىرىقىدەك داۋاملىشىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ بەدەن چېنىقتۇرۇشىغا پايدىلىق. بالىلار بۇ ئويۇننى قانچىكى كۆپ ئويناپ يۇقىرى ـ تۆۋەن ھەرىكەتلەنسە، شۇنچە يۇرەكلىك، جۇرئەتلىك بولىدۇ.

«شىلدىر كوپ» ئويۇنى

«شىلدىر كوپ» ئويۇنى يەرلىك، مىللىي ئالاھىدىلىكى كۈچلۈك ئەنئەنىۋى ئويۇن بولۇپ، ئويۇندا تۇماق، دوپپا ياكى باش ياغلىقنىڭ ئىشلىتىلىشى بۇ ئويۇننىڭ ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىگە خاس، ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. چۈنكى، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي كىينىش ئادىتىدە باش كىيىمىنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ. ئۇيغۇر ئەرلىرى تۆت پەسلىنىڭ ھەممىسىدە ھەر خىل باش كىيىملەرنى كىيىشكە، ئۇيغۇر ئاياللىرى بېشىغا ياغلىق ئارتىشقا ياكى دوپپا كىيىشكە ئادەتلەنگەن. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى قارىشىدا ئومۇمەن ئاممىۋى مۇراسىملارغا، بولۇپمۇ توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ سورۇنلىرىغا باش كىيىمسىز بېرىش ھۆرمەتسىزلىك ۋە ئەدەپسىزلىك ھېسابلىنىدۇ.

تۇماق ئادەتتە ئۇيغۇرلارنىڭ قىشلىق باش كىيىمى بولۇپ، ئاساسەن تېرىدىن ئىشلىنىدۇ. نۇسخا جەھەتتىن ئاق تۇماق، سالۋا تۇماق، سوغا تۇماق، كۆلا تۇماق، يېڭىسار

تۇمقى، كېرىيە تۇمقى، ساغان تۇمقى، سۆسەر تۇماق، قاما تۇماق قاتارلىق خىللارغا بۆلۈنىدۇ. تۇماقلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاشلانغان يۇمشاق تېرىدىن ئىشلىنىپ، گىرۇەكلىرىگە سۇپەتلىك كۆرپىدىن زىغىر تۇتۇلىدۇ. بەزى تۇماقلارنىڭ ئۇستى قارا ياكى باشقا رەڭلىك رەختلەر بىلەن تاشلانغان بولىدۇ.

دوپپا ئۇيغۇرلارنىڭ گۈزەللىك قارىشىدا ئەكس ئەتكەن تەبىئەت گۈزەللىكىنىڭ ئوبرازى سۈپىتىدە روشەن مىللىي تۈس ئالغان يازلىق باش كىيىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر دوپپىلىرى نۇسخىسىنىڭ كۆپ خىللىقى، ھۈنەر ـ سەنئەت جەھەتتىكى نەپىسلىكى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر.

«شىلدىر كوپ» ئويۇنى ئەتىياز، ياز، كۈز كۈنلىرى تالا ـ تۈزدە، مەھەللىدە، ئېرىق ـ ئۆستەڭ بويلىرىدا، قىش كۈنلىرى ئۆي ياكى ھويلىلاردا ئوغۇل ـ قىزلارنىڭ ئارىلىشىپ ئوينىشىغا ماس كېلىدۇ. ئادەتتە ئويۇنغا قاتنىشىدىغان باللار سان جەھەتتىن ئۆچرىمايدۇ.

ئويۇنغا قاتناشماقچى بولغان باللار پەسلگە ماس باش كىيىملىرىنى كىيىشىپ بىر يەرگە توپلىنىدۇ. ئارىدىن خالىغان بىر بالا «تاپقۇچى» بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، قالغان بالىلار رەتكە تىزىلىپ، قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ، بىر ـ بىرىدىن ئارىلىق قالدۇرماي زوك ئولتۇرىدۇ. «تاپقۇ»

چى» قاتارنىڭ ئالدىدا ئۆره تۇرىدۇ. شۇ كۈنكى ئويۇن ئۇچۇن تاللانغان ئويۇنچۇق — تۇماق، دوپپا ياكى باش ياغلىق زوڭ ئولتۇرغان باللارنىڭ بىرىده بولىدۇ.

ئويۇن قاتارنىڭ ئوڭ ياكى سول تەرىپىدىن باشلىنىدۇ، ئويۇن باشقۇرىدىغان بالا: «باشلانسۇن!» دېگەن هامان، قاتار ئولتۇرغان باللار «شلدىركوپياك - شلدىركوپ، شلدىر كوپياك - شلدىر كوپ» دېيىشكىنىچە كەينىگە تۇتۇۋالغان قوللىرىنى هەركەتلەندۈرۈپ، «تاپقۇچى»نىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، ئويۇنچۇقنى بىر - بىرىگە سۇنۇپ بېرىدۇ. ئويۇنچۇق قاتارنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغا بىر - بىرلەپ ماڭدۇرۇلسمۇ، ئاتلىتىپ سۇنۇلسمۇ، قاتارنىڭ خالىغان يېرىدىن ياندۇرۇلسمۇ بولۇۋېرىدۇ. ئەمما، بىر بالىنىڭ قولىدا توختاپ قالماسلىقى كېرەك. قاتار ئالدىدا تۇرغان «تاپقۇچى» بالا زېھنىنى يىغىپ، زوڭ ئولتۇرغانلارنىڭ هەركىتىنى كۆزىتىشى، پەرىزىگە تايىنىپ ئويۇنچۇقنى تېپىشى، ئورۇنسىز گۇمان قىلىپ ۋاقتىنى ئىسراپ قىلماسلىقى شەرت. «تاپقۇچى» بالا قاچانكى ئويۇنچۇقنى تاپالسا، قاتارغا كىرىپ ئولتۇرىدۇ، ئۆزىدە ئويۇنچۇق بارلىقىنى چاندۇرۇپ قويغان بالا «تاپقۇچى» بولىدۇ. ناۋادا «تاپقۇچى» بالا ئويۇنچۇقنى تاپالمىسا، داۋاملىق «تاپقۇچى» بولۇۋېرىدۇ. ئويۇن مۇشۇ يوسۇندا تەكرارلىنىۋېرىدۇ. بۇ ئويۇن كەچتە ئوينالغاندا، ئويۇنچۇقنى تېپىش تەسكە توختايدۇ. شۇڭا، باللار ئويۇنچۇقنى بىر - بىرىگە سۇنۇپ بېرىش جەريانىدا چىققان «شلدىر - شلدىر» ئاۋازغا ياكى پەرەزگە تايىنىپ تاپىدۇ.

بۇ ئويۇن باللارنىڭ پەرەز قىلىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرىدۇ، كۆرۈش، ئاڭلاش سەزگۈلىرىنى ئاشۇرىدۇ، كۆز، قولاق قاتارلىق ئەزالىرىنى ساغلاملاشتۇرىدۇ، باللارنى تەرتىپلىك، ئىنتىزامچان بولۇشقا يېتەكلەيدۇ.

«چىم - چىم» ئويۇنى

«چىم - چىم» ئويۇنى ئۇيغۇر قىز - ئوغۇل ئۆسمۈرلىرىگە باللىق دەۋرىدىن ياشلىق مەزگىلىگە قەدەم قويغۇچە ئىزچىل هەمراه بولۇپ كەلگەن، باللار ئالاهىده قىزىقىپ ئوينايدىغان ئۆزگىچە شەكىل ۋە مەزمۇنغا ئىگە ئەنئەنىۋى ئويۇن. باللار ئويۇن جەريانىدا ياسايدىغان ساپال قاچا، ئۇرۇق، چىلاپچا قاتارلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ نۇسخىسى ئەهمىيەتتە ئۇيغۇر كۇلالچىلىق هۈنەر - سەنئىتىنىڭ باللارچە ئىپادىلىنىشىدۇر.

«چىم - چىم» ئويۇنىنىڭ پەيدا بولۇش تارىخىنى ئۇيغۇرلارنىڭ كۇلالچىلىق هۈنەر -

سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى بىلەن باغلاش ئەقلگە ئەڭ مۇۋاپىق. چۈنكى، چوڭلارنىڭ لايدىن پايدىلىنىپ ھەر خىل بۇيۇملارنى ياساپ، پىشۇرۇپ ۋە زىننەتلەپ كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىشلىتىشى بالىلاردا قىزىقىش قوزغاپ، بۇ ئەھمىيەتلىك ئۇيۇننى بارلىققا كەلتۈرۈشكە سەۋەب بولغان. نەتىجىدە، بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇپ، يېتىلىۋاتقان زېھنىنى ئۇرغۇتقان. ئۇزاق تارىخقا ئىگە بۇ ئەنئەنىۋى ئويۇن ئۆسمۈرلەرنىڭلا ئەمەس، بەلكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلارنىڭمۇ ئويىنىشىغا باب كېلىدۇ. دېمەك، گېزى كەلسە چوڭ ياشتىكىلەرمۇ بۇ ئويۇننى قىزىقىپ ئوينايدۇ. ئويۇن جەريانىدا ئوقۇلىدىغان تۆۋەندىكى قوشاقلار بۇنىڭ دەللىلىدۇر:

چىم - چىم ئەتتىم چىم بىلەن،
كاۋاپ ئەتتىم زىخ بىلەن.
ئەس - يادىم سەن بىلەن،
سەن يۇرىسەن كىم بىلەن؟
...

تەخسىدە كاۋاپ،
يېسىلە ساۋاب.
مەن ئۇكامنى باقمەن،
قوينۇمغا سولاپ.

بىزنىڭ ئۆينىڭ ئارقىسى
بوستانلىق تېرەك.
چاتۇپتىڭ شېخىنى،
قالاشقا كېرەك.
...

بۇ ئويۇن ئەتىياز، ياز، كۈز پەسىللىرىدە ئېرىق ـ ئۆستەك بويلىرىدا ئويىنىلىدۇ. ئويۇنغا قاتنىشىدىغان بالىلار سۇ ئېقىۋاتقان ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنىڭ ئىككى قاسىنىقىدا بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرىدۇ، بىرەيلەننى رىياسەتچىلىككە سايلايدۇ.

شۇ كۈنلۈك ئويۇن رىياسەتچىسى ئويۇنىنىڭ باشلانغانلىقىنى جاكارلاش بىلەن تەڭ، بالىلار ئىككى قولىنى سۇغا تېقىپ سېغىز لايىنى چاڭگاللاپ ئېلىپ، سەپ سۈيىنى ئېقىتەۋەتكەندىن كېيىن، «چىم ـ چىم» ئېتىش ئارقىلىق ھەر خىل بۇيۇملارنى ياسايدۇ. يالاغان نەرسىلەر ھەركىمنىڭ ھۈنىرى ۋە تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىغا باغلىق بولىدۇ. ئويۇن ئاخىرىدا شۇ كۈنلۈك ئويۇنغا قاتناشقان بالىلار ياسىغان نەرسىلىرىنى ھەرقايسى جەھەتلەردىن ئۆزئارا باھالىشىدۇ. كىمنىڭ ياسىغىنى كۆپ ھەم چىرايلىق بولسا، شۇنداقلا ئەسلىي نۇسخىسىغا ئوخشىغان بولسا شۇ بالا «ئۇستام» سانىلىپ باشقىلارغا ھۈنەر ئۆگىتىدۇ. بالىلار ئۆزلىرى ياسىغان نەرسىلىرىنى ئاۋايلاپ ئۆيلىرىگە ئېلىپ كېتىپ، ساقلاش ئۈچۈن مۇۋاپىق يەرگە تىزىپ قويىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنى ئەجدادلىرىنىڭ كۈلالچىلىق ھۈنەر ـ سەنئىتى بىلەن دەسلەپكى قەدەمدە ئۇچراشتۇرىدۇ، بالىلارغا ساپال بۇيۇملارنىڭ ياسىلىش جەريانى ۋە كېلىش مەنبەسىنى تونۇتىدۇ، ئۆزئارا ئۆگىنىش، كەشپىيات يارىتىش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بېرىدۇ. بۇنداق كوللېكتىپ ھەرىكەت بالىلارنى بىر ـ بىرىنى چۈشىنىش، ئۆزئارا ئىشىنىش ئاساسىدا ئورتاق ئىلگىرىلەش پۇرسىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

«تېپىشماق ئېيتىشىش» ئويۇنى

«تېپىشماق ئېيتىشىش» ئويۇنى قىش كۈنلىرى كۈندۈز ياكى ئاخشىمى مەھەللىلەردە، ئېرىق بويلىرىدا، ھويلا ـ مەيدانلاردا قىز ـ ئوغۇللار تەرىپىدىن ئويىنىلىدىغان، مەزمۇن دائىرىسى كەڭ ھەم چوڭقۇر، ھازىرجاۋابلىقنى تەلەپ قىلىدىغان، تەرتىپ ـ ئىنتىزامى كۈچلۈك ئويۇن. ئويۇنغا ئىشتىياق باغلىغان بالىلار بىر ـ بىرىنى چاقىرىشىپ مۇۋاپىق ئورۇنغا يىغىلىشقاندىن كېيىن، ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنىدۇ. گۇرۇپپا باشلىقلىرى ئويۇن باشلاش نۆۋىتىنى تالىشىپ بېكىتىپ، ئۆز ئەزالىرىغا شۇ قېتىملىق ئويۇنىنىڭ تەرتىپ ـ قائىدىلىرىنى ئۇقتۇرىدۇ. ئىككى گۇرۇپپىدىكى بالىلار2 ـ 3 مېتىر ئارىلىق تاشلاپ ئۆزئارا قارىشىپ تۇرىدۇ. ئويۇن كوللېكتىپ سوراش، كوللېكتىپ جاۋاب

بېرىش ياكى يەككە سوراش، يەككە جاۋاب بېرىش شەكلىدە ئويىنلىدۇ. قايسى شەكلىدە ئويناشنى گۇرۇپپا باشلىقلىرى ئويۇننىڭ تەييارلىق باسقۇچىدا بېكىتىدۇ.

«ئا»: قارىكام ئاتتىن چۈشتى، بالىلىرى چۆرىسىگە ئولاشتى، ئۇ نېمە؟

«ب»: قازان، چىنە ـ تاۋاق.

«ئا»: ئەتىگەندە تۆت پۇتلۇق، چۈشتە ئىككى پۇتلۇق، كەچتە ئۈچ پۇتلۇق، ئۇ نېمە؟

«ب»: ئادەم (تۇغۇلۇپ بىر مەزگىل ئۆمىلەيدۇ، كېيىن ئىككى پۇتىغا تايىنىپ ئۆرە ماڭىدۇ، قېرىغاندا ھاسىغا تايىنىپ مېڭىپ ئۈچ «پۇتلۇق» بولىدۇ).

«ئا»: قوش ئېرىقتىن سۇ كەلسە، بەش دېھقان يۇگۇرۇپ كەلدى، ئۇ نېمە؟

«ب»: بۇرۇن، بەش بارماق.

«ئا»: ماڭدۇ ـ ماڭدۇ قىردىن ئاشالمايدۇ، ئۇ نېمە؟

«ب»: بۆشۈك.

ئويۇن مۇشۇ پەددىدە داۋاملىشىپ يېرىملاشقاندا، سوئال سورىغۇچى بىلەن جاۋاب بەرگۈچى ئالمىشىدۇ.

«ب»: ئاش، ئاشنىڭ ئىچىدە تاش، تاشنىڭ ئىچىدە يەنە ئاش، ئۇ نېمە؟

«ئا»: ئۆرۈك.

«ب»: ئانىسى ئۇسسۇلغا چۈشسە، بالىلىرى چاۋاك چاپتۇ، ئۇ نېمە؟

«ئا»: دەرەخ، يوپۇرماق.

«ب»: بېلى باغلاقلىق، تۇلكە تۇماقلىق، ئۇ نېمە؟

«ئا»: سۇپۇرگە.

«ب»: .....؟

«ئا»: .....؟

ئويۇن سوئال ـ جاۋاب شەكلىدە داۋاملىشىپ، بالىلار زېرىككۈچە ياكى ھارغۇچە ئوينىلىدۇ. بۇ ئويۇننىڭ ئۆزگىچىلىكى شۇكى، ئويۇن جەريانىدا مەنىسى ئېنىقسىز، ئەرزىمەس، بالىلارغا ياماق تەسىر بېرىدىغان تېپىشماقلارنى ئېيتىشىش چەكلىنىدۇ. بۇنىڭغا يول قويغۇچىلار شۇ نۆۋەتلىك ئويۇنغا قاتنىشالمايلا قالماي، بەلكى تەڭتۇشلىرىنىڭ تەنقىدىگە ئۇچرايدۇ. بۇ خىل سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەن بالىلار دوستلىرىدىن ئەپۇ سوراپ، ئۇلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ، كېيىنكى قېتىمدىن باشلاپ سەپكە قايتىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن سوئال سورىغۇچىلار ئويۇن داۋامىدا كاللىسىنى ھەم تېز، ھەم ئەتراپلىق ئىشقا سېلىپ، تەبىئەت، جەمئىيەت ۋە ئىنسان ھاياتىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىگە چېتىلىدىغان تېپىشماقلارنىڭ ئاددىي ـ مۇرەككەپلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئۇزۇلدۇرمەي ئېيتىشى، جاۋاب قايتۇرغۇچىلارمۇ دەل، ئەينەن، تېز جاۋاب بېرىشى شەرت. جاۋاب قايتۇرغۇچىلار تېپىشماقنىڭ جاۋابىنى تاپالماي قالغاندا يېڭىلگەن ھېسابلىنىپ، يەڭگۈچىلەرنىڭ تەلىپىنى ئورۇنلىغاندىن كېيىن، سوئال سورىغۇچىلار بىلەن ئورۇن ئالماشتۇرىدۇ ـ دە، ئويۇن يېڭىباشتىن باشلىنىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ ئويلاش، سۆزلەش، ئىشلەش ئىقتىدارىنى تەڭ يېتىلدۇرۇشكە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ؛ بالىلارنى قائىدە ـ يوسۇنلۇق، ئەدەپلىك، ھازىر جاۋاب، رىقابەت ئېڭىغا ئىگە قىلىپ تەربىيەلەيدۇ؛ بالىلارغا تەبىئەت، جەمئىيەت ۋە ئىنسانىيەت دۇنياسىنىڭ سىرلىرىنى چۈشىنىش ئۈچۈن بالىلىق دەۋرىدىن باشلاپلا ئۆگىنىش لازىملىقىنى ھېس قىلدۇرىدۇ.

«ئات توقۇش» ئويۇنى

ئەجدادلىرىمىز ياراتقان «ئاتلىقلار مەدەنىيىتى» ۋە ئاتنى مۇقەددەس بىلىش، ئات ھەققىدىكى قىزىقارلىق، تەسىرلىك ئەپسانە ـ رىۋايەت، چۆچەكلەر، ئاتنىڭ ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدىكى مۇھىم رولى قاتارلىقلار ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىنىڭ ئالاھىدە قىزىقىشىنى قازغاپ، «ئات توقۇش» ئويۇنىنى بارلىققا كەلتۈرۈشىگە تۈرتكە بولغان.

بۇ ئويۇن تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدە پاكىز مەيدانلاردا 8 ـ 10 ياشتىن يۇقىرى ئوغۇللار تەرىپىدىن ئوينىلىدۇ. ئويۇنغا قاتناشماقچى بولغان بالىلاردىن يەتتە ـ سەككىزى بىر يەرگە يىغىلىپ، تۆز سىزىق ياكى چەمبەر شەكلىدە زوڭ ئولتۇرىدۇ، ئاندىن ھەر خىل ئاھاڭ ۋە رىتىمدا تۆۋەندىكى قوشاقلارنى ئوقۇيدۇ:

دوقۇ ـ دوقۇيلى،
ئاتنى توقۇيلى.
نەگە بارايلى؟
تاغقا بارايلى.
تاغدا نېمە بار؟
تاغدا ئادىشىم.
ئادىشىڭ كىمدۇر؟
بۇۋاي سارە.
بۇۋاي سارە
ئاش ئېتىدۇ
ئون چارا،
ماڭا بېرىشى بىر قوشۇق،
ئۆزى ئىچىدۇ بەش چارا.
بىر قوشۇققا تويمىدىم،
ئالما كەپلەپ قويمىدىم،
چالما كەپلەپ قويمىدىم،
ئۈنى گوللاپ قويمىدىم.

بورغول - بورغۇل بىر باتۇر،
مەخمەل كۆرپىدە ياتۇر.
بورغۇلۇمغا تاغار ئارتسام
قارا پاتقاقتا ياتۇر.
«هوش!» دېسەممۇ قوپمايدۇ،
«هوچ!» دېسەممۇ قوپمايدۇ.
بىزنىڭ هۇرۇن بورغۇل باي،
تاياقتىنمۇ قورقمايدۇ.
ئون بىر كالتەك ئۇرغاندا،
ئۆلۈپ قالسا قوپمايدۇ.

قاق - قاق، قاغىلار قاق،
ئالا قاغا نەگە بارسەن؟
ئالا تاغقا.
ئالا تاغدا نېمە بار؟
ئۇششاق - ئۇششاق جىگدەم بار.
كىم بەردى؟
مومام بەردى.
ئوغلۇمغا بەردىم ئورغاقچە،
قىزىمغا بەردىم قىڭراقچە،
ئۆزۈمگە قالدى تىرناقچە.
ئوغلۇم يەپ ئوۋغا چىقتى،
قىزىم يەپ قىرغا چىقتى.

...

ئويۇن يۇقىرىقى ئۇچ بۆلەك قوشاقنىڭ تەكرار ئوقۇلۇشى بىلەن داۋاملىشىدۇ. ئۇ-يۇن ئوينىغۇچىلار ئويۇننىڭ قائىدە - تۈزۈمگە رىئايە قىلىشى، قوشاقلارنى ئەسلى ئاھاڭى بويىچە بىر خىل رىتىمدا يادقا ئوقۇشى، قوشاقلارنىڭ ئىلگىرى - كېيىنلىكىگە دىققەت قىلىشى، مەزمۇننى ئارىلاشتۇرۇۋەتمەسلىكى، ھەرىكەتنى قوشاق مەزمۇنىغا ماسلاشتۇرۇشى لازىم.

باللار بۇ ئويۇن ئارقىلىق ئەجدادلار ياراتقان «ئاتلىقلار مەدەنىيىتى» ۋە ئات مۇ-قەددەسلىكى بىلەن ئازدۇر - كۆپتۇر تونۇشۇپ چىقىدۇ؛ «ئەر قانىتى» سانالغان ئاتنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى رولىنى تونۇپ يېتىدۇ؛ ئويۇن قوشاقلىرىنى يادقا ئوقۇش ئارقى-لىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشنىڭ دەسلەپكى قەدىمىنى باسىدۇ، ئەسته تۇتۇش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرىدۇ.

«قاچ ـ قاچ» ئويۇنى

«قاچ ـ قاچ» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى ئالاهده قىزىقىپ ئويناىدىغان، تارىخى ئۇزاق ئەنئەنىۋى ئويۇن بولۇپ، ئادەتته «مالاي توپ» ئويۇنى، «سېسىق توپ» ئويۇنى، «هويلا توپ» ئويۇنى، «كويلا توپ» ئويۇنى دېگەندەك ناملاردا تارقالغان. «قاچ ـ قاچ» ئويۇنى هوشيارلىق ـ چېۋەرلىك بىلەن يۈگۈرۈش ئاساس قىلىنغان مۇسابىقىلەشكۈچى ئىككى تەرەپنىڭ باشلامچىلىرى «ئاتامان» دېيىلىدۇ. ئويۇن مەيدانىنىڭ ئىككى بېشىغا بىرىدىن ئاي شەكىللىك «هويلا» سىزىلىدۇ. مەيدانىنىڭ بۇ بېشىغا سىزىلغىنى «باش هويلا»، ئۇ بېشىغا سىزىلغىنى «ئاياغ هويلا» دېيىلىدۇ. ئويۇن باشلىنىشتىن بۇرۇن ئىككى ئاتامان «هويلا»غا ئىگە بولۇش هوقۇقىنى تالىشىپ، كالتەكنى سىقىملىشىدۇ. كالتەكنىڭ ئۈچى قايسى تەرەپ ئاتامانىنىڭ سىقىمىدا قالسا، شۇ تەرەپ «باش هويلا» ئىچىده توپ ئۇرغۇچىلارغا توپ تاشلاپ بېرىش، ئۇ رۇلغان توپنى تېرىپ كېلىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ. بۇ ئويۇندا توپ مەيدان سىرتىغا چىقىپ كەتسە ياكى كالتەك توپقا تەگمەسلىك تۇپەيلى توپ قايتا ئۇرۇلسا، توپ ئۇرۇش هوقۇقى قارشى تەرەپكە ئۆتىدۇ. بۇنداق ئۇرۇلغان توپ «سېسىق» توپ دېيىلگەچكە، ئويۇن «سېسىق توپ» ئويۇنى دەپ ئاتالغان؛ «باش هويلا» ئىچىده تۇرۇپ توپ ئۇرغۇچىنىڭ توپنى ئۇرۇپ بولۇپلا «ئاياغ هويلا»غا قېچىپ بېرىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ بىر ئەزاسى توپنى ئۇرۇپ بولۇپ قاچقاندا ئۇنىڭ ئەسلى ئورنىغا قېچىپ كېلىدىغانلىقىغا قاراپ «قاچ ـ قاچ» ئويۇنى دەپ ئاتالغان.

ئويۇنغا قاتنىشىدىغان باللار ئاۋۋال «ئا»، «ب» ئىككى تەرەپكە ئايرىلىدۇ، هەر بىر تەرەپتىكى باللارنىڭ توققۇزدىن ئېشىپ كەتمەسلىكى شەرت قىلىنىدۇ. يۈگۈرۈشكە ئەپلىك بولسۇن ئۈچۈن، تۈزلەڭ يەر ياكى ئاختاملىق مەيدان قىلىنىدۇ. ئويۇن مەيدانىنىڭ چوڭ ـ كىچىلىكى قاتناشقۇچىلار سانىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ، ئادەتته ئۇزۇنلۇقى 60 ـ 80 مېتر، كەڭلىكى 40 ـ 60 مېتر بولسا مۇۋاپىق.

ئويۇندا ئىشلىتىش ئۈچۈن بىر دانه بىجگەن توپ ۋە ئۇزۇنلۇقى 60 ـ 70 سانتىمېتر، تومىلۇقى كەتمەن سېپىچىلىك، توپقا ئۇرۇلىدىغان تەرىپى ياپىلاق كەلگەن كالتەك تەييارلىنىدۇ. ناۋادا مەيدان كىچىك كېلىپ قالسا، توپنى قولدا ئۇرۇپ ئويناشقىمۇ بولىدۇ.

توپ ئۇرغۇچى تەرەپ ئەزالىرى «باش هويلا» ئەتراپىدا رەتلىك تىزىلىپ تۇرىدۇ. قارشى تەرەپ ئەزالىرى ئۇرۇلغان توپنى تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ئەپلىك جاي تاللاپ ئورۇن ئىگىلەيدۇ. توپ ئۇرغۇچى تەرەپكە قارشى تەرەپنىڭ «ئاتامان»ى توپنى كالتەككە تەڭلەپ تاشلاپ بېرىدۇ. ئادەتتىكى ئەزالارنىڭ بىر قېتىم، «ئاتامان»لارنىڭ ئىككى قېتىم توپ ئۇرۇش هوقۇقى بولىدۇ. ئويۇن باشلىغان «ئا» تەرەپنىڭ بىر ئەزاسى توپنى ئۇ-رۇپ بولۇپلا مەيداننىڭ ئۇ تەرىپىدىكى «ئاياغ هويلا»غا كىرىۋالغۇچە «ب» تەرەپتىكى بالا توپنى تۇتۇۋېلىپ ئۇنى توپ بىلەن ئۇرۇۋالسا، «ئا» تەرەپنىڭ باشقا ئەزالىرى چەبدەسلىك بىلەن يۈگۈرۈپ بېرىپ «باش هويلا»غا كىرىۋېلىشى شەرت، ئەگەر كىرىپ بولغۇچە ئارىلىقتا «ب» تەرەپ توپ بىلەن ئۇلارنىڭ بىرەر ئەزاسىنى ئۇرۇۋالسا، «ئا» تەرەپ توپ ئۇرۇش هوقۇقىدىن مەهرۇم قالىدۇ. توپ ئۇرۇش هوقۇقى بار تەرەپنىڭ ئەزالىرىدىن بىرى توپ ئۇرغاندا كالتەك توپقا تەگمەي ياكى توپ يىراقتا ماڭماي قېلىش تۇپەيلى قاچالمىسا، «باش هويلا»غا كىرىپ تۇرۇپ، توپنى يەنە بىر بالا ئۇرغاندىن كې-يىن شۇ بالا بىلەن بىللە قاچسىمۇ بولىدۇ؛ ئەمما، «ئاياغ هويلا»غا قېچىپ بېرىۋالغاندىن كېيىن يەنە پۇرسەت كۈتۈپ، ئۆز گۈرۇپپىسىدىكى باشقا بىر بالا توپ ئۇرغاندىلا «باش هويلا»غا قايتا قېچىپ كېلىۋالسا «ئەسىر»لىكتىن قۇتۇلۇپ، توپ ئۇرۇش هوقۇقىغا قايتا ئىگە بولىدۇ. توپ ئۇرغۇچى تەرەپ ئەزالىرى «باش هويلا» ئىچىدە تۇرۇپ توپنى خا-لىغان ئارىلىققا ئۇرسا بولىۋېرىدۇ، لېكىن ئارقا تەرەپ-كە ئۇرسا ياكى مەيدان سىزىقىدىن چىقىرىۋەتسە «سې-سق توپ» ئۇرغان هېسابلىنىپ، توپ ئۇرۇش هوقۇقى ئالمىشىدۇ. مۇسابقە جەريا-نىدا توپ ئۇرغۇچى تەرەپنىڭ توپ ئۇرۇش نۆۋىتى تۈ-گەپ، هەممە ئەزاسى قاچالا-ماي قاملىپ قالسا، قارشى تەرەپنىڭ ئىككى ئەزاسى مەيدان ئىچىدە ئۆزئارا توپ پاسلىشىپ، توپ ئۇرغۇچى تەرەپنىڭ «ئاياغ هويلا»غا قېچىپ بېرىۋېلىشىغا پۇرسەت

يارىتىپ بېرىدۇ. توپ ئۇرغۇچى تەرەپ بۇ پۇرسەتتىمۇ قېچىپ بېرىۋالالمسا ياكى قېچىش جەريانىدا قارشى تەرەپ ئاتقان توپ بىلەن ئۇرۇۋېلىنسا، يېڭىلگەن بولۇپ، توپ ئۇ-رۇش هوقۇقى ئالمىشىدۇ.

دېمەك، «قاچ - قاچ» ئويۇنى كەسكىن ئېلىشىش، دەۋرلىك ئالمىشىش ئېچىدە دا-ۋاملىشىدۇ. بۇ ئويۇن بالىلاردىن ئادەتتىن تاشقىرى تېزلىك، چېۋەرلىك، قەيسەرلىك، هوشيارلىق تەلەپ قىلىدۇ؛ بالىلارنى ئۆم - ئىناق ئۆتۈشكە دالالەت قىلىدۇ.

«ئوغلاق - قوزا» ئويۇنى

«ئوغلاق - قوزا» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا «ئوغلاق» ئويۇنى، «ئوغلاق تارتىشىش» ئويۇنى دېگەندەك ناملار بىلەن ئۇزاق يىللاردىن بۇيان مەۋجۇت.

ئوغلاق تارتىشىش ئۇيغۇرلاردا نوروز بايرىمى، توي - تۆكۈن ۋە ئالتۇن كۈزدىكى مول هوسۇل تەنتەنىسى مۇناسىۋىتى بىلەن بۇگۈنگە قەدەر ئىزچىل داۋاملىشىپ كەل-گەن. دېمەك، چوڭلارنىڭ بىر خىل قىزىقارلىق ۋە ئەھمىيەتلىك پائالىيەتلىرى كېيىنچە بالىلارنىڭ «ئوغلاق - قوزا» ئويۇنى ئۈچۈن ئۈندۈرمە بولۇپ بەرگەن. نەتىجىدە، با-لىلار ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ هەر خىل ئويۇنلىرىغا زەن سېلىپ، ئۇيناش ماهارىتىنى ئىگە-لەش بىلەن بىر چاغدا، ئوغلاق - قوزىلارنىڭ شەكلىنى ئوخشىتىپ ياساپ، «ئوغلاق - قوزا» ئويۇنىنى بارلىققا كەلتۈرگەن.

بۇ ئويۇن ئومۇمەن يېزا - قىشلاقلاردا كۆپرەك ئويىنلىدۇ. بالىلار بۇ ئويۇننى ئەھۋالغا قاراپ يازدا سازلىقلاردا، ئېتىز - قىرلاردا؛ كۈز، ئەتىياز پەسىللىرىدە تاغ باغ-رى ۋە بىنەم يەرلەردە مال بېقىش جەريانىدا ئويناپدۇ.

بالىلار ئويۇننى باشلاشتىن ئاۋۋال پىچان، ئادراسمان ياكى باشقا ئوت ـ چۆپلەر-دىن «ئوغلاق ـ قوزا» ياسايدۇ، ئاندىن ئىككى «ئانا»نىڭ تاللىشى بىلەن ئىككى گۇ-رۇپپىغا بۆلۈنۈپ ئوينايدۇ ياكى ئىككى بالا ئۆزئارا ئويىنسىمۇ بولىدۇ. ئويۇن داۋامىدا بالىلار «ئېشەك»، «ئات» لىرىغا مىنىشىپ، ئۆزلىرى ئالدىن تەييارلىغان «ئوغلاق»، «قوزا»لارنى تارتىشىپ مۇسابىقىلىشىدۇ. ئويۇننىڭ قەدەم ـ باسقۇچ، قائىدە ـ تۈزۈم-لىرى ۋە ئاخىرقى نەتىجىسى چوڭلارنىڭ «ئوغلاق تارتىشىش» ئويۇنى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. ئويۇن جەريانىدا بالىلار:

دىكىر ـ دىكىر توشقان،
نەگە بارىسەن توشقان؟
دىكىر ئاكام قېشىغا.
دىكىر ئاكاڭ نېمە بەردى؟
ئۆچكە سېغىپ سۈت بەردى.
ئۆچكىسىنىڭ سۈتى يوق،

ئوغلىقىنىڭ پۇتى يوق.

...

ئۆزى ئىچتى بىر قاچا،
ماڭا بەردى بىر قوشۇق.
بىر قوشۇققا تويمىدىم،
بىر قورساقلىق بولمىدىم.

...

يۇگۈرۈپ باردىم تۆشۈككە،
بېشىم تەگدى بۆشۈككە.

.....

دېگەن قوشاقلارنى ئوقۇپ، سۆز ـ ھەرىكىتىنى ماسلاشتۇرۇشقا تىرىشىدۇ.

بۇ ئويۇن باللارنى ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ «ئوغلاق تارتىشىش» پائالىيىتى بىلەن تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ، باللارنى قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنى ئۆگىنىشكە ئۈندەيدۇ، باللاردا مۇسابىقىلىشىش تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرىدۇ.

«مىدىر ـ سىدىر» ئويۇنى

«مىدىر ـ سىدىر» ئويۇنى «قىم ـ قىم» ئويۇنى دەپمۇ ئاتالغان بولۇپ، ئوغۇل ـ قىزلارنىڭ ئويىنىشىغا ماس كېلىدۇ. ئويۇن بەلگىلىك دەرىجىدە ئەقلىي قابىلىيەتنى سىناشنى مەركەز قىلغانلىقتىن، باللارنىڭ زېھنىي قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشتە مۇئەييەن ئىجابىي تەسىرگە ئىگە.

بۇ ئويۇننى ئويناىدىغان باللارنىڭ سانى ئىككىدىن ئارتۇق بولسىلا كۇپايە. ناۋادا بۇ ئويۇنغا ئىككى ئۆسمۈر قاتناشتى دېسەك، «ئا» بالا ئويۇننى ئويناىدۇ، «ب» بالا ئويۇننىڭ ئويىنلىش جەريانىغا نازارەتچىلىك قىلىدۇ. «ئا» بالا ئىككى بىگىز بارمىقىنىڭ ئۇچىنى بىر ـ بىرىگە تەگكۈزۈپ، مەيدىسى ئەتراپىدا رىتىملىق مىدىرلىتىشقا باشلايدۇ ۋە ھەرىكەتكە ماسلاشتۇرۇپ:

مېنىڭ تۆگەم ئوبناقلايدۇ،
سېنىڭ تۆگەڭ چىچاڭلايدۇ.
مېنىڭ قوزام مەرىمەيدۇ،
سېنىڭ قوزاڭ سەمرىمەيدۇ.
مېنىڭ دادام كەل دېمەيدۇ،
توۋلاپ باقسام ھە دېمەيدۇ.

دەيدۇ.

بۇ ئويۇننىڭ زۆرۈر شەرتى شۇكى، شۇ نۆۋەت ئويۇن كۆرسىتىۋاتقان بالىنىڭ ئىكى بىگىز بارمقى توختاپ قالماسلىقى، قوشاقلار بارماق ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇلۇپ ئۆز تەرتىپى بويىچە تەكرار ئوقۇلۇشى لازىم. ناۋادا ئويۇن جەريانىدا بارماق توختاپ قالسا ياكى قوشاق تەرتىپى بۇزۇلسا، بارماق ھەرىكىتىگە ماس كەلمەي قالسا، «ئا» بالا يېڭىلگەن بولىدۇ-دە، «جازا»غا تارتىلغاندىن كېيىن، ئويۇن كۆرسىتىش نۆۋىتى «ب» بالىغا كېلىدۇ. ئويۇن مۇشۇ شەكىلدە داۋاملىشىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنى سۆز بىلەن ھەرىكەتنى ماسلاشتۇرالايدىغان، چەبدەس، سۆزمەن قىلىپ تەربىيەلەيدۇ.

«نان يېقىش» ئويۇنى

نان يېقىپ ئويناش بۇغداي ـ قوناقنى ئاساسلىق يېمەكلىك قىلىپ، نان يېقىپ يېيىشكە ئادەتلەنگەن ئۇيغۇرلاردا قىز ئۆسمۈرلەرنىڭ ئەنئەنىۋى، ئۆزگىچە ئويۇنلىرىنىڭ بىرىدۇر. بۇ ئويۇن قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرى ئۆز ھارارىتىنى كەڭ زېمىنغا سېخىيلىق بىلەن ھەدىيە قىلىدىغان ياز ۋە كۈز پەسىللىرىدە ئوينىلىدۇ.

قىزلار ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردىكى لاينى پاكىز سۈپۈرۈلگەن يەردە چەيلەپ، ئۆزلەشكەن خېمىر ھالىتىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن، «خېمىر»نى كۈن نۇرى ئوبدان چۈشىدىغان تۈۋى ياكى كىشىلەر ئاز ئۆتىدىغان يول ياقىسىغا ئېلىپ بارىدۇ، ئاندىن «نان» يېقىشقا ئىشلىتىلىدىغان «تۇز»، «قۇۋۇغۇن»، «تۈكچە»، «گەزنە» قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى تەخلىۋالىدۇ. ئەگەر قوناق ئۇنىدىن «نان»ـــ «زاغرا» يېقىشقا تۇغرا كەلسە، ئۇششاق چاۋارنى تېرىپ «تونۇر» بېشىغا تەييارلايدۇ. چۈنكى، «زاغرا» يېرىم شار شەكلىدە توم بولغاچقا، چاۋار سانجىپ قويۇلمىسا سويۇلۇپ چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن.

قىز بالىلار «نان» يېقىشتا كەم بولسا بولمايدىغان ماتېرىياللارنى تونۇر بېشىغا جۈغلاپ بولۇپ، بىر ـ بىرىنى «نان» يېقىشقا يارەملىشىشكە تەكلىپ قىلىدۇ ھەمدە ياقماقچى بولغان نانلىرىنىڭ شەكلىنى ھەركىم ئۆزىگە تونۇشلۇق ياكى ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان شەكىللەر بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈۋالىدۇ.

ئۇلاردىن «ئانا» ياكى «نان» يېقىش ماھىرى دەپ قارالغان بىر قىز مەخسۇس «نان» ياقىدۇ. قالغانلىرى ئۇنىڭ قىزلىرى ياكى قولۇم - قوشنىلىرى ئورنىدا «نان» راسلاپ بېرىدۇ، «نان» رەتلىك ھەم كۆركەم يېقىلىدۇ. «نان»لار كۆن نۇرىغا قاقلىنىپ، بىر-ئازدىن كېيىن بىر - بىرلەپ «پىشىش»قا باشلايدۇ، «پىشقان»دا قوموزۇلۇپ يەرگە يې-يىلىدۇ، ئاندىن خونلاپ «ئۆي»گە توشۇلىدۇ ياكى قىزلارنىڭ «مېھماندارچىلىق» ئىشى-غا ئىشلىتىلىدۇ. بۇ ئويۇن شۇ قېتىم تەييارلانغان «خېمىر» تۈگىگۈچە داۋاملىشىدۇ.

بۇ ئويۇن قىزلارنىڭ ئۆي ئىشلىرىنىڭ ئەلمى - تەلمىنى ئېلىپ ئاتا - ئانىسىغا يار-دەمدە بولۇشى، ئۆزلىرى يەۋاتقان نانىنى تەييارلاش مەشغۇلاتلىرىنى دەسلەپكى قەدەم-دە تونۇپ يېتىشى، ئەجدادلىرىنىڭ ئىلغار ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇرۇشى، نانىنىڭ ئۇي-غۇرلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ئالاھىدە ئورۇن تۇتۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىۋېلىشى ئۈچۈن پايدىلىق.

«خوراز سوقۇشتۇرۇش» ئويۇنى

روشەن پەسىل تۈسىنى ئالغان، ئەتە-يازدا ئوغۇللار تەرىپىدىن ئوينىلىدىغان بۇ ئويۇندا ئىشلىتىلىدىغان ئويۇنچۇق چوكاندا-تالدا ياسىلىدىغان بولغاچقا، بۇ ئويۇن «چوقان - سېكىلەك» ئويۇنى دەپمۇ ئاتى-لىدۇ.

باللار باھاردا تېنىگە سۇ يۈگۈرگەن سېرىق سۆگەت چىۋىقىنى پۈتاپ ئېلىپ، چىۋىقنىڭ تۈۋى تەرەپ قوۋزىقىنى ئازراق سويۇپ غولىغا يۆگەيدۇ، ئاندىن قوۋزىقى سويۇلغان تەرەپنى چىشلەپ تۈرۈپ قوۋ-زاقنى ئۈچى تەرەپكە تۈرۈپ، خۇددى خو-رازنىڭ جۇغدىيىكىگە ئوخشاش شەكىلگە كەلتۈرىدۇ. «خوراز سوقۇشتۇرۇش» ئويۇ-نىنى ئوينىماقچى بولغان ھەربىر بالا بۇ خىل

ئويۇنچۇقتىن بىرقانچىدىن تەييارلىۋالغاندىن كېيىن، ئىككى بالا بىر گۇرۇپپا بولۇپ پۈ-
پۈكلۈك چۈشەنگەك باش قىسمىنى نۆۋەت بىلەن بىر - بىرىگە ئۇرىدۇ.

كىمنىڭ قولىدىكى پۈپۈكلۈك چۈشىش — «خوراز»نىڭ بويىنى بۇرۇن ئۇزۇلسە، شۇ بالا ئۇتتۇرغانلىق بەدىلىگە قولىدىكى زاپاس ساقلاۋاتقان ساق «خوراز»دىن بىرنى ئۇتقان بالغا بېرىدۇ. قايسى تەرەپ تەييارلىغان «خوراز»لار بۇرۇن تۇگەپ قارشى تەرەپكە تەۋە بولۇپ كەتسە، ئويۇن توختايدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئۇتتۇرغۇچى چوكانتالدىن ئۇزۇن چاچ ياساپ بېشىغا ئېسىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئويۇندا يېڭىلىپ قالغانلىقىنى ياكى ئاجىز كەلگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىدۇ.

بۇ ئويۇن كۆپىنچە ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىدا، يېتىلگەن سۆگەت شاخلىرى كېسىلگەن چاغلاردا ئويناپلىدۇ. بالىلار ئاتا - ئانىلىرى بادرا ئۇچۇن كەسكەن سۆگەت چۆقىلىرىدىن پايدىلىنىپ «خوراز سوقۇشتۇرۇش» ئويۇنىنى ئويناشىدۇ.

بۇ ئويۇن ئوغۇل بالىلارنىڭ قەيسەرلىكىنى ئاشۇرىدۇ، بالىلارنى ئىسمى - جىسمىغا لايىق يېتىشىپ چىقىشقا ئۇندەيدۇ.

«جىلدىرماچ» ئويۇنى

جىلدىرماچ ئۇيغۇر ئوغۇل ئۆسمۈرلىرىنىڭ ياخشى ئەرمىكى بولۇپ، بىر يىلنىڭ ھەمە-
مە پەسلىدە بىرقەدەر تەكشى يول، ئېتىز - ئېرىق قىرلىرى ۋە سايلىقلاردا ئويناپلىدۇ.

ئوغۇل بالىلار تومراق سىمدىن ئۆزلىرى ياخشى كۆرىدىغان جىلدىرماچلارنى تەخ-
لەپ بولغاندىن كېيىن، جىلدىرماچنى ھەيدەشتە ئىشلىتىلىدىغان ئىتتەرگۈ ياساپ چىقىدۇ. ئىتتەرگۈنىڭ تومۇقى ۋە ئۇزۇنلۇقى ھەربىر بالىنىڭ، بولۇپمۇ جىلدىرماچنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ.

بالىلار مەھەللىلەر بويىچە ياكى خالىغانچە گۇرۇپپىلارغا ئايرىلىپ، ھەر خىل جىل-
دىرماچ ۋە ئىتتەرگۈلەرنى ئېلىپ كەڭ مەيدانلارغا جەم بولۇپ، «باشلامچى»نىڭ ئو-
رۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئۇزۇن - قىسقا ئارىلىقلارغا يۇگۇرۇشۇپ ئويناپىدۇ؛ جىلدىر-
ماچلارنى چەبدەسلىك بىلەن ھەيدەش، بۇراش، چوڭ - كىچىكلىك قاتارلىق ئالاھىدە-
لىكلىرىگە قاراپ سەپكە تىزىلىپ، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ كارۋان تارتىپ يۇرگەن ئۇزۇن سەپەرلىرىنى داۋاملاشتۇرغۇچىلارغا ئوخشىشىپ قالىدۇ. بالىلار بەلگىلەنگەن نىشانغا بې-
رىش جەريانىدا جىلدىرماچلارنى قائىدىلىك، تەرتىپلىك، تېز سۈرئەتتە ھەيدەش، بىر -

بىرىگە، باشقا نەرسىلەرگە سوقۇلۇپ كەتمەسلىك قاتارلىق «مۇسابىقە قائىدە»لىرىگە دىققەت قىلىدۇ.

بۇ ئويۇن ئوغۇللارنى غەيرەتلىك، جاسارەتلىك قىلىپ يېتىلدۈرىدۇ. ئۇزۇنغا يۈگۈ-رۈشتە چىنىقتۇرىدۇ؛ يىراق ـ يېقىندىكى ئىشلارنى جىلدىرماچنىك ياردەمى بىلەن تېز بېجىرىپ كېلىش، يېزا بالىلىرىنىڭ قوي، كالا پادىلىرىنى جىلدىرماچنىك ياردەمى بىلەن توسۇش ھەمدە مەدەنىي تۇرمۇشنى كۆپ خىلالاشتۇرۇش جەھەتلەردە مەلۇم ئەھمىيەتكە ئىگە.

«بوت-بوت» ئويۇنى

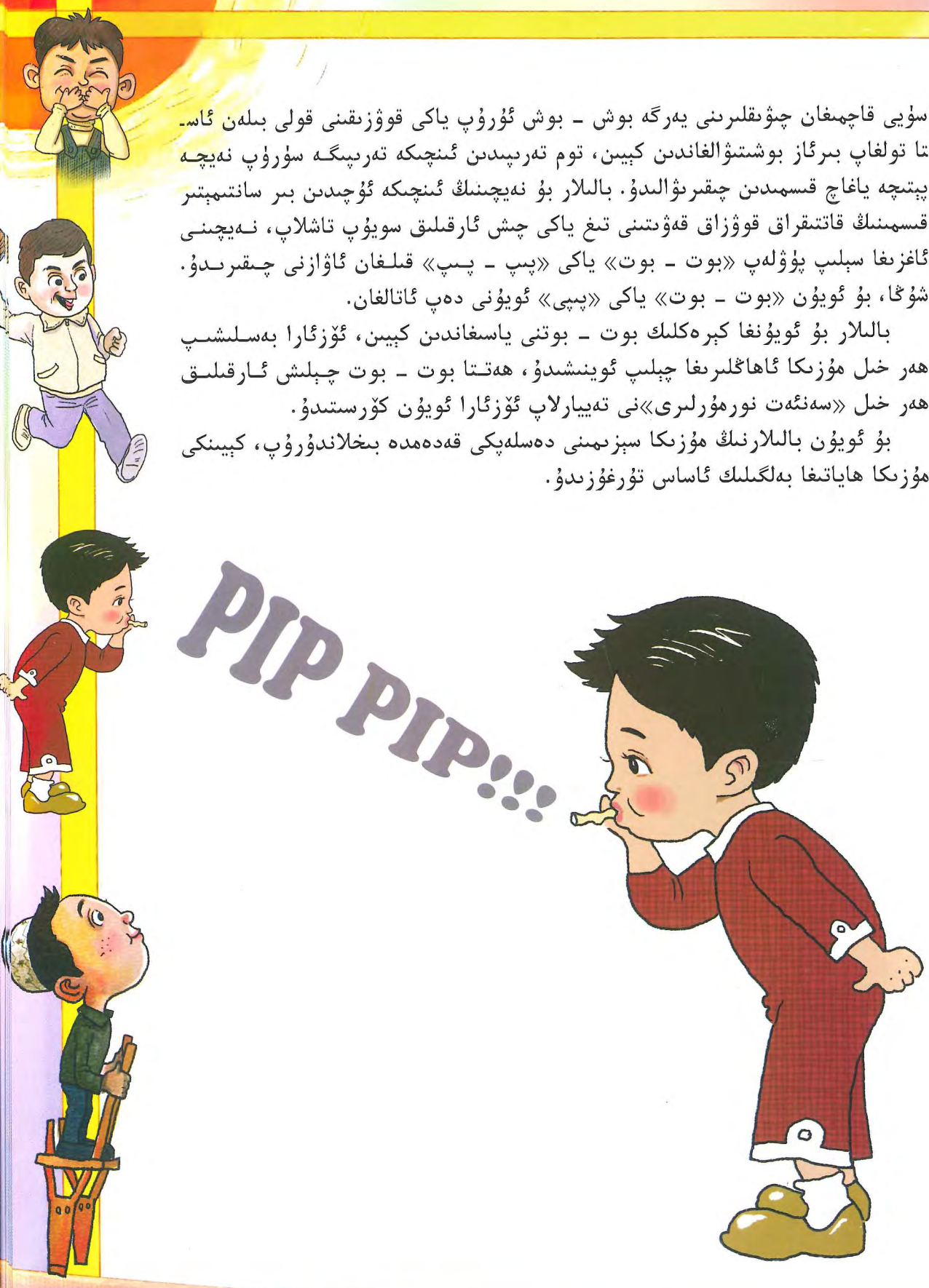
«بوت ـ بوت» ـــ «پىپى» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى قەدىمدىن ئويناپكەلگەن يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە ئويۇنلارنىڭ بىرى. بۇ ئويۇن ئادەتتە ئېتىز ـ ئېرىقلارغا سۇ باشلىنىپ، زېمىن ئويغىنىۋاتقان باھار پەسلىدە ئوغۇللار تەرىپىدىن ئوينىلىدۇ.

بالىلار ئاتا ـ ئانىلىرى قۇرۇلۇش ۋە باشقا ئېغىر-ئاجىر ئۇچۇن كەسكەن سۆگەتنىڭ

سۈيى قاچمىغان چۈشقلىرىنى يەرگە بوش - بوش ئۇرۇپ ياكى قوۋزىقىنى قولى بىلەن ئاسا-تا تولغاپ بىرئاز بوشتۇالغاندىن كېيىن، توم تەرىپىدىن ئىنچىكە تەرىپىگە سۈرۈپ نەيچە پېتىچە ياغاچ قىسمىدىن چقىرىۋالىدۇ. بالىلار بۇ نەيچىنىڭ ئىنچىكە ئۇچىدىن بىر سانتىمېتىر قىسمىنىڭ قاتتىقراق قوۋزاق قەۋىتىنى تىغ ياكى چىش ئارقىلىق سويۇپ تاشلاپ، نەيچىنى ئاغزىغا سېلىپ پۈۋلەپ «بوت - بوت» ياكى «پىپ - پىپ» قىلغان ئاۋازنى چىقىرىدۇ. شۇڭا، بۇ ئويۇن «بوت - بوت» ياكى «پىپى» ئويۇنى دەپ ئاتالغان.

بالىلار بۇ ئويۇنغا كېرەكلىك بوت - بوتنى ياسغاندىن كېيىن، ئۆزئارا بەسلىشىپ ھەر خىل مۇزىكا ئاھاڭلىرىغا چېلىپ ئوينىشىدۇ، ھەتتا بوت - بوت چېلىش ئارقىلىق ھەر خىل «سەنئەت نورمۇرلىرى»نى تەييارلاپ ئۆزئارا ئويۇن كۆرسىتىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ مۇزىكا سېزىمىنى دەسلەپكى قەدەمدە بىخلاندۇرۇپ، كېيىنكى مۇزىكا ھاياتىغا بەلگىلىك ئاساس تۇرغۇزىدۇ.

«ئات توپى» ئويۇنى

«ئات توپى» ئويۇنى ئادەتتە «چەۋگەن»، «چاۋغان»، «توپۇق توپ»، «چىمەنلىك توپى»، «چۆگۈن» قاتارلىق ناملاردىمۇ مەۋجۇت بولۇپ، تۈركىي خەلقلەرنىڭ، بولۇپمۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق تارىخقا ئىگە، ياشاش شارائىتىغا زىچ ماسلاشقان، ئۆزىگە خاس مىللىي ئالاھىدىلىكى بار ئات ئۇستى ئويۇنىدۇر.

مەملىكىتىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدا ئولتۇراقلاشقان تۈركىي خەلقلەر ئەزەلدىن چارۋىچىلىق، ئوۋچىلىق ۋە تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن. ئات مىنىش، چوماق تۇتۇپ ئوۋ قىلىش، ئات چاپتۇرۇش، ئوغلاق تارتىشىش، ئات ئۈستىدە ماھارەت كۆرسىتىش قاتارلىقلار ئۇلارنىڭ قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن. چوڭلارنىڭ بۇ خىل ھەرىكەتلىرى ئاستا ـ ئاستا بالىلارغا تەسىر كۆرسىتىپ، بالىلارنىڭ سەبىي كۆڭلىدىن ھۇناسىپ ئورۇن ئالغان. بۇنىڭ بىلەن بالىلارمۇ «ئات توپى» ئويۇنى ئويناشقا ئادەتلەنگەن. بۇ ئويۇن ئادەتتە ياز، كۈز پەسىللىرىدە ئوغۇللار تەرىپىدىن ئوينىلىدۇ، ئويۇنغا قاتنىشىدىغان بالىلار 10 ئەتراپىدا بولىدۇ. بالىلار ئويۇن سورۇنى قىلىپ بېكىتىلگەن چىملىق ياكى ئازادە مەيدانلارغا توپلانغاندىن كېيىن، بەشتىن ـ بەشتىن ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىلىدۇ. ئويۇنغا قاتنىشىشتىن ئاۋۋال ياغاچ ئات، چوماق شەكىللىك كالتەك، ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ قاتتىق ياغچى ياكى كۆندىن ياسالغان توپ

قاتارلىق ئويۇنچۇقلارنى تەييارلىۋالىدۇ.

«ئات توپى» ئويۇنى مەيدانىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 150 ~ 200 مېتىر، كەڭلىكى 60 ~ 80 مېتىر ئەتراپىدا بولسا بولىدۇ. مەيدانىنىڭ ئەتراپىغا چېگرا سىزىقى سىزىلىدۇ. تاختا بۇ سىزىق «تاسال»، ئوينىلىدىغان توپ «توپۇق» دەپ ئاتالغان. ئىككى تەرەپكە قايقا باققۇچى قويۇلۇپ، مەلۇم ئۇزۇنلۇقتا شوينا ياكى ئارغامچا تارتىپ قويۇلىدۇ. ئويۇن باشلانغاندا، ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن باللار تال چۆپتىن چوڭراق تاياقچىدىن ياسۇالغان «ياغاچ ئات»قا مىنگەن ھالدا توپنى بايىقى كالتەك بىلەن ئۇرۇپ قايقىغا كىرگۈزىدۇ. قارشى تەرەپنىڭ قايقىغا تويىنى كۆپ كىرگۈزگەن تەرەپ غەلىبە قىلغان بولىدۇ.

بۇ ئويۇن باللاردا ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ئېسىل مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش تۇيغۇسىنى پەيدا قىلىدۇ؛ باللارنى كىچىكىدىن ھەر ئىشقا قابىل، تەلەپچان، قەيسەر بولۇپ ئۆسۈپ يېتىلىشكە ئۈندەيدۇ.

«ئوردا تۆشۈكى» ئويۇنى

«ئوردا تۆشۈكى» ئويۇنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا، خۇسۇسەن خوتەن رايونىدا ئومۇملاشقان، باللارنىڭ ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئەنئەنىۋى ئويۇنلىرىدىن بىرى. بۇ ئويۇننى ئوغۇللار قىش ۋە ئەتىياز پەسىللىرىدە مەيدان ياكى چىملىقتا ئويناپدۇ. ئويۇندا ئادەتتىكى خام يېپتىن ئالما شەكلىدە چىرايلىق بىجەپ ياسالغان توپ ئويۇنچۇق قىلىنىدۇ.

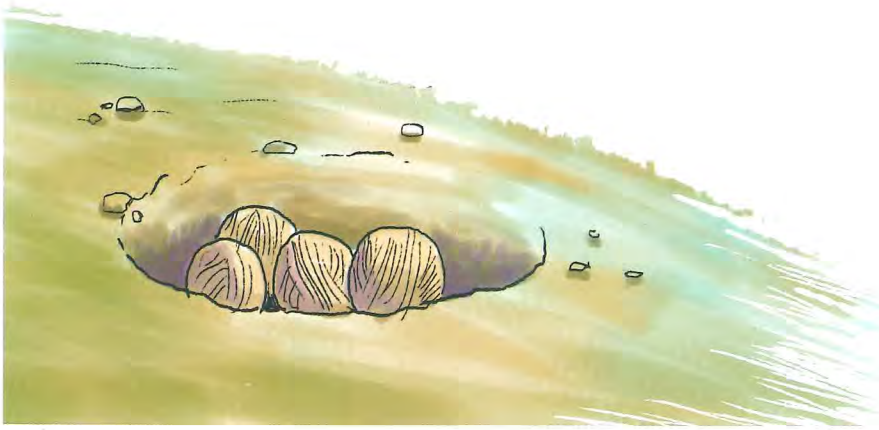
بۇ ئويۇنغا قانچە بالا قاتناشماقچى بولسا توپ بىلەن پاتقۇدەك شۇنچە تۆشۈك ئايلانما ھالەتتە كولىنىپ، بىر چەمبەر ھاسىل قىلىنىدۇ. ھەربىر بالا بىردىن تۆشۈكنى ئىگىلەيدۇ، تۆشۈكلەرنىڭ ئارىلىقى 40 ـ 50 سانتىمېتىر بولسا بولىدۇ. چەمبەر-

نىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا ئەتراپتىكى تۆشۈكلەردىن چوڭراق بىر تۆشۈك كولىنىدۇ، بۇ تۆشۈك «ئوردا تۆشۈكى» دېيىلىدۇ.

ئويناش ئۇسۇلى: مۇسابىقىلەشكۈچىلەر بىر يەرگە يىغىلغاندىن كېيىن، چەك تاشلاش ياكى باشقا ئۇسۇللار ئارقىلىق تۆشۈكلەرگە توپ تاشلىغۇچى بەلگىلەپ چىقىلىدۇ. ئاندىن 5 مېتىرچە ئارىلىقتىن ئوردا تۆشۈكىگە توپ تاشلاش باشلىنىدۇ. ئەگەر تاشلانغان توپ ئوردا تۆشۈكىگە چۈشمەي، توپ ئاتقۇچىنىڭ تۆشۈكىگە چۈشۈپ قالسا ياكى ھېچقايسى تۆشۈككە چۈشمىسە، توپ تاشلاش نۆۋىتى يەنىلا شۇ بالىدا بولۇۋېرىدۇ. ناۋادا تاشلانغان توپ باشقىلارنىڭ تۆشۈكىگە چۈشۈپ قالسا، توپ تاشلاش نۆۋىتى توپ چۈشكەن تۆشۈك ئىگىسىگە ئۆتىدۇ. ئەگەر تاشلانغان توپ ئوردا تۆشۈكىگە چۈشسە، توپ تاشلىغان بالا توپنى دەرھال تۆشۈكتىن ئېلىپ، باشقىلارنى قوغلاپ تاكى قېچىش پەللىسىگە بېرىۋالغۇچە توپ بىلەن ئۇرۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ ۋەزىيە تەلەپكە لايىق ئورۇنلانسا، توپ تاشلاش نۆۋىتى ئۇرۇلغۇچىغا ئۆتىدۇ؛ ئەگەر ئورۇنلانمىسا توپنى يەنىلا شۇ بالا تاشلايدۇ.

ئەگەر ئوردا تۆشۈكىگە توپ چۈشۈرگەن بالا قېچىش پەللىسىگە قاراپ قېچىۋاتقان ئەزالارنى توپ بىلەن ئۇرۇۋالسا ۋە ئۇرۇلغۇچى بالا دەرھال توپنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇرۇۋالغۇچى بالىنى قېچىش پەللىسىگە بېرىۋالغۇچە يەنە قايتۇرۇپ ئۇرۇۋالسا، توپنى يەنىلا دەسلەپ توپ تاشلىغان بالا تاشلايدۇ. قېچىش ئارىلىقى ھەربىر ئەزانىڭ تۆشۈكى ئۇدۇلىدىن 30 مېتىر يىراقلىقتا بولىدۇ. توپنى ھەركىم ئۈز تۆشۈكى ئۇدۇلىدىن 5 مېتىر نېرىدا تۇرۇپ تاشلايدۇ.

باللار بۇ ئويۇن ئارقىلىق يۈگۈرۈش تېزلىكىنى قەدەممۇ قەدەم ئاشۇرۇپ، خېلىلا ئوبدان بەدەن چىنىقتۇرۇش پۈرسىتىگە ئىگە بولالايدۇ؛ نىشانلىق، مەقسەتلىك ئىش قىلىشنى ئۆگىنىدۇ؛ باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئۆگىنىش تۈيغۇسىنى يېتىلدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىدۇ.

«موللاق ئېتىش» ئويۇنى

«موللاق ئېتىش» ئويۇنى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا بىرقەدەر كەڭ ئومۇملاشقان، باللار بەك ياقتۇرۇپ ئويناىدىغان قىزىقارلىق ئويۇن. ئۇنى ئۇيغۇرلار ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان، ئۇزاق تارىخقا ۋە مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت تۈرى بولغان دارازلىقنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى دېيىشكە بولىدۇ.

«موللاق ئېتىش» ئويۇنى ئادەتتە ياز، كۈز پەسىللىرىدە بۇغداي خامانلىرى، چىملىق ياكى موللاق ئېتىش ئۈچۈن مەخسۇس ھازىرلانغان يۇمشاق جايلاردا ئوغۇللار تەرىپىدىن ئوينىلىدۇ. مەيلى بۇغداي خامانلىرىدا ياكى چىملىقلاردا ئوينالسۇن، ئوخشاشلا موللاق ئېتىش ئارقىلىق بەلگىلىك ئارىلىققا يېتىپ بېرىش ياكى ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئىش ـ كۈشلىرىگە ياردەم بېرىش بىلەن بىرگە، كۆڭۈل ئېچىشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار سوروننىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن ئوخشاش بولمىغان گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ ئوينايدۇ.

بۇ ئويۇننى خاماندا ئويناشقا توغرا كەلگەندە، باللار ئاتا ـ ئانىسىنىڭ خامان تېپىش ئىشلىرىغا ياردەم بېرىش بىلەن بىللە، موللاق ئېتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈپ، كۆڭلىنى ئېچىش مەقسىتىدە مەھەللىنى بىرلىك قىلىپ بىرەر خامانغا توپلىشىدۇ. باللار ھومىنى مەركەز قىلىپ ئايلىنىۋاتقان ئۇلاغلارغا ئەگىشىپ، ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ چاتما موللاق ئېتىش ئويۇنىغا كىرىشىپ كېتىدۇ. بۇ خىل مۇسابىقە ئىككى بالا ئارا ياكى بىرنەچچە بالىدىن تەركىب تاپقان ئىككى گۇرۇپپا ئارا ئۆتكۈزۈلسىمۇ بولۇۋېرىدۇ.

ئويۇن جەريانىدا موللاق ئاتقۇچى بالا خامان ئىشلىرىنى ئاقسىتىپ قويماسلىقى، ئۇلاغلارنى ئۇركۈتۈۋەتمەسلىكى، خامان ئۆرۈۋاتقانلارغا پۇتلاشماسلىقى، موللاق ئاتقۇچىلار ئۆزئارا ئېتىشىپ قېلىپ ئۆزئارا ئۇرۇشۇپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشى كېرەك.

مەن دەپ ئۇلاغلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالماسلىقى، ئۇلاغلارغا ئېسىلىۋالماسلىقى، موللاق ئېتىۋاتقان باشقا باللارغا كاشىلا بولماسلىقى، خامان ھەيدەش بىلەن موللاق ئېتىشنى ماسلاشتۇرۇشى، موللاق ئېتىشنىڭ قائىدىلىرىگە رىئايە قىلىشى لازىم.

ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار باشتا كېلىشۈالغىنى بويىچە ئۆزئارا ئالمىشىپ ئويۇن كۆرسىتىش يولى بىلەن ئويۇننى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئويۇن خامانىنىڭ 1/3 ئۆنچىسى سامانغا ئايلىنىپ بولغان مەزگىلدە باشلىنىپ، خامان پۈتۈنلەي يۇمشىغانغا قەدەر داۋاملىشىدۇ.

بۇ ئويۇننى چىملىق ياكى ئوت - چۆپى قېلىن يايلاقلاردا ئويناشقىمۇ بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا، ئويۇنغا قاتنىشىدىغان باللار بەلگىلەنگەن جايغا توپلىشىپ، گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنىدۇ. ئويۇن بەلگىلىك ئارىلىققا موللاق ئېتىپ بېرىش ياكى بىر باشلىغانچە زەنجىرسىمان چاتما موللاق ئېتىش شەكلىنى ئاساس قىلىپ ئوينىلىدۇ. بۇ جەريانىدا ئويۇن بېشىدا بېكىتىلگەن بەلگىلىمىگە ئەمەل قىلىش، باشقا باللارنىڭ ئويۇن كۆرسىتىشىگە كاشىلا بولماسلىق، ئۇلارنى تېپىپ ياكى سوقۇپ يىقىتۇەتمەسلىك، بەلگىلەنگەن ئارىلىققا پەقەت موللاق ئېتىپ بېرىش، موللاق ئېتىش شەكلىدە قائىدىگە بويسۇنۇش لازىم.

دېمەك، موللاق ئېتىش ئويۇنى قاچان، قەيەردە، قايسى شەكىلدە ئوينالسۇن، ئوخشاشلا قائىدىلىك ئوينىلىدۇ. ئويۇنغا تەۋە ھەرقايسى تۈرلەرنىڭ مەزمۇن دائىرىسى، مەيدان ۋە ۋاقىت ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ.

بۇ ئويۇن باللارنىڭ جىسمانىي جەھەتتە ساغلام يېتىلىشىدە بەلگىلىك رول ئوينايدۇ، جۈملىدىن ھەرقايسى ئەزالىرىنىڭ ساغلام تەرەققىي قىلىشىغا ياردەم بېرىدۇ.

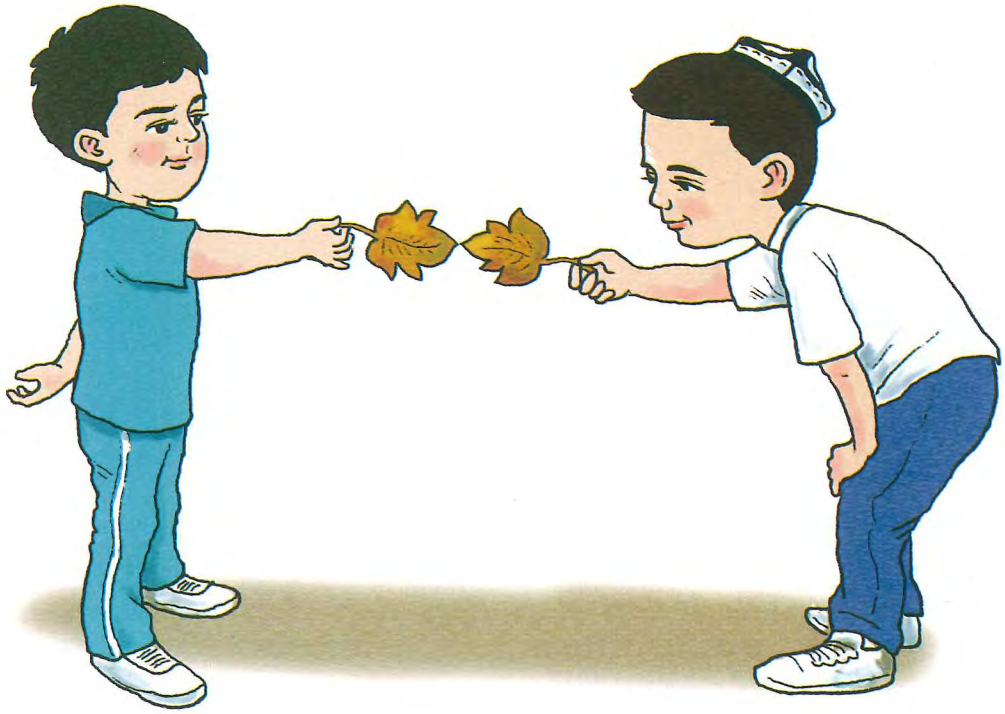

«خورازمۇ ـ مېكىيانمۇ؟» ئويۇنى

«خورازمۇ ـ مېكىيانمۇ؟» ئويۇنى كۆز پەسلىدە ئېرىق ـ ئۆستەڭ، دەل ـ دەرەخ بىلەن قاپلانغان يوللارنىڭ بويلىرىدا ۋە ئورمانلىقلاردا ئوغۇللار تەرىپىدىن ئوينىلىدۇ.

ئويۇنغا قاتناشماقچى بولغان باللار ئالدى بىلەن قارا تېرەك، ئەنجۈر قاتارلىق چوڭ يوپۇرماقلىق دەرەخلەرنىڭ ئۆزلۈكىدىن چۈشكەن ياكى چۈشۈش ئالدىدا تۇرغان غازاڭلىرىدىن بىرەر تۇتامدىن تەييارلايدۇ، ئاندىن ئىككى بالا بىر ـ بىرىگە دوستلۇق مۇسابىقىسى ئېلان قىلىدۇ ـ دە، ھەر ئىككىسى بىردىن غازاڭنىڭ ساپىقىنى بىر ـ بىرىگە كىرىشتۈرۈپ ئالدىغا تارتىدۇ، بۇ ھالەت «توخۇ» سوقۇشتۇرۇش دېيىلىدۇ. تەلەپ شۇكى، غازاڭ ساپىقىنىڭ ئۇچىدىن تۇتۇلۇشى، ئىككى تال غازاڭ ساپىقى ئۆزئارا كىرىشتۈرۈلگەندە قوللار قارشى تەرەپنىڭ غازاڭ ساپىقىغا تېگمەي كەتمەسلىكى، «توخۇ» سوقۇشتۇرۇۋاتقان ھەر ئىككى بالا بەدىنىنى نورمال تۇتۇشى، پاسىل سىزىقتىن ھالقىپ كەتمەسلىكى، ئويۇنىنىڭ كەينىگە كىرىپ

بىر - بىرىنى رەنجىتىمەسلىكى، ئاخىردا يەڭگەن - يېڭىلگەنلىكلىرىنى تەن ئېلىشى ۋە ئۆزىگە تەمەننا قويۇشتىن ساقلىنىشى، غازاڭلار بىر خىل دەرەخنىڭ بولۇشى لازىم.

يەككە ئويناشتا «ئۇتقان» «خوراز»لارمۇ ئۆزئارا سوقۇشتۇرۇلىدۇ. ئويۇن بىرىدىن ئۇچكىچە «نوچى خوراز» ئايرىلغانغا قەدەر داۋاملىشىدۇ. غازاڭلاردىن يەڭگىنى «خورا»، يېڭىلگىنى «مېكىيان» بولىدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە «توخۇ» سوقۇشتۇرغان ئىككى بالىنىڭ يەڭگەن - يېڭىلگىنى بولۇپ، بىر قېتىم يېڭىلىپ قالغانلار كېيىنكى نۆۋەت يېڭىش ئۈچۈن پۇختا تەييارلىق قىلىدۇ. يەنى ساپقى توم، پىشقان غازاڭلارنى تەخلەيدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ دەرەخ يوپۇرماقلىرىنى پەرقلەندۈرۈش ئىقتىدارىنى، غەلىبە قازىنىشقا بولغان ئىشەنچىسىنى ئاشۇرىدۇ.

«جۈپتۈڭنى تاپ» ئويۇنى

«جۈپتۈڭنى تاپ» ئويۇنى ئۇيغۇر قىز - ئوغۇل ئۆسمۈرلىرى تەرىپىدىن كەچ كۈز ئاخشاملىرى ئوينىلىدۇ.

بالىلار ياش قۇرامغا يەتكەنلەرنىڭ نىكاھلىنىش — توي قىلىش، پەرزەنتلىك بولۇش پائىلىيەتلىرىنى دوراپ «جۈپتۈڭنى تاپ» ئويۇنىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئويۇنىنىڭ ئىسمىدىنلا كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئويۇنغا قاتنىشىدىغان بالىلار 10 ياشتىن يۇقىرى بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ.

بالىلار ئاۋۋال ئىككىدىن - ئىككىدىن بولۇپ گۇرۇپپىلارغا ئايرىلىدۇ، ھەر گۇرۇپپىدا بىر قىز، بىر ئوغۇل بولىدۇ، شۇ كۈنلۈك ئويۇندا «ئانا» بولغۇچى خالىغان بىر جۈپ قىز - ئوغۇلنىڭ ئويۇن باشلىشىنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. بۇ ئىككى بالىنىڭ بىرى ئوك قولىنى، يەنە بىرى سول قولىنى چىقىرىپ ئۆزئارا مەھكەم تۇتۇشىدۇ. شۇ ئەسنادا قالغان بالىلار ئۆز «جۈپتى»نى قول تۇتۇشۇپ نۆۋەت بىلەن يۇگۈرۈپ كېلىشىدۇ-دە، ئويۇن باشلىغۇچى قىز - ئوغۇلنىڭ قولىنى ئاجرىتىۋېتىشكە ئۇرۇنىدۇ. ئويۇن باشلىغۇچى ئىككىيلەن بولسا «بۇزغۇنچىلار»نى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىدۇ.

ئويۇن بۇ باسقۇچقا كىرگەندە، دەسلەپ

ئويۇن باشلىغان هېلىقى قىز ـ ئوغۇل بىلەن ئۇلارنىڭ قولىنى ئاجرىتىۋېتىش نىيىتىدە يۈگۈرۈپ كەلگەن «بۇزغۇنچىلار» تۆۋەندىكى سوئال ـ جاۋابلىق قوشاقنى ئوقۇيدۇ:

كىچىككىنە قايچا
قولۇمنى كەستى.
ئۇنچە ـ مارجان چېچىلىپ
يولۇمنى توستى.
ـــ ئەي ئايىم ـ ئەي ئايىم،
نەگە بارىسەن؟
ـــ تاغقا بارىمەن.
ـــ تاغدا نېمە بار؟
ـــ تاغدا بادام بار.
ـــ بادام كىمنىڭكى؟
ـــ ئوتۇاينىڭكى.
ئوتۇاي ـ ئوتۇاي،
قورسقدا بالاڭ بار،
ۋىچىر ـ ۋىچىر سايرامدۇ؟
ۋىچىر ـ ۋىچىر سايرايدۇ.
سىڭلىڭقا توي كەپتۇ،
ئالا پاچاق قوي كەپتۇ.
قوينى سويۇڭلار ۋاقتىدا،
ئاشنى ئېتىڭلار تاختىدا.

بۇ قوشاق ئويۇن كۆرسىتۇاتقان تۆت بالا، يەنى ئويۇن باشلىغۇچى ئوغۇل ۋە قىز بىلەن «بۇزغۇنچى» ئوغۇل ۋە قىز تەرىپىدىن تەكرار ئوقۇلۇپ ھەرىكەتكە ماسلاشتۇرۇلىدۇ. ئويۇن جەريانىدا «بۇزغۇنچىلار» ئويۇن باشلىغۇچىلارنىڭ قولىنى ئاجرىتىۋېتىۋاتقانلىقى تۇتۇلۇپ قالسا، ئويۇن باشلىغۇچى بولىدۇ؛ ئەگەر ئاجرىتىۋېتىپ قېچىپ كېتەلمەسە، ئويۇن باشلىغۇچى ئوغۇلنى ئوغۇللار، قىزنى قىزلار ھەر خىل «جازا»غا تارتىدۇ. «جازا»لانغان قىز بىلەن ئوغۇل يەنە قول تۇتۇشۇپ ئويۇن باشلىغۇچى بولۇشقا تىرىشىدۇ. ئويۇن شۇ تەرىقىدە تەكرار داۋاملىشىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارنى چوڭلارنىڭ تېگىشلىك پائالىيەتلىرىنى ئۆگىنىپ، تۇرمۇش بىلىمىنى ئىگىلەشكە يېتەكلەيدۇ. ئۇلارغا ئىناقلىقنىڭ ھەرقانداق ئىشتا غەلبە قىلىشنىڭ كاپالىتى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى كۈچەيتىدۇ، يۈگۈرۈش قاتارلىق ھەرىكەتلەر ئارقىلىق بەدەن چېنىقتۇرۇشىغا ئىلھام بېرىدۇ.

责任编辑:哈斯亚提·依不拉音
责任校对:阿不都热依木·阿布力米提
封面设计:吐达吉·吐尔洪
绘　　画: 阿迪力江·阿布力孜

书　　名　儿童爱菲达有声读物——数字对好朋友(维吾尔传统儿童游戏)
编　　者　吐尔逊·卡得
出　　版　新疆美术摄影出版社
　　新疆电子音像出版社(www.xjdzyx.com)
地　　址　乌鲁木齐市经济技术开发区科技园路5号(邮编 830026)
发　　行　新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷　新疆八艺印刷厂
开　　本　787mm × 1092mm　1/16
印　　张　117.75
版　　次　2015 年 2 月第 1 版
印　　次　2015 年 7 月第 1 次印刷
书　　号　ISBN 978-7-89415-023-3
定　　价　490.00 元(点读笔和20本书)